

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

NİSAN 1999 SAYI: 388 750.000TL.

Türkiye'de Siyasetin Boyutları

Ömer Lütfü Barkan • Atıf Evren • Birgül Ayman Güler

• Jürgen Habermas • Ersin Kalaycıoğlu • E. Fuat Keyman

• Tülin Öngen • Ümit Cizre Sakallıoğlu • H. Tarık Şengül

• Anwar Shaikh • John Weeks

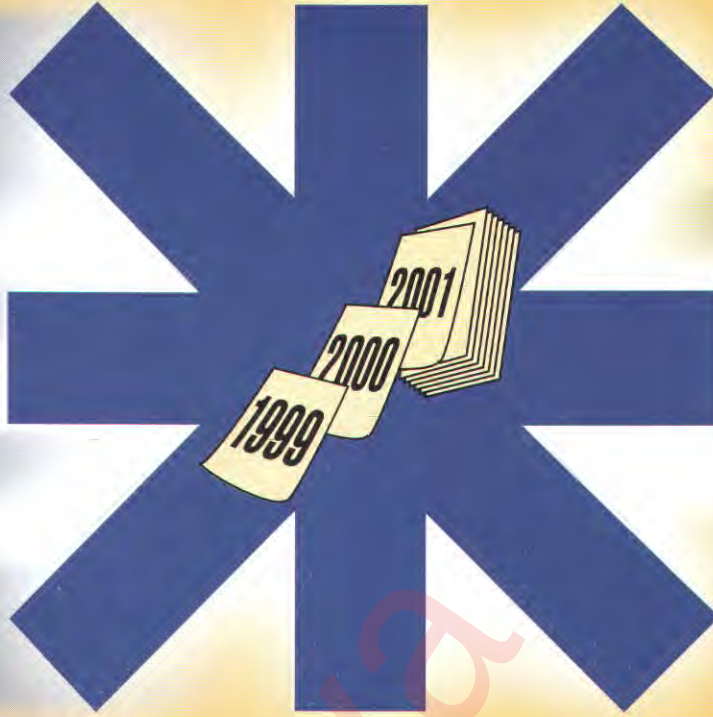

İFMC

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

YAYIN ORGANİDİR

Yarınlar için... Yarınlı Hesap.

100 \$ da yeter

Geleceği görenler için yarın artık bugündür. Ayda sadece 100 \$, 200 DM veya 100 EURO bile ilerde size rahat bir yaşantı sağlayabilir. Küçük birikimlerinizi değerlendirmenin en kolay, en karlı yolu Finansbank Yarınlı Hesap. Her yaştan herkesin

kolayca açtırabileceği Yarınlı Hesap'ta faiz belli, getiri belli. 5-10-15 yıllık birikim seçenekleriyle Yarınlı Hesap, yarınlarınızı ve ailenizin geleceğini ekonomik güvence altına alıyor. **Üstelik Hayat Sigortanız da Finansbank'ın hediyesi...**

A m e r i k a n D o l a r ı				
Yıl	Uygulanan Brüt Faiz	Taksit Sayısı	Aylık Ödeme Tutarı	Portföy Değeri
Ödeme Planı				
1	% 8.00	12	100 \$	1,245 \$
2	% 8.00	12	100 \$	2,576 \$
3	% 8.00	12	100 \$	4,000 \$
4	% 8.00	12	100 \$	5,522 \$
5	% 8.00	12	100 \$	7,150 \$
* 6-10	% 8.50	12	100 \$	17,436 \$
** 11-15	% 9.00	12	100 \$	32,705 \$

* 6-10 yıllar için USD LIBOR + % 3.0

** 11-15 yıllar için USD LIBOR + % 3.5

Tablo USD LIBOR = % 5.5 olarak hesaplanmıştır.

Daha detaylı bilgi için size en yakın Finansbank Şubesine uğrayın.

FINANSBANK
İ L E R İ B A N K A C I L I K

GENEL MÜDÜRLÜK (0 212) 216 70 70 • MERKEZ ŞUBE (0 212) 216 70 70 • ADANA (0 322) 459 52 52 • ANKARA (0 312) 468 45 60 • ANKARA, BİLKENT (0 312) 266 17 36 • ANKARA, GAZİOSMANPAŞA (0 312) 447 58 61 • ANKARA, KIZILAY-GİMA (0 312) 419 98 30 • ANKARA, OSTİM (0 312) 385 81 48 • ANKARA, SİTELER (0 312) 353 95 70 • ANTALYA (0 242) 242 22 85 • BODRUM (0 252) 313 58 58 • BURSA (0 224) 224 91 20 • DENİZ (0 258) 241 04 60 • DİYARBAKIR (0 412) 228 87 00 • ESKİŞEHİR (0 222) 220 17 77 • FETHİYE (0 252) 612 67 40 • GAZİANTEP (0 342) 220 57 50 • İSTANBUL • AHL SERBEST BÖLGE (0 212) 661 68 44 • ALTUNİZADE (0 216) 474 12 5 • ATAŞEHİR (0 216) 455 54 24 • ATRIUM (0 212) 560 90 60 • AVCILAR (0 212) 694 86 18 • BAKIRKÖY (0 212) 570 84 46 • BAYRAMPAŞA (0 212) 501 78 00 • BEBEK (0 212) 257 55 30 • BEŞİKTAŞ (0 212) 236 23 46 • BOSTANCI (0 216) 410 92 11 • ÇİFTAHAVUZLAR (0 216) 302 00 57 • ELMAĞAĞ (0 212) 233 11 50 • ETİLER (0 212) 287 69 50 • FLORYA (0 212) 662 19 80 • GÜNEŞLİ (0 212) 656 81 00 • İSTİNYE (0 212) 323 09 80 • KALAMI (0 216) 418 85 35 • KARAKÖY (0 212) 292 91 40 • KARTAL (0 216) 473 17 87 • KAVACIK (0 216) 425 25 88 • KAZASKER (0 216) 478 05 10 • KOZYATAĞI (0 216) 302 99 50 • LEVENT (0 212) 283 57 97 • MALTEPE (0 216) 442 88 00 • MASLAK (0 212) 345 07 20 • MECİDİYEKÖY (0 212) 216 04 37 • MERTER (0 212) 637 72 00 • MODA (0 216) 346 66 52 • NİŞANTAŞI (0 212) 233 22 50 • NURUOSMANIYE (0 212) 528 26 36 • PENDİ (0 216) 488 26 30 • SULTANHAMAM (0 212) 520 85 25 • ŞAŞKINBAKKAL (0 216) 369 17 00 • TOPKAPI (0 212) 481 58 90 • ÜMRANIYE (0 216) 344 21 31 • ÜSKÜDAR (0 216) 492 65 18 • YEŞİLKÖY (0 212) 663 98 40 • İZMİR (0 232) 489 20 00 • İZMİR, ALSANCAK (0 232) 463 92 60 • İZMİR, KARŞIYAKA (0 232) 369 95 00 • İZMİR, TOPTANCILAR CARŞISI (0 232) 459 64 54 • İZMİR (0 262) 323 66 30 • KAYSERİ (0 352) 222 00 78 • KONYA (0 332) 237 77 50 • KUŞADASI (0 256) 613 33 04 • MALATYA (0 422) 323 22 11 • MARMARIS (0 252) 413 81 01 • MERSİN (0 324) 238 79 00 • MERSİN, SERBEST BÖLGE (0 324) 238 83 93 • WEB ADRESİ: <http://www.finansbank.com>

Daha açık söylemek gerekirse bugün, Türkiye'de ve dünyada milyonlarca insan, televizyon yayınlarını Beko Elektronik'in ürettiği renkli televizyonlardan izliyor. Türkiye'nin dünya çapındaki elektronik üreticisi Beko Elektronik, başta İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, İspanya, Danimarka ve Avustralya olmak üzere dünyanın birçok ülkesine üstün teknolojinin ve yüksek kalitenin ayrıcalığını sunuyor.

BEKO
Bir dünya markası

Beko Elektronik A.Ş. Beylikdüzü Mevkii Büyükdere/İstanbul Tel: 0212 872 20 00

SONUÇLAR,
Halkbank'ın
halkıyla bütünleşmesinin,
güven ve istikrarın
göstergesidir...

BİLANÇO ÖZETİ

MEVDUAT
TOPLAM PLASMAN
ESNAF-KOBİ KREDİLERİ
ÖZKAYNAK
KAR (VERGİ ÖNCESİ)
TOPLAM AKTİF
BİLANÇO TOPLAMI

1997
1.142,3
620,5
300,0
90,4
17,2
1.533,5
1.880,2

1998
2.450,1
989,0
505,0
114,0
27,5
3.120,5
3.614,9

ARTIŞ%
114,5
59,0
68,0
26,0
59,0
103,5
92,0

TRİLYON TL

HALKBANK

TÜRKİYE HALK BANKASI

T

ürkiye'deki siyasal yaşamın genel ve yerel boyutlarının bazı önemli sorunları üzerinde duran yazıların ağırlıklı olarak yer aldığı bu sayı, biraz gecikerek, 18 Nisan'da yapılan "21. Dönem Milletvekili ve Mahalli İdareler Genel Seçimleri"nin resmi olmayan sonuçları belli olduktan sonra okura ulaşıyor.

Seçim sonuçları, bundan önceki dönemde iktidara ortak olan muhafazakâr, milliyetçi kadrolara göre daha radikal ve "devlet"le uyum içindeki bir "Türk-Sünni İslam sentezi" anlayışının savunucuları ve taşıyıcıları olan paramiliter türkçü kadroların partisinin, "demokratik sol" ılımlı milliyetçi ve "halkın inançlarına saygılı" bir partiyle iktidarı paylaşması olasılığını - güçlü bir olasılık olarak- doğurdu. Ama bu tek olasılık değil. Diğer iktidar almaşıkları arasında liberal, muhafazakâr-milliyetçi merkez partileriyle, geçmişteki pratiğine oranla "değişmiş", "merkez"de yer aldığı- nı ileri süren türkçü kadroların partisinin kurabilecekleri bir koalisyon hükümeti, ya da merkez sağ parti- lerle merkez- "sol" partinin birlikte oluşturabilecekleri bir başka koalisyon hükümeti var. Son -şimdilik di- ğerlerine oranla daha düşük bir- olasılık da MHP-FP-DYP'nin birlikte kurabilecekleri yeni bir "Milliyetçi Cephe" hükümeti.

Bu değişik koalisyonların her biri kuşkusuz farklı üslupları, farklı yönetim anlayışlarını ve geniş emekçi kesimler açısından (en vahimi sonuncusu olmak üzere) vehamet derecesi farklı çözümsüzlükleri temsil eder. Önümüzdeki dönemde tüm top- lumun ve geniş halk kesimlerinin de- mokratik ve kamu çalışanlarının sendi- kal haklarıyla, temel çıkarlarıyla, barış içinde yaşama emelleriyle, "sosyal devlet"le, bir siyasal etîğin oluşturul- ması ile bağımsız ve onurlu bir dış po- litikayla ilgili, ve diğer beklenti ve ta- leplerinin ana muhatabı, bir hükümet içinde yer aldığı takdirde, bu seçimlerden "başarıyla" çıkmış "De- mokratik Sol" parti olacaktır.

İktisat'tan

Kurulacak hükümetin önünde ivedilikle yapılması gereken işler var: 1999 Bütçe'si bunların başında geliyor. Kaynakların, kamu borçları ana para ve faiz ödemelerinin sınırlaması altında hangi önceliklere göre nasıl yeniden tahsis edileceği, nasıl bölüştürüleceği bütçede görülecek. İktisadi daralmaya, tekstil, otomotiv, turizm, hayvancılık, ve benzeri sektörlerdeki sorunlara çözüm arayışları IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarıyla yapılacak görüşmeler var. Bankalarla, sosyal sigortalar sistemiyle, DGM'lerin yeniden düzenlenmesiyle ilgili, vb. yasa tasarılarından hangilerinin nasıl düzenlemelerle Mec- lis'e sunulacağı hükümet kurulduktan sonra belli olacak. Toplumun, çözümü ertelenmiş ya da aranmamış devasa sorunları, örneğin enflasyon, işsizlik, gelir dağılımındaki giderek artan eşitsizlikler, kentsel sorun- lar, bölgesel eşitsizlik ve dengesizlikler, kürt sorunu, adalet, eğitim, hukuk sistemi, sağlık sorunları, dış politikaya ilişkin sorunlar çözüm bekliyor.

Devletin dümenini ele geçirenlerin, sermayenin genişleyerek yeniden üretiminin koşullarını sağlama- sı, bu yeniden üretimin krizlerini yönetmesi, bu doğrultuda (ulusal, çok uluslu, ulusaşırı) sermayenin ive- di ve orta erimli taleplerine karşı duyarlı olması da Kapitalist Toplumun Devleti ve İktidar bloku bakımın- dan **varoluşsal** bir zorunluluk. TÜSIAD, DSP'ye bu açıdan duyduğu güveni dile getirirken yeni hükümet- ten beklentilerini de açıklamaya başladı: "Siyasal uzlaşma", "siyasal istikrar", "temel ilkesi, Türkiye'nin si- yasi menfaatlerinin dış ekonomik ilişkilerimiz paralelinde belirlenmesi olacak bir dış politika".

Geçmişinde siyasal cinayetlere, silah ve uyuşturucu kaçakçılığına, çek ve senet tahsildarlığına karış- mış, birileri tarafından "kullanılmış" kadroların ülküdaşlarından neler bekledikleri sorusu, "ılımlı" genel başkanları tarafından "değişmediği" belirtilen MHP'nin önünde duran bir soru. Susurluk olayının "ne önünde ne de ardından olan" bu parti, iktidara ortak olursa, tabanının kendisiyle "gurur duyduğu" ve Su- surluk'un tam da ortasında yer alan eski "reis"in anısına, Susurluk olayının çözümüne katkıda bulunmayı vaad ediyor. Kendilerine Elazığ bağımsız milletvekili, eski polis şefi Bay Ağar'ın yardım edeceğinden kuş- ku duymak için bir neden var mı? Böylece yıllarca süren siyasal cinayet davalarının bir kısmına sanıklar belki getirilebilir, duruşmalarda bir şey anımsamayan MİT elemanlarının belleği tazelenir ve adalet siste- mi hızlanır.

Toplumun beklentilerine yanıt verebilmenin ve devleti "düzgün" işletebilmenin zemini ve karşı karşı- ya bulunduğu sınırlamaların niteliği, içinde yaşanan tarihsel dönemin güçlü -olumlu ve olumsuz- başlı- ca trendleriyle yakından bağlantılı. Bu sayıdaki yazıların ana ekseninde son seçimin doğurduğu olası ge- lişmelerden bağımsız olarak, siyasal rejim tasarımı tartışmalarını, toplumumuzdaki demokratikleşme ola- sılığını, sınıf sorunsalı açısından ekonomi ve siyaset ilişkilerini, yerel yönetimlerdeki değişim doğrultuları- nı sergileyerek sorgulama yatıyor. Habermas'tan yapılan çeviri ile Shaikh ve Weeks'le yapılan söyleşi ise, daha evrensel konjonktürel trendleri tartışıyor, okurun dikkatini bu trendlerin içerdiği çelişiklere çekiyor.

Ufukta görünenin siyasal çözümsüzlük olmaması dileğiyle.

Cengiz ARIN

İktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sayı: 388 Nisan 1999 Fiyatı: 750.000.- TL

I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.

İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sabıht: I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Osman Çetinkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akççek

Özel Sayı Editörü:

Cengiz Arın

Yayın Kurulu:

İlker Aktükün, Kaya Ardic,
Fuat Ercan, Eser Karakaş, Oğuz Oyan,
Metin Sarfati, Ümit Şenesen

Danışma Kurulu:

Özttin Akgüç
Erdoğan Alkin
Nihat Falay
Tamer İsgüden
Naci Kepkeç
Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Reklam Sorumlusu:

A. Güliz Çöllüoğlu

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55

Fax: (0212) 255 17 73

Dizgi - Basım:

Yenilik Basımevi - 243 55 72

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları: Yıllık: 8 milyon TL.

Altı aylık: 5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıllık) 6 milyon TL.

Yurtdışı: 45\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.
Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

5

Siyasal Rejim Tasarımı ve Demokrasi

Ersin Kalaycıoğlu

21

Kriz, Seçimler ve Türkiye'de Demokratikleşme Olasılığı

E. Fuat Keyman

28

Sınıf Ve Siyaset Sorunsalı Açısından Ekonomi Siyaset İlişkisi

Tülin Öngen

40

Ulus-Devletin Ötesinde mi?

Jürgen Habermas

44

Türkiye'de Yerel Yönetimler: Deneyim ve Söylemin Dönüşümü

H. Tark Şengül

56

Yerelin Ulusaşırı Anlamı

Birgül Ayman Güler

60

İslamcı Perspektiften Kürt Milliyetçiliği

Ümit Cizre Sakallıoğlu

65

Üniversitenin Misyonu -J. Ortega Y Gasset

Atıf Evren

68

"Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun İktisadi Cephesi"

Ömer Lütfi Barkan

72

Küreselleşme, 3. Dünya ve İktisat Politikaları

Anwar Shaikh - John Weeks

Siyasal Rejim Tasarımı ve Demokrasi

Ersin Kalaycıoğlu *

Giriş

Siyasal sistemlerin demokratik yönetimi yeni bir olgu olmamakla birlikte, onun küresel ilgi uyandıran bir içerik kazanması, ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Demokrasiyi, halkın kendi kendisini yönetebilmesi için düzenlenen yapısal, hukuki ve davranışsal öğelerin oluşturduğu bir yönetim modeli olarak kabul edebiliriz. Bu yönetim modelinin ne tür kurum ve kuruluşlar eliyle ve hangi kurallara göre işleyeceğini belirleyen temel tasarıma da demokrasinin siyasal rejimi adını verebiliriz. Yazılı anayasası, temel yasası ve ilgili siyasal yasaları olan siyasal sistemlerde bu hukuk metinleri o siyasal sistemin rejimini oluştururlar. Demokrasilerde bunlara yasama organının işleyişini belirleyen yasa ve içtüzükleri de eklemek gerekir. Ancak, yazılı hukuk metinlerinde içerilen soyut kurallara kadar, onların uygulanmasında geçerli olan normlar ve davranışlar da siyasal rejimi oluşturan esasları oluştururlar. Bu anlamda siyasal rejimden bahsettiğimiz anda bir siyasal sistemde yönetme erkini elinde bulunduranların oynadıkları oyunun kuralları ve bu kurallara göre sahnelenen siyaset oyununu anlamamız söz konusu olmalıdır.

Demokrasi söz konusu olduğunda siyasal rejimi oluşturan kurallar iki temel üzerine oturtulabilir: Halkın sürekli ve düzenli olarak ve doğrudan doğruya her siyasal sorun veya konuyu tartışıp gö-

rüşmesi sonucunda yaptırımlarla destekli kararları alma meşru yetkisine sahip olduğu bir tasarım; ya da halkın, kendisinin yokluğunda onun yerine tam yetkiyle siyasal sorun ve konuları görüşerek yaptırım gücü ile desteklenen karar alma meşru yetkisine sahip olan temsilcilerinin tartışıp görüşmesiyle alınan kararlara dayalı olarak yönetilmesi tasarımı. Bu iki temel tasarımdan birincisi doğrudan demokrasi, ikincisiyse temsili demokrasi uygulamasını oluşturur.

Demokrasinin ilk oluşturulmuş olduğu bilinen türünde demokrasi doğrudan demokrasi modeline uygun olarak tasarlanmış bir rejime sahip olmuştur. Ancak, son derecede dar bir halk katılımı esasına dayalı olan bu uygulamada, yönetme hakkını meşru olarak elinde tutanlar sadece aile reisi olan erkeklerdi. Kadınların, gençlerin, kölelerin ve hizmetkarların yönetime katılmaları söz konusu değildi. Yönetime katılma durumunda olanlarsa, hem her türlü kararın alınmasına katkıda bulunma fırsatlarını korurken, hem de zaman zaman yönetime seçilerek sürekli idari işlemlerle uğraşmaktaydılar. Bu anlamda bir seçim söz konusu

olsa bile, halk olarak kabul edilenler bir dönem seçmense, bir dönem de seçilmiş yönetici rolü üstlenmekteydi. Bu durumda demokrasinin, kısaca doğrudan demokrasi diye adlandıracağımız bir siyasal rejimle yola çıktığını düşünebiliriz. Ancak, zamanla ortadan kalkan bu tasarım, Endüstri Devrimi sonrasında yerini temsili demokrasiye bıraktı.

Demokrasinin ilk oluşturulmuş olduğu bilinen türünde demokrasi doğrudan demokrasi modeline uygun olarak tasarlanmış bir rejime sahip olmuştur. Ancak, son derecede dar bir halk katılımı esasına dayalı olan bu uygulamada, yönetme hakkını meşru olarak elinde tutanlar sadece aile reisi olan erkeklerdi.

* Boğaziçi Üniversitesi

Temsili demokrasi uygulamasındaysa, halkın sürekli olarak siyasetle uğraşması söz konusu değildir. Ancak, onun yokluğunda, onun adına otoriteye ilişkin kararları almak meşru yetkisini kullanmak üzere seçilmiş olan temsilciler yönetim faaliyetinde bulunurlar. Bu temsilcilerin seçiminin hakça ve yasal olması (due process) esastır. Temsilciler halka karşı siyaseten sorumludurlar ve ona hesap vermek yükümlülüğündedirler. Gerek temsilcilerin belirlenmesi, gerek halka hesap vermelerini sağlamak için seçim kurumu son derecede elverişli bir yapı oluşturur. Seçimler temsilcilerin hakça ve yasal olarak belirlendiklerini tescil eden, başansız görülen temsilcilerin de görevden uzaklaştırılmalarını sağlayan bir düzenlemedir. Seçimler herhangi bir baskı ve gözetim altında yapılmadığı ve her temsilci adayı serbestçe ve korkusuzca görüş, fikir ve ideallerini açıklayabildiği sürece serbest ve hakça yapılmış olarak kabul görürler. Serbestçe ve hakça yapıldığı sürece seçimlerin meşru olduğu ve temsili demokrasinin gerçekleştilmesi için gerekli ilk adımın atıldığı kabul edilir.

Serbest ve hakça seçimlerin yapılabilmesi ve temsilcilerin seçildikleri görevleri yerine getirirken değerlendirilebilmeleri için halkın (uygulamada seçmenin) hiçbir kısıtlamaya, (veya sansüre) tabi olmadan haber alması, siyasal ve toplumsal dernekleşmenin ve söz konusu dernek ve kuruluşların özgürce faaliyette bulunması, yeni siyasal partilerin kurulup seçim yarışına girebilmesinin mümkün olması gereklidir. Aksi halde seçmenin haber, bilgi ve tercihi sınırlandırılmış olur ki, bu eksik bilgi durumunda yapılacak tercih yanıltıcı olacak, ortaya çıkan durum da hakça veya adil olarak kabul edilebilecek bir durumdan uzaklaşacaktır.

İşte bu nedenden dolayı, temsili demokrasi sadece serbest ve hakça yapılan seçimlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda bir özgürlükler ve onları garanti altına alan bir hukuk sistemi bütünüdür. Bu anlamda, temsili demokrasi ile hukuk devletinin bir arada gerçekleşmesi beklenmelidir. Hukuk devletinin garanti altına alınması için yasaların uygulanmasında tarafsız, adil bir yargılamanın yapılabilmesi zorunluluğu, yargı organının baskı altında kalmayacak bir biçimde çalış-

masını sağlayacak bir içerikte olmasını zorunlu kılar. Bu nedenle, hem yargı organının etkin çalışması, hem de özellikle iktidardaki temsilcilerden etkilenmeden çalışması için hükümeti oluşturan yasama ve yürütme erklerinden bağımsız olarak düzenlenmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Temsili demokrasi modellerinin tümünde yargının yasama ve yürütme organlarından bağımsız olması esas olarak kabul edilmiştir. Ancak, yasama ve yürütme arasındaki ilişki, temsili demokrasi rejimlerinde önemli farklar içerecek bir biçimde tasarlanmıştır. Saf haliyle ele alınacak olursa, İngiltere'de gerçekleştirilen temel temsili demokrasi rejiminde (Westminster modeli) yasama erki

halkın temsilcilerinin oluşturduğu yasama organında vücut bulur. Bu erk başka hiçbir kurum tarafından paylaşılamaz. Üstelik, serbest ve hakça seçimlerle temsilcilikleri tescil olunmuş bulunan milletvekilleri halk adına siyasal karar alma yetkisine meşru olarak sahip olan tek heyettir. Çünkü, egemen olan iradeyi temsil yetkisi meşru olarak tescil edilmiş olanlar onlardır. Halk (seçmen-

ler) bu gücü onlara seçtikleri yasal süre boyunca kullanmak üzere devir ve teslim ettiğini seçim işlemiyle tescil etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla, halkın (seçmenin) temsilcisi konumunda bulunan parlamento (uygulamada alt-meclis konumundaki Avam Kamarası üyeleri) her türlü konuda meşru otoriteye dayalı karar alma yetkisine sahiptirler. Onlar, ancak seçim döneminde halka siyasal kararları dolayısıyla hesap verirler. Halk (seçmen) bunları onaylamıyorsa, onlara oy vermemek suretiyle tercihini belirtir. Bu kararların kaldırılması veya yerine yeni kararların alınması bir dönem sonra seçilecek olan temsilcilerin görevidir. Bu uygulamada halkın siyasal sistemin yönetimine doğrudan doğruya bir etkisi yoktur; halk kararları ancak dolaylı olarak etkiler (Held, 1987: 92-96, Lijphart, 1984: 4-8, Rasmussen ve Moses, 1995: 71-78).

Westminster modelinin tasarımı temsili demokrasinin hükümet kurmayı kolaylaştıran bir seçim ilkesi olan çoğunluk esasına dayalı seçim uygulamasıyla birleştirilmesi yoluyla İngiltere'de hayata geçirilmiştir. İngiltere'deki bu temsili demokrasi uygulamasında

***Temsili demokrasi modellerinin
tümünde yargının yasama ve yürütme
organlarından bağımsız olması esas
olarak kabul edilmiştir. Ancak,
yasama ve yürütme arasındaki ilişki,
temsili demokrasi rejimlerinde
önemli farklar içerecek bir
biçimde tasarlanmıştır.***

Arendt Lijphart dokuz temel ögeye işaret etmiştir (Lijphart, 1984: 4-6): Yasama organı iki meclisli olup alt meclis siyasal egemenliğin kullanıcısı durumundadır. Parti hükümeti esastır; ve yürütme gücünü kullanan başbakan ve bakanlar kurulu, aynı zamanda yasamayla kaynaşmıştır ve onu etkisi altında tutar. Bu rejim iki partili bir parti sistemine dayalı olarak çalışır. Sağ-sol ayrımı sosyal sınıf esasına dayalı tek bir boyuttan ibaret bir yalınlık içerir. Seçim sistemi dar bölge ve çoğunluk esasına göre düzenlenmiştir. Merkezi ve uniter bir yönetim sistemi egemendir. Yazılı olmayan, hatta bazı düşünürlere göre mevcut olmayan, bir anayasaya göre, tamamen yasama egemenliğine ve münhasıran temsili olan bir demokrasi anlayışına göre yönetim Westminster sisteminin esaslarını içerir. Lijphart Westminster modelinin temel öğeleri arasına katmasa da, bu tür bir rejimin çalışabilmesi için tamamen bağımsız bir yargı ve güçlü bir dernekleşme zorunlu olarak görülmelidir. Aksi halde, yasama çoğunluğunun diktasına dayalı bir rejim ortaya çıkar ki, bunun da demokrasi ile uyuşup uyuşmadığı çok şüphelidir. Lijphart'ın Avrupa bağlamı içinde Westminster rejimini değerlendiriyor olmasının, onu yargı bağımsızlığı ve dernekleşme özgürlüğü ve canlılığının gereklerine fazla önem vermeme gibi bir sonuca ulaştırdığını düşünmeden edemiyoruz. Nitekim, saf haliyle Westminster modelini uygulamaya kalkan Türkiye 1950-1960 arasında demokrasiyi pekiştirememiş, ekonomik bunalımla karşı karşıya kalır kalmaz önce tek partilik eğilimi gelişmiş, sonra da bir askeri darbe ile demokrasi deneyimi sona ermiştir. Hukuk devletini ve sivil toplum yaşantısını hayata geçirmeyi başaramayan bir ortamda Westminster demokrasisinin yaşayabileceği zorluklara herhalde 1950'ler Türkiye'si fevkalade bir laboratuvar oluşturmuştur. Kısaca, Lijphart'ın önerdiği öğelere iki öge daha eklemek suretiyle bir çoğunlukçu temsili demokrasi modeli olarak ortaya çıkan Westminster modeli, temsili demokrasinin en temel uygulamalarından birisi olmuştur. Birçok demokrasi rejimine de ilham kaynağı olan bu modelin birçok alt türü veya türevinin ortaya çıktığını ileri sürülebilmek mümkündür. Bunlardan en çok dikkat çe-

kenlerinden bir tanesi, ve özellikle Soğuk Savaş'ın bitiminde en fazla rağbet edileni Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) uygulanan Başkanlık rejimidir.

Westminster modelinin 18. yüzyıl sonundaki koşullara uyum göstererek değişmesi sonucunda ortaya çıkan bir alt-türü olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan Başkanlık rejimi, aslında Westminster modeliyle aynı kültür ortamının bir ürünüdür. Ancak, Lijphart'ın son derecede isabetli bir biçimde belirttiği gibi, başlı başına bir demokrasi rejimi uygulaması olmayan Başkanlık rejimi, Westminster modelinin bazı özelliklerinin aynen korunması ve bazılarının da değiştirilmesiyle inşa edilmiştir (1984: 20-23). Başkanlık rejimi yasama, yürütme ve yargı organları-

nın tamamen birbirlerinden bağımsız ve eşit siyasal erke sahip oldukları bir düzenlemedir. Westminster modelindeki yasama-yürütme içiçeliği ve kuramsal olarak yasamanın, uygulamadaysa yürütmenin üstünlüğü, yerine yasama ile yürütmeden hiçbirinin bir diğerine üstün gelememesi dolayısıyla bir denge ve denetim sağlamak suretiyle her türlü iktidar birikimi ve dikta tehlikesinin engellenmesi esasına göre oluşturulmuştur. Yasama organı içindeyse ayrıca bir denge güdü-

Sömürge sonrası demokrasi deneyimlerinin, sömüren ülkedeki modelin bir kopyası olarak başlamasının basit bir tesadüf olmamasını da doğal kabul etmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, Başkanlık rejiminin Westminster parlamenter demokrasisinin bir özel hali olduğu sonucuna varmak yanıltıcı olmayacaktır.

müş, Temsilciler Meclisi nüfus büyüklüğü eşit olan tek sandalyeli (dar) bölgelerden seçilir ve nüfusu daha fazla olan eyaletlere daha fazla temsil olanağı sağlar-ken, Senato her eyaletten iki senatör seçmek suretiyle eyaletlerin eşit temsiliyi sağlamaktadır. Lijphart'ın dengeli iki meclislilik diye ifade ettiği bu durum (aynı eser: 21), Westminster modelinin aristokratik ve kalıtsal üst meclisi (Lordlar Kamarası) yerine bölgesel (federalist) temsile dayalı bir üst meclis yaratma çabasının bir ürünüdür. Amerikan Devrimi'nin idealleri ve o tarihteki ABD sosyo-ekonomik yapısıyla Westminster modelini bağdaştırmayı, hatta demokratikleştirmeyi tasarlayan ABD Anayasası yapımcılarının bu yola gittiklerini söylemek yanlış olmayacaktır (Huntington, 1968: 96).

Amerikan Başkanlık rejiminin siyasal temsili gerçekleştirilmekte çoğunlukçu ve dar bölge seçimi siste-

mini benimsemesi ve iki partili bir yapıda olması da, Westminster modeline olan yakınlığın veya onun bir yapısal türevidir olduğunun bir diğer göstergesidir. ABD'nin geniş coğrafyasına, federal yapısına, 18. yüzyıl sonundaki demokrasi ideali algılamalarına, ve yükselmekte olan orta sınıf değerlerine dayalı bir Westminster modeli uygulaması olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Lijphart'ın oydaşmacı modelle olan yapısal benzerliklere yaptığı atıfların (aynı eser: 18) öğretici olmaktan çok yanıltıcı olduğunu belirtmek gerekir. ABD Başkanlık rejiminde referandum gibi bir kurumun, tıpkı Westminster demokrasisindeki gibi yerinin hatta uygulama nedeni veya mantıksal gerçeğinin bulunmaması, onu oydaşmacı modelden çok farklı kılmaktadır. ABD Başkanlık rejimini bir Westminster - Oydaşmacı demokrasi modelleri kırmaması olarak görmekten çok, 1770'ler Amerikasının siyasal kültür birikiminin, iktisadi ve siyasal gerekliliklerine göre kopyalanmış bir Westminster modeli olarak tanımlamak daha gerçekçi olacaktır (Huntington, 1968: 96-98). Sömürge sonrası demokrasi deneyimlerinin, sömüren ülkedeki modelin bir kopyası olarak başlamasının basit bir tesadüf olmasını da doğal kabul etmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, Başkanlık rejiminin Westminster parlamenter demokrasisinin bir özel hali olduğu sonucuna varmak yanıltıcı olmayacaktır.

Westminster modelinden yapısı, işleyişi ve içinde konumlandığı kültürel bağlam olarak farklı olan esas ayırım oydaşmacı (consociational) modeldir. En mükemmel ve belki de en karmaşık tasarımı İsviçre'de bulduğumuz bu siyasal rejim tasarımı, Westminster modelinde ön planda yer alan hükümet kurma sorunlarını geri plana bırakmakta, siyasal temsilin yaygın, kavrayıcı ve bütünleştirici olmasına özen göstermektedir. Bu amaçla her siyasal görüş, fikir, ideoloji ve çıkarın siyasal kararlara etkisini maksimize edici temsili esas alan bir tasarımıdır oydaşmacı rejim modeli. Bu rejimde esas olan her siyasal kuvvetin halk (seçmen) arasındaki büyüklüğüne göre siyasal temsiliinin temin edilmesi suretiyle yasama kurumunun oluşturulması yoluyla siyasal otoritenin meşruluğunun genel kabul görmesini sağlamaktır. Oydaşmacı demokratik

rejimler çeşitli soyo-kültürel fay hatlarıyla parçalanmış toplumlarda kurumsallaşmışlardır. Bu tür toplumların demokrasiyle ve istikrar içinde yönetilebilmeleri, ancak tüm görüş, fikir, ideoloji ve çıkarlara kucak açan bir katılma ve temsil anlayışının hayata geçirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Onun içindir ki, oydaşmacı siyasal rejimlerde nisbi temsil, parti sisteminde çok partililik, dengeli iki meclislilik, merkeziyetçiliğin tam tersine yerinden yönetim, ve federalizm gibi öğeler temel rol oynamaktadır.

Westminster modelinde görülen kuvvetler ayrılığı burada da esastır. Artık parti hükümeti ve yürütme egemenliğinde bir yasama olgusundan bahsetmek zordur. Koalisyon veya azınlık hükümetleriyle yönetim, oydaşmacı bir tasarımda bir istisna olmaktan çok bir kural olduğu görülmektedir. Siyasal kural ve kurumların

her türlü azınlığı katılmaya ve temsile yönlendirdiği bir ortamda hükümetin tek bir partinin veya "takımın" belirli bir liderin önderliğinde bir programın politikalara dönüştürülmesi idealiyle işbaşında olması artık anlamını yitirmektedir. Burada, her vatandaşın bir miktar katkıda bulunduğu bir koalisyonun, hiçbir siyasal kuvveti dışlamamaya özen gösterdiği bir yönetim izlemesi hükümet etmek için

esas olmaktadır. Siyasal istikrar hükümet istikrarından ibaret olmadığı gibi, parti hükümeti siyasal istikrarın temeli olmaktan çok tehdidi haline gelmektedir. Hükümet ve siyasal istikrar ayrışmasının en belirgin olarak algılanabildiği ortamlar oydaşmacı modelin geçerli olduğu İsviçre, Belçika, Hollanda, hatta 1958 sonrası Lübnan örneklerinde görülmektedir.

Oydaşmayı esas alan siyasal rejimler, aynı zamanda doğrudan demokrasi uygulamalarını da kısmen kabullenerek kurumsallaştırmışlardır. Referandum, azletme (recall), inisiyatif gibi uygulamalar, özellikle İsviçre'de kurumsal bir hal almış bulunmaktadır. Hem yerel, hem de merkezi (federal) sistemde başvuru bu uygulamalar yasamamın aldığı, fakat halk arasında yaygın kabul görmeyen kararlara, iktidarda kalması hoş karşılanmayan siyasal liderlerin görevden uzaklaştırılmaları (azledilme) için kullanıldıkları gibi, bir hususun yasama organındaki gündemi beklemeksizin halk oyuyla yasalaşmasını sağlamak (inisiyatif) için de kullanılırlar. Oydaşmacı rejimlerde egemenliğin

***Hükümet ve siyasal istikrar
ayrışmasının en belirgin olarak
algılanabildiği ortamlar oydaşmacı
modelin geçerli olduğu İsviçre,
Belçika, Hollanda, hatta 1958
sonrası Lübnan örneklerinde
görülmemektedir.***

kullanımının yasama organına mutlak devri söz konusu olmadığı gibi, siyasal katılma ve temsil adeta birbirine yapışık bir hal almış uygulamalar yumağı halinde cereyan etmektedir. Oysa, Westminster modelinde siyasal katılma ve temsil birbirinden ayrı ve başka kapsamlarda cereyan etmesi beklenen olgular olarak ele alınmışlardır.

Oydaşmacı siyasal rejimde temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin birarada kurumsallaşması da onun temel bir ögesidir. Bu bakımdan, oydaşmacı rejimler temsili demokrasi ile doğrudan demokrasi melez rejimler olarak kabul edilmelidirler. Bu hususun onların tasarımlarında yer alıyor olması, oydaşmacı rejimlerin ayrııcı özelliğidir. Oysa, özellikle Westminster modelinden yola çıkan temsili demokrasi tasarımlarında hiçbir doğrudan demokrasi uygulaması kurumsal bir unsur olarak tasarıya dahil edilmemiştir. Özellikle, 1948-1991 İtalyası'ndaki Koalisyon Hükümeti rejimi, veya aynı dönemde Danimarka'da uygulanan Koalisyon ve Azınlık Hükümeti olguları çoğulculuğu esas alan ve de jure yasama organı üstünlüğüne dayalı tasarımlardır. Lijphart'ın hakkı olarak belirttiği gibi esas farklılık Westminster rejimi ile bu çoğunlukçu temsili demokrasi rejimleri arasında olmayıp, Oydaşmacı rejim arasındadır. Diğer ara rejim tipleri bu iki tasarımın türevleri niteliğindedir. Bu türevlerin dışında kalan, ancak yine de bir melez rejim olan yarı-başkanlık rejimi ülkemizde en çok dikkat çeken ve 1982 anayasasının yapımında da bir esin kaynağı olan bir tasarım olmuştur. Onun için kısaca yarı-başkanlık rejimini betimlemekte yarar görmekteyim.

Yarı-başkanlık rejimi Westminster modelinin bir türevi olarak tasarlanan, ancak oydaşmacı rejim tasarımının özelliklerinden de yer yer yararlanan bir yapısal görüntüdedir. Bu türün ilk örneğini Almanya (Weimar Anayasasıyla), ve Finlandiya 1919 yılında hayata geçirmişlerdir. Ancak, dünyada en fazla tanınan yarı-başkanlık modeli 1958 Fransız Anayasası ile Beşinci Cumhuriyet uygulamalarına konu olan Fransız rejimidir. Bu uygulama Fransa'nın 1950'lerde kaybetmeye başladığı sömürgelerinin oluşturduğu küçülme döneminden de etkilenen siyasal bunalımın bir ürünü ola-

rak ortaya çıkmıştır. Dördüncü Cumhuriyet'in istikrarsız hükümetlerinin ve güçlü fakat çok partili yasama organının Fransa'nın yönetilmesini zorlaştırdığı düşüncesiyle hareket ederek, bir ulusal askeri kahraman olan General Charles de Gaulle'in liderliğinde istikrarlı hükümet uygulamasını yerleştirmek üzere yarı-başkanlık rejimi kurulmuştur (Hayward, 1983: 14-17; Pickles, 1962: 26). Bu rejim doğrudan doğruya de Gaulle'in istek ve direktifleri esas alınarak yapılan bir anayasaya dayanmaktadır. Özellikle 1962 değişikliğinden sonraki Fransız Anayasası halk tarafından yedi yıllığına seçilen bir başkan, halk oyuyla seçilen bir Millet Meclisi ve Senato'dan ibaret çift meclisli bir yasama organı, başkanın atadığı ve yasama organına karşı güvenoyu ile sorumlu, fakat başkan tarafından azledilebilen bir başbakan ve bakanlar kurulu ve bağımsız yargıyı öngörmektedir. İki türlü çoğunluk ve dar bölge esasına göre yapılan seçimlerle nisbi temsil

korunurken, başkanlık kurumunun olağanüstü yetkilerle donatıldığı görülmektedir (Pierce, 1968: 48-67; Hayward, 1993: 36-75).

Fransız yarı-başkanlık rejiminde en kritik kurum meclisi feshetmek, erken seçime gitmek, halkoyuna (referandum) başvurmak, savunma ve güvenlik politikalarıyla dış politikayı yönetmek yetkileriyle donatılmış olan Başkanlık

kurumudur (Hayward, 1993: 38-45). Böylece yürütme ikiye ayrılmış, bir Başkan ile bir Başbakan ve Bakanlar Kurulu, Başkan'ın yönetiminde çalışarak hükümet etmek durumuna getirilmiştir. Yasama organının yetkileri 1958 Fransız Anayasası'nda sayılan yasa yapma alanlarıyla sınırlandırılmış, denetim yetkileri de hem Millet Meclisi' ve Senato'nun seyrek toplanması suretiyle, hem de Başbakan ve Bakanlara soru sormayı sıkı denetim altına alıp, az sayıda sürekli komisyonun da hükümet taslaklarına sadece değişiklik tavsiye etmesiyle sınırlandırılan bu kurumun siyasal etkinliği ortadan kaldırılmıştır (Machin, 1993: 120-49; Howorth, 1993: 150-89). Fransız siyaset bilimci ve anayasacıları buna "yasamanın rasyonelleştirilmesi" adını takarken, herhalde hiçbir bilim dalında karşılığı olmayan anlamda bir rasyonellikten bahsetmektedirler. Buna Türkçe'de "yasama organının yetkilerinden arındırılması" demek daha yerinde olacaktır. Bu durumun usla veya rasyonellikle bir ilgisi bulunduğu fevkalade

***Fransız yarı-başkanlık rejiminde
en kritik kurum meclisi feshetmek,
erken seçime gitmek, halkoyuna
(referandum) başvurmak, savunma
ve güvenlik politikalarıyla dış
politikayı yönetmek yetkileriyle
donatılmış olan Başkanlık
kurumudur***

şüphe götürür. Yarı-başkanlık rejimiyle yapılan, bir çift başlı yürütme oluşturulması, ve onun kanun kuvvetinde kararname ve referandumlarla ülkeyi yönetme yetkisiyle donatılması, yasama organının da yasa yapımı ve yürütme denetimi konusunda etkinliğini ortadan kaldırarak, yürütmenin kendisine danışmadan aldığı kararları onaylayarak onlara meşruluk kılıfı giydiren bir "süper noter" haline dönüşmesini sağlamaktır.

Yarı-Başkanlık tasarımı yargı bağımsız olmakla birlikte, özellikle Anayasa Mahkemesi Başkan tarafından seçilen üyelerce oluşturulan bir heyet olduğundan, özellikle General de Gaulle'ün iktidarında ona hiç sorun çıkartmamayı, Anayasa'yı uygulamaya tercih etmiştir (Rasmussen ve Moses, 1995: 340). Böylece, etkin yasama ve yargı denetiminden kurtulan General de Gaulle, 1958-1969 arasında Fransa'yı, ünlü despotik kral XIV. Louis'i kısıktırarak yetkilerle donatılmış olarak gönlünce yönetmiştir. Bu görüntüsüyle, yarı-başkanlık modeli Fransa'nın belirli bir siyasal döneminde o dönemin sorunlarını çözmek için üretilmiş bir rejim modeli görüntüsünü arz etmektedir. Bu nedenle, yapılan tasarımı gerek Westminster modeli, gerek genel olarak temsili parlamenter rejim modeli, gerek Başkanlık rejimi tasarımlarından yararlanarak kurulmuş bir özel uygulama olarak kabul etmeliyiz.

Bu rejim uygulamalarının dışında, İsviçre kantonları veya ABD'nin Kuzey Doğusu'ndaki (New England) küçük kentlerde kurulan halk konseyleri gibi topluluklarda yerel sorunları ele alıp çözüm ve politika üretme yoluyla yönetimin de mümkün olduğunu düşünebiliriz. Bu tür bir uygulamada artık bir temsilci seçimi olgusu olmadığından, temsil olgusu da yoktur. Siyasal karar alma sadece bir katılım olgusuna dönüşmektedir. Tüm ergin nüfusun katılımı ile görüşme, fikir değiş tokuşu, eleştiri, hesap sorma ve karar alma söz konusudur. Yürütme seçilen bir kuruldan ibaret olabileceği gibi, tek bir belediye başkanı ve onun bürokrasisinden de ibaret olabilir. Adeta bir kent devleti görüntüsündeki bu topluluklarda yasama işlevlerinin tümünü vatandaşlar üstlenmekte ve bu anlamdaki siyasal temsil olgusu ortadan kalkmaktadır. Yargı kurumunu da halkın tümünün katılacağı bir kurula dönüştürmek söz konusu olabileceğinden, seçilmiş yürütme ve halkın katılımıyla yürütülen yasama ve yargıdan ibaret bir hükümet yapısı söz konusu olabilmektedir. Çok küçük birimler dışında hiç uygulanmamış olan bu veya benzeri bir rejimin milyonlarca nüfuslu ülkeleri yönetilmesinde kullanılıp kullanılmayacağını bilemiyoruz. Ancak, burada doğrudan demokrasi uygulama-

sına henüz cesaret eden bir devletin bulunmadığını belirtmekle yetinmek isteriz (daha fazla kuramsal bilgi için bakınız Held, 1987: 105-39).

Buraya kadar betimlemeye çalıştığımız siyasal rejim uygulamalarını topluca Çizelge 1'de gözden geçirebiliriz. Bu Çizelge'de de görülebileceği gibi siyasal rejimler arasındaki temel tasarım farkları öncelikle yönetimin temsil ağırlıklı (temsili demokrasi) olmasıyla, katılım ağırlıklı (doğrudan demokrasi) olması arasındaki tercihte yatmaktadır. Eğer rejim tasarımı temsili demokrasiden yana bir tercihe dayandırılıyorsa, o zaman da rejim tasarımının çoğunluk veya çoğulculuk (nisbi temsil) ilkelerinden hangisini esas alacağına göre farklı bir tür oluşturduğuna karar verilebilir. Bu noktada çoğunluk veya çoğulculuk ilkelerinden birisi tercih edilebileceği gibi, bunlardan bir melez tür üretimine gidilebileceği göze çarpmaktadır. Hatta, temsili demokrasinin yanısıra, doğrudan demokrasi uygulamalarına fırsat tanıyan bir tasarımın da sözü olabileceği Oydaşmacı rejim tasarımlarında görülmektedir. Nihayet, Westminster modeli gibi yasama organına de jure üstünlük sağlayan tasarımlarla, onun türevleri olarak gelişen, yürütme, yasama ve yargı organları arasında eşitlik ve denge üzerine kurulu Başkanlık, veya yürütme organına çift başlılık ve diğer kuvvetlere göre de jure üstünlük tanıyan yarı-Başkanlık rejimleri farklılığından bahsedebilmek mümkündür.

Siyaset bilimi yazınında Westminster rejimi ve Koalisyon Hükümetleri rejimi gibi de jure yasama üstünlüğüne dayalı tasarımları Parlamenter rejim (PR), yukarıda tanımlandıkları biçimleriyle ABD veya Fransa'daki gibi yasama üstünlüğüne dayanmayan, yasamanın yanısıra yürütmenin de halk oyuyla seçildiği ve Devlet Başkanlığı ile yürütmenin liderliği mevkilerini birleştiren veya kaynaştıran uygulamaları da Başkanlık rejimi (BR) olarak adlandırmak eğilimi vardır. Bunun temsili demokrasiler için bir rejim sınıflaması olduğunu aklımızdan çıkarmayarak (bakınız Çizelge 1) Parlamenter rejimler ile Başkanlık rejimleri karşılaştırmaları yapmanın kuramsal veya akademik olduğu kadar, ülkemizdeki güncel tartışmalara yardımcı olacak bir çaba olacağını da düşünülebiliriz. Bu çalışmamızın da amacı bu tür bir karşılaştırmayı aşağıdaki satırlarda geliştireceğimiz bir sistematik çerçevesinde yapmak olacaktır.

Demokrasilerde Siyasal Rejim ve Etkileri: Kuramsal Çerçeve

Burada yapacağımız karşılaştırmayı bir sadeleştirme üzerine oturtuğumuzu ve dolayısıyla yapılan karşılaştırmamızın da yanlışlığı oluşturma riskinin arttığını

37 YILDIR SİZLERLE

Yaşamınızın her anında, tam **37 yıldır** aynı dostluğun güvenini yaşıyor, sıcaklığını paylaşıyorsunuz. Şöyle bir düşünün...

Sofranızdaki leziz yemeklerde, banyo keyfinizde, sıcak odanızda, hafta sonu pikniklerinizde, sevdiğiniz restoranda, seramik atölyelerinde, çiçeklerinizin yetiştiği seralarda, unutulmaz anılar yaşadığınız o tatil köyünde, balıkçı teknelerinde... Aygaz, yaşamınızda her yerde...

Aygaz'ın ileri teknolojisi, profesyonel kadroları, tüm yurttan yaygın geniş bayi ağı ve üstün kalite anlayışı, hep yüzünüzdeki o **güvenli gülümseme** için... Türkiye'nin en güvenli Tüpgaz ve Dökme LPG şirketi Aygaz 37 yıldır sizlerle birlikte olmanın gururunu yaşıyor.

Ve siz de biliyorsunuz ki;

Aygaz'ı tanımak, güvenle yaşamaktır.

24 SAAT ÜCRETSİZ
0800
211
4070
AYGAZ
DANIŞMA HATTI

AYGAZ

1 Nisan'da ISO 9001 sürecini başlattığımızda bazıları bunu şaka sanmıştı!

Petlas, ISO 9001 Kalite Sistemi Belgesi'ni ilk başvurusunda aldı.

1997'deki özelleştirme ile Kombassan Holding bünyesine katılan Petlas,

üretimden yönetime tüm süreçlerde büyük bir atılım içinde.

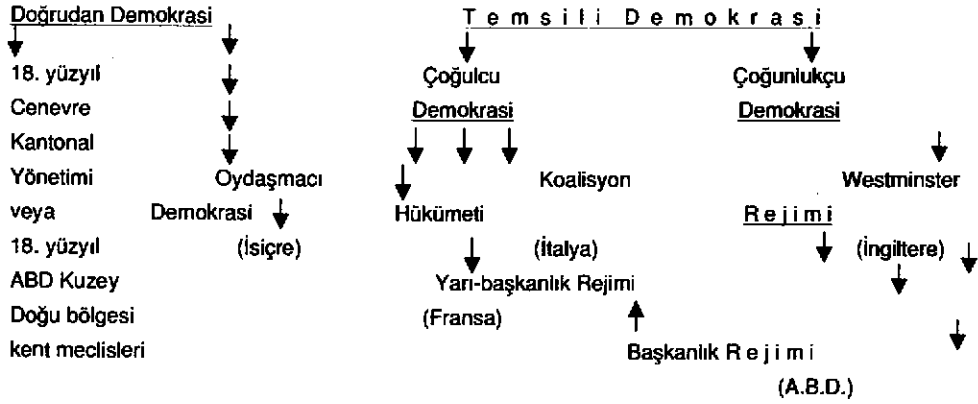
Ülke ekonomisinin bu devasa yatırımı, artık büyüklüğüne yakışır başarılarla imza atıyor.

Petlas kalitesini belgeleyen ISO 9001 Belgesi, bunlardan sadece biri.

“Türkiye'nin Lastiği”

Çizelge 1: Demokrasi'de Siyasal Rejim

belirtmeden yolumuza devam etmememiz gerektiğinin bilincindeyim. Ancak, Westminster ve Koalisyon Hükümetleri rejimlerinden oluşan Parlamenter rejimler (PR) ile Başkanlık ve yarı-Başkanlık rejimlerinde oluşan ve hepsinin birden Başkanlık kurumuna ve dolayısıyla yürütmeye attıkları önem dolayısıyla Başkanlık rejimleri (BR) diye adlandıracağımız rejimlerin bir karşılaştırmasını yapacağız (bakınız Çizelge 2). Her karşılaştırma bir görecelik içerir. Bu nedenle rejimlerin karşılaştırmasını hangi ölçütlere göre yapacağımızı belirlemek gerekir. Öncelikle burada ele alacağımız husus bu karşılaştırma ölçütleri olacaktır. Bu ölçütleri belirledikten sonra, onları işlemselleştirerek, söz konusu siyasal rejim uygulamalarının yapıldığı siyasal sistemleri, bu ölçütlere göre inceleyeceğiz.

Siyasal Meşruluk ve Meşruluk Bunalımı

Siyasal rejimler kendi başlarına bir amaç olmayıp, belirli bir siyasal sistemin faaliyetlerini düzenlemek ve dünya görüşünü hayata geçirmek için oluşturulurlar. Onların tasarımlarında yatan amaçlar bize bazı karşılaştırma ölçütleri sunmaktadır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi hükümetin meşruluğunun

dayandığı temelleri siyasal rejimin tanımlamasıdır. Meşru siyasal karar alma yetkisi hangi kurum ve/veya mercilere aittir? Bu sorunun yanıtı siyasal rejim tasarımında içerilir. Herhangi

Siyasal rejimler kendi başlarına bir amaç olmayıp, belirli bir siyasal sistemin faaliyetlerini düzenlemek ve dünya görüşünü hayata geçirmek için oluşturulurlar. Onların tasarımlarında yatan amaçlar bize bazı karşılaştırma ölçütleri sunmaktadır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi hükümetin meşruluğunun dayandığı temelleri siyasal rejimin tanımlamasıdır.

bir siyasal sorun (problem) veya konu (issue) ortaya çıktığı zaman, siyasal sistemin hangi kurum ve mercilerinin bu konuda yaptırım gücü ile desteklenen meşru sonsal (nihai) karar alma yetkisine sahip olduğu bir taraftan egemenlik anlayışının bir yansıması, bir yandan da hükümet etme uslubunun bir ifadesi durumundadır. Bir siyasal sorun veya konu olduğunda buna çözüm üretecek ve ürettiği çözümü yaptırım gücü ile meşru olarak desteklemek suretiyle halkın itaat ve rızasını

temin edebilecek siyasal erkin hangi kurum veya mercide olduğunun açıkça biliniyor ve genel kabul görmüş olması, siyasal rejim tasarımının en önemle üzerinde durması gereken hususların başında gelir. Bu durumdaki kurum ve merci ne derecede çok sayıda ve eşit güçteyse, o sistemin bir siyasal sorun ile karşılaştığında konuyu çözmek yerine, sorunun hangi merciler tarafından çözülmesi gerektiği konusundaki bir meşruiyet tartışması içine çekilmesi olasılığı o derecede fazla olacaktır. Ayrıca, çok sayıda merci ve kurumun uzlaşmasına dayanan siyasal karar alma süreçle-

Çizelge 2: Demokrasilerde Parlamenter ve Başkanlık Rejimleri'nin Özellikleri

Yerleşik Demokrasilerde Rejim Tipi

Temel Özellikler

Parlamenter Rejim

Başkanlık Rejimi

Demokrasi

Temsili

Yarı-Temsili / Doğrudan

(İki partililik halinde, ve
Başkanın partisi
yasama organında
çoğunlukta ya
Başkan = Başbakan)

Yasama - Yürütme
İlişkilerinin Hukuki

Niteliği

Resmen Yasama Üstün-
(Uygulamada Yürütme
Hakim; ve Yasama
Organı içinde
Yasama-Yürütme Ayrımı)

Kuvvetler Eşit
(Resmen ve Uygulamada
Yasama ve Yürütme
Ayrı ve Eşit Güçte)

Uygulamada
Kuvvetlerin ilişkisi

Yasama -Yürütme Birliği
ve **Yargı Bağımsız**
Zayıf

Kuvvetler Ayrılığı
(Her üç kuvvet de bağımsız)

Parlamento'nun Gücü

(Parlamento yasaların
%5'ini yapıyor İngiltere'de)

Kuvvetli
(ABD Kongresi yasaların
%30'unu yapıyor)

Kaynaklar: Lijphart, (1984: Bölüm 4), Powell Jr. (1982: 55-69), Mainwaring, (1993: 204-22).

ri, onların uzlaşmasının her zaman mümkün olmaması durumlarında siyasal sorunun çözümünü geciktirecek, yahut sistemin kilitlenmesi veya felç olması sonucunda karar alamama suretiyle siyasal sorunların çözüm-süzlükle karşı karşıya kalmasına neden olacaktır. Öyleyse, çok başlı siyasal meşruluğu kurumsallaştıran siyasal rejimlerin, meşruluk sorunları veya hatta bunalımlarına yol açması beklenmelidir. Bu durumda, siyasal rejimleri karşılaştırırken kullanabileceğimiz bir ölçüt, siyasal rejimlerin siyasal meşruluk sorunlarını çözmedeki etkinliği ve bu sorunlara katkıda bulunup bulunmadıklarıdır.

Siyasal Kurum ve Liderlerin Kadro Değişimi

Siyasal kurum ve mercilerin oluşumunda uyulacak olan esaslar kadar, bu kurum ve mevkileri dolduran kişilerin görevlerinin ne zaman sona ereceği ve yerlerine yenilerinin nasıl bir süreçle ve ne zaman seçileceği de siyasal rejim tasarımı belirlenmiştir. Siyasal bir sorun, bunalım, skandal patlak verdiğinde, veya herhangi bir nedenle siyasal iktidarın meşruluğu sorgulanmaya başladığında siyasal kadroların yenilenmesi için erken seçime gidilebilmesi, yürütmenin

başındakilerin değiştirilebilmesi demokrasinin veya özgül rejimin ayakta kalabilmesi için zorunludur. Siyasal rejimler bunalım veya skandal koşullarında ne derecede hızla eski siyasal kadroları görevden uzaklaştırabildikleri ve onların yerine yenilerinin getirilmesine fırsat tanıdıkları açısından karşılaştırılabilir. Halkın doğrudan doğruya veya temsilcileri aracılığıyla siyasal iktidardan hesap sorabilmesi, onaylamadığı iktidarlara işbaşından uzaklaştırabilmesi ve yerine yeni bir kadroyu seçebilmesi anlamına gelmektedir ki, demokrasinin hayata geçirilmesinde halkın iktidara hesap sorabilmesi ve gerektiğinde onların görevine son verebilmesi, bizzat demokrasi olgusunun tanımından kaynaklanan bir husustur.

Siyasal Muhalefetin Maliyeti: Sıfır Toplamlı Oyun

Siyasal rejim tasarımının oluşturduğu kurumlar ve merciler arasındaki etkileşim belirli bir dizi yasa, ve yazılı ve yazısız kurala göre oluşur. Bu kurallar bütünü siyasal iktidarın nimetleriyle, siyasal muhalefetin maliyetini de belirlerler. Örneğin, bir genel seçim sonucunda tek bir siyasal partinin iktidara gelmesi üzerine tüm ekonomik kaynakların dağılımına kumanda et-

mesini sağlayan bir düzenlemede, muhalefet parti ve ya partilerinin üye, sempatizan, destekçi ve yandaşlarına dağıtacakları mevki ve mali olanaklar bulunmayacağından, bir daha sefer yapılacak olan seçimlere kadar, çok ağır bir maliyet yüklenmeleri söz konusu olacaktır. Bir siyasal partinin genel seçimlerde her türlü mevki ve mali kaynağa sahip olması, diğer partilerin ise hiçbir mevki ve mali kaynağa sahip olamamaları durumunda, siyaset kazananın herşeyi kazandığı, kaybedenin de herşeyi kaybettiği bir "oyun" haline dönecektir. Oyun kuramı tabiriyle sıfır toplamli oyun haline gelen bir siyasal ortamın üretilmesine katkıda bulunacak olan kurum ve kurallar iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri fevkalade gelecek, ve bu ortamda muhalefetin hırçın, ve uzlaşmaz, iktidarına hoşgörüsüz olmasına meydan verecektir. Bu durumun yaratacağı gerilimin yükü altında kalan siyasal sistemin bir istikrar ortamı olması zorlaşacaktır. Sıfır toplamli oyun ortamına dönüşme eğilimine katkısı itibarıyla siyasal rejimleri karşılaştırmak anlamlı olacaktır. Siyasal kazançların büyük, kayıpların büyük olduğu siyasal rejimlerin istikrarsızlıkla karşılaşma olasılıkları daha yüksek olan rejimler olacakları beklenmelidir (Linz: 1990a: 54-58).

Hükümet İstikrarı, Siyasal İstikrar

Demokraside siyasal rejimleri ne derecede hükümet istikrarı sağladıkları açısından karşılaştırabiliriz. Özellikle seçimlere ilişkin yasa ve kurallar iki amaca yönelebilirler: Hükümet istikrarı veya temsilde adalet. Bu iki kural birbirleriyle çelişir. Eğer hükümet istikrarını temin etmek için bazı seçim kuralları kabul edilirse, temsilde adaletten uzaklaşmak; eğer temsilde adalet temin etmek amaçlanıyorsa, o zaman da hükümet istikrarından ödün vermek söz konusu olur. Eğer herhangi bir tarihsel veya kültürel neden dolayısıyla seçmenlerin çoğunluğu, örneğin 1965 ve 1969 seçimlerinde Adalet Partisi'ni destekledikleri gibi bir partiye oy vermekte ısrarcı olmazlarsa, o zaman nisbi temsile dayalı olan ve bir toplumdaki farklılıkları partilerin aldığı oy dağılımı aracılığıyla yasama organına yansıtan bir dizi seçim kuralı çok partili bir parlamento üretme eğilimindedir. Bu durumda da ya koalisyon, ya da

azınlık hükümetleriyle yönetim söz konusu olur. Koalisyon ve azınlık hükümetleri sık sık değişebilen ve dolayısıyla istikrarsız olabilen hükümetlerdir.

Eğer hükümet istikrarı korunsun isteniyor ve temsil adaleti önemsenmiyorsa, o zaman da çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemine göre oylar parlamento sandalyesine dönüştürülerek, bir siyasal partinin hükümeti oluşturması ilkesi benimsenir. Ancak, bu durumda yeterince temsil edildiğini düşünmeyen seçmenlerin sayıları artarsa, hükümetin girişimleriyle itaatin sağlanması zorlaşacağından, bir yandan siyasal rejimin meşruluğu sorgulanırken, diğer yandan da siyasal protesto eylemlerinin oluşması, sivil itaatsizlik, grev, boykot, bina işgali, ve benzeri olayların yayılmasıyla siyasal sistemin istikrarının tehlikeye girmesi de söz konusu olabilecektir. Hükümet istikrarının her zaman siyasal istikrarı getirmeyeceğini belirtmekle yetinmeyip, hükümet istikrarının mı, yoksa siyasal istikrarın mı daha önemli olduğunu hesaplamakta yarar vardır. Sonuç olarak, siyasal rejimleri hükümet istikrarı ve siyasal istikrar açısından karşılaştırmak da anlamlı olacaktır.

Siyasal rejim tasarımının oluşturduğu kurumlar ve merciler arasındaki etkileşim belirli bir dizi yasa, ve yazılı ve yazısız kurallara göre oluşur. Bu kurallar bütünü siyasal iktidarın nimetleriyle, siyasal muhalefetin maliyetini de belirlerler.

Parlamberter ve Başkanlık Rejimi Karşılaştırmaları

Çizelge 3'te sunulan özet görüntü Parlamberter rejimle Başkanlık rejimleri arasındaki farkları temel ölçütler itibarıyla sunmaktadır. Bu çizelgedeki sıralamayı esas alarak incelemeyi sürdüreceğiz olursak, ilk önemli fark parlamberter rejimlerde siyasal meşruluğun tekil bir adresi bulunurken, siyasal meşruluğun başkanlık rejimlerinde tam bir çift veya çok başlılık sergilediği hususunda göze çarpmaktadır. Parlamberter rejimde halk parlamentoyu seçerek ona meşru siyasal yönetimi oluşturma yetkisini vermektedir. Oysa, Başkanlık rejimlerinde halkın hem parlamentoyu, hem yürütmeyi ve bazılarındaysa yargı organını oluşturan üyeleri seçmesiyle, her birinin meşru yönetme yetkisini doğrudan halktan aldığını iddia eden eşit güçte siyasal merciler yaratılmaktadır. Bunlar arasında çıkacak olan bir uyuşmazlığın çözümü ancak halka başvuruyla, yani seçimlerde olabilecektir.

Çizelge 3: Yerleşik Demokrasiler'de Parlamenter ve Başkanlık Rejimi Karşılaştırmaları

Karşılaştırma Ölçütleri Siyasal merciler arasında meşruluk dağılımı	Demokrasilerde Rejim Tipi	
	Parlamenter Rejim	Başkanlık Rejimi
Yasama - Yürütme İlişkilerinde Felç, Kilitlenme (<i>Gridlock</i>)	Tekil Meşruluk Kaynağı (resmen Yasama uygulamada Başbakan)	Çift Başlı Meşruluk (resmen Yürütme-Yasama-Yargı uygulamada Başkan - Kongre- Yüce Mahkeme veya Başkan- Başbakan)
Görev Süreleri Hükümet İstikrarsızlığı	Yok	Var (Latin Amerika'da adeta Yasama - Yürütme savaşları var) Katı Yok (Fransa'nın Durumu belirsiz)
Sıfır Toplamı Oyun	Esnek Var (Kabine büyüklüğü artıkça istikrarsız, azaldıkça istikrarlı)	Tüm örneklerinde var (ABD istisna)
Siyasal İstikrarsızlık	Yerleşik Demokrasilerde Yok	Fransa'da Çok, ABD'de Az Tüm Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde Çok
Yaşam Ümidi	İtalya'da Çok, İngiltere'de Az Hindistan'da Az	Çok Partili: 15 yıl Çift Partili: 26 yıl Ekonomik Küçülme: 16 yıl Ekonomik Büyüme: 24 yıl
	Çok Partili: 111 yıl Çift Partili: 55 yıl Ekonomik Küçülme: 26 yıl Ekonomik Büyüme: 143 yıl	

Kaynaklar: Linz, (1990a ve 1990b: *passim*), Riggs (1992: 216-222), Powell, (1982: Bölüm 4, 7, 8 ve 9), Lijphart, (1984: Bölüm 5), Mainwaring (1993: *passim*), Przeworski, et. al. (1996: 46).

Başkanlık rejimlerinde hem Başkan, hem de yasama organı çoğunluğu kendisini halkın seçimle iş başına getirilmiş "gerçek" ve meşru temsilcisi olarak kabul etmektedir. Üstelik, her ikisi de halka ayrı ayrı şeyler vaad etmişlerse, - ki bu durum Başkan'ın bir partiden, Meclis çoğunluğu'nun bir başka partiden olması durumunda mutlaka ortaya çıkmaktadır - o zaman yürütmenin istediği yasalar yasama organından çıkmamaktadır. Bu halde, kendisini halkın meşru temsilcisi olarak gören Başkan vaad ettiklerini yerine getiremeyen ve giderek siyasal güç kaybeden bir konumda bulunmaktadır. Bu durumdan çıkmak için, kendi meşru temsilcilik konumundan hareketle Meclis'i es geçen kanun kuvvetinde karamameler veya kararlara dayanarak ülkeyi yönetmeye kalkışmakta, yahut, pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde olduğu gibi Meclis'i fesh ederek tek başına ülkeyi yönetmeye başlamaktadır (Linz, 1990a: 53-58). Çift-başlı meşruluk bir meş-

ruluk ve yönetim bunalımının hazırlayıcısı olmaktadır (Linz, 1990b: 86).

Bu durum bizi Çizelge 3'ün ikinci şikkına getirmektedir: Başkanlık rejimlerinde çift başlı meşruluk sık sık yasama-yürütme uzlaşmazlıklarına hatta çatışmasına yol açmaktadır. Bunlar bazen ciddi boyutlara ulaştığında bütçe yasasının yasama organından geçmemesine ve memur maaşlarının bir veya birkaç ay ödenmemesine neden olmaktadır. Nitekim, 1995 ve 1996 yıllarında bu tür bir yasama-yürütme uzlaşmazlığından ötürü ABD hükümeti federal memurlarına zorunlu izin vererek maaşlarını birkaç aylık sürelerle ödeyememiştir. Parlamenter rejimlerdeyse, özellikle parti hükümeti söz konusuysa, bu tür bir kilitlenme söz konusu olmamaktadır. Başbakan hem Bakanlar Kurulu'nun, hem de Meclis'in çoğunluğunun desteğine sahip olarak hareket etme konumunda olduğundan bir yürütme - yasama çatışması yaşanmamaktadır.

Ancak, koalisyon hükümetlerinde yer alan siyasal partiler arasında bir uyumsuzluk olduğunda gerek yasama içi, gerek yürütme içi ilişkilerin bir uzlaşmazlığa sürüklenmesi söz konusudur. O zaman da, o koalisyon hükümetinin yerine yasama organında çoğunluğa sahip yeni bir koalisyon hükümeti kurularak sorun aşılabilmektedir. Daha ciddi bir kilitleme halinde erken seçime gidilerek seçmenlerin oylarıyla bu duruma bir çözüm getirilmesi yoluna gidilebilmektedir.

Parlamentar rejimlerde erken seçim yasama çoğunluğuna sahip olan partinin - uygulamada o parti grubunun başkanı da olan Başbakanın - tasarrufundadır. Sadece, Fransız yarı-Başkanlık rejiminde yasama organında hiçbir grubun lideri konumunda olmayan Başkan'ın parlamentoyu fesih yetkisi vardır. Başkanlık rejimindeyse Başkan yasama organını feshederek erken seçime gidemez. Zaten Başkan'ın görev süresi hiçbir Başkanlık rejiminde siyasal kilitleme, sistemin felç olması, yasama-yürütme uzlaşmazlığı gibi nedenlerle kısaltılamaz. Başkan'ın kendisi süresini bir erken seçime gitme kararı alarak da kısaltamaz. Çizelge 3'ün üçüncü şikkında belirtilen görev süresi katılık ve esnekliği bu farkı vurgulamaktadır. Başkanlık rejiminde Başkan'ın görev süresi belirli ve değişmez bir süredir. Hiçbir Başkan bu süreden önce, kötü yönetim, basiretsizlik, yasama-yürütme uyumsuzluklarının rejimin çalışmasını engellemesi gibi nedenlerle görevden alınmaz. Bu durum, yasama - yürütme uzlaşmazlıklarının çözümsüzlüğüne katkıda bulunmaktadır. Başkan'ın son derece zahmetli bir yolla görevinden uzaklaştırılabilmesi nedeniyle, görevini ihmali, kötüye kullanması, hastalık gibi nedenlerle yerine getiremeyecek hale gelmesi gibi durumlarda bile yıllarca Başkanlığa devam edebilmesi söz konusu olmaktadır. Demokrasinin pekişmediği Latin Amerika ülkeleri gibi ortamlardaysa, bu durum yasama-yürütme arasındaki ilişkileri iyice dejenere ederek adeta bir savaş ortamına doğru çekmeye yardım etmektedir. Başkan'ın bir partiden, yasama çoğunluğunun başka partiden olduğu durumlardaysa, yasama organı Başkan'ın seçimi sırasında önerdiği programı gerçekleştirilmesine sürekli olarak direnmekte, bu durumda Başkan değiştirilemediği, yasama organı feshedilerek seçime gidilemediği için ülkede yeni yasalar çıkamaz hale gelmektedir. Bu durumda, ya askeri müdahale olmakta, ya da Başkan, yasama organını hiçe sayarak yasal olmayan bir dizi politikayı uygulamaya sokarak, hem tam bir keşmekeş neden olmakta, hem de keyfi bir tek adam yönetimi (dikta) ihdas etmektedir (Linz, 1990a: 53-57). Nitekim, 1945 sonrası Üçüncü Dünya ülkelerinde kurulmuş olan tüm yeni Başkanlık rejimleri askeri darbe

veya tek parti rejimlerine dönüşerek çökmüştür (Riggs, 1992: 216-22). Oysa, parlamenter rejimlerden hiç olmazsa dörtte biri ayakta kalmayı başarmıştır. Üçüncü Dünya ülkeleri arasında, Hindistan'daki Westminster modeli uygulamasına benzer tek bir Başkanlık rejimi uygulamasına dayalı bir demokrasi örneği bulunmamaktadır.

Parlamentar rejimlerde Başbakan kötü idare gösterdiğinde ya partisi içinden, ya da yasama organından gelen tepkilerle görevini kaybetmekte, ya da erken seçime gitmeye zorlanmaktadır. Bu durumdaysa, Başbakan'ın partisi seçimi kaybettiğinde yeni bir hükümetin kurulması yoluyla kötü yönetim ortadan kaldırılmaktadır. Bu yolla çok daha esnek ve halkın tepkilerine daha kolay uyulanabilen bir rejim uygulaması mümkün olabilmektedir. Görev sürelerindeki bu esneklik hem demokrasinin işleyişini kolaylaştırmakta, hem de halkın taleplerine olan duyarlılığı yüksek ve demokrasi idealine daha fazla yaklaşan bir uygulamanın ortaya çıkmasını neden olmaktadır. Ancak, bu durumda parlamenter rejimlerde hükümetler daha kısa sürelerle görev yapmakta, Başkanların kabinelerine oranla Başbakanların kabineleri daha kısa ömürlü olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Parlamenter rejimlerde hükümet istikrarsızlığının daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak, hükümet istikrarsızlığının fazla olması rejimin kamu tepkilerine duyarlı ve esnek görev süreli bir içeriği olmasından kaynaklanmaktadır. Görev süresi esnek olmayan ve istikrarlı hükümetler üreten Başkanlık rejimlerinde Kabinelerin halkın katılımına bu ölçüde duyarlı olduğunu gösteren bir kanıt bulunmadığı gibi, bu katılımın yasama-yürütme sürtüşmesini alevlendirerek rejimin kilitlemesine (*gridlock*) katkıda bulunduğu da görülmektedir.

Ayrıca, parlamenter rejimler, özellikle koalisyon hükümetleri aracılığıyla bir çok siyasal partiye hükümet olma olanağını sunmaktadır. Başkanlık rejimleri yürütmeyi tek bir parti liderinin denetimine terkeden bir uygulama olarak, seçimler sonunda en çok oy alanın büyük bir güç kazandığı, geri kalanların ise büyük kayıplara uğradığı bir rejimdir. Bu durumda siyasal sistem adeta "sıfır toplamı oyun" benzeri bir konuma gelmektedir. Başkanlık seçimlerini kazanan bir lider, bir parti, ve hatta bir kabile veya cemaat büyük bir güç ve devletin tüm olanaklarını kullanma fırsatı yakalarken, geri kalan tüm lider ve partiler uzun süre iktidar ve devlet olanaklarından uzak kalmaktadırlar. Bu durumda da iktidar ve muhalefet ilişkileri gerilmekte, özellikle diğer lider ve partilerin yasama organında etkin olma durumları da olursa, sert bir muhalefet ile

Başkan'ın karşısında yer almaktadırlar. Özellikle, pekişmemiş demokrasilerde bu durum yasama-yürütme çatışması hatta savaşına yol açan bir ortama dönüşmektedir. Seçim kazanma ve kaybetmenin rizikosunu arttıran Başkanlık rejimi uygulamaları demokratik rejimin aşırı gerilmesine yol açarak yaşam süresini de ciddi bir biçimde azaltmaktadır (Przeworski ve arkadaşları, 1996: 39-53). Nitekim, Mainwaring'in bir saptamasına göre 1992 itibarıyla 25 yıldır kesintisiz işleyen 31 adet demokrasi mevcuttu. Bunlardan 24 tanesi (%77.4) Parlamenter, 4 tanesi (%12.9) Başkanlık, 3 tanesi (%9.7) yarı-Başkanlık rejimi veya onun bir türevi olan bir tasarımla yönetilmekteydi (1993: 205). Üstelik, 1992 yılında, dünyada 44 demokrasi parlamenter rejimle, 31'i Başkanlık, 3'ü Yarı-başkanlık ve 4 tane de bunların melezi olabilecek nitelikte demokratik rejim bulunmaktaydı (Aynı eser: 205).

Bu duruma istisna olabilecek tek uygulamanın bir ölçüde ABD'de uygulanan Başkanlık rejimi olduğunu söyleyebiliriz. Federal bir yapıda olan ABD siyasal sistemi vatandaşın yararını ilgilendiren bir çok hususu eyalet yönetimlerine bırakmış olması nedeniyle Başkanlık yarışından doğacak olumsuz etkileri asgariye indirmiş bulunmaktadır. Bu durumda federal memurların maaşlarının ödenenmemesi sadece pasaport alacak olan ve benzeri işleri bulunan ufak bir vatandaş kitlesini ilgilendirirken, bunun günlük yaşantıya hiçbir önemli etkisi olmamasını sağlamaktadır. Merkezi ve üniter bir yönetim altında memur maaşlarının ödenememesi gibi sıkıntılarla kronik olarak karşılaşan bir sistemdeki siyasal uzlaşmamanın etkilerinin çok daha fazla hissedileceğini tahmin etmek hiç de zor olmayacaktır. Nitekim, Latin Amerika ülkelerindeki Başkanlık rejimi uygulamaları bu tür zıtlasmalar yüzünden periyodik olarak zora girmekte ve demokrasi kesintiye uğramaktadır (Linz, 1990b: 89-90). Nitekim, Mainwaring'in çalışmasında Başkanlık rejimlerinin özellikle bunalımları göğüslemekte, Parlamenter rejimlere oranla zaafı olduğu sonucuna varılmaktadır (1993: 207).

Çizelge 3'ün son şikkına baktığımızda her iki siyasal rejim türünün oluşturuldukları tarihten itibaren

ayakta kalma süreleri görülmektedir. Tıpkı bir kuşak bebeğin doğumlarında ortalama ne kadar süreyle hayatta kalmalarının bekleneceğini gösteren yaşama ümidi gibi, Przeworski ve arkadaşları siyasal rejimlerin kuruluşlarından itibaren ne kadar süre ile yıkılmadan çalışmalarını sürdürebileceklerini hesaplamışlardır. Bu duruma göre çok sayıda partiden oluşan bir parlamenter rejimin ortalama olarak çalışmalarını kesintisiz sürdürebilme süresi 111 yıl olarak hesaplanırken, çift partide bu süre 55 yıla, çok partili Başkanlık rejimlerinde 15 yıla ve çift partili Başkanlık rejimlerindeyse 26 yıla inmektedir. Bu durumda çift partili Başkanlık rejiminin bile dayanıklılığının aynı özelliklerde olan bir parlamenter rejimin ancak yarısı kadar olduğu görülmektedir. Ayrıca, çok partinin yasama organına seçildiği bir durumda Başkanlık rejiminin

yaşam ümidi bunun da neredeyse yarısına kadar düşmektedir. Bu durumda, Przeworski ve arkadaşları *çok partinin yasama organına seçildiği bir siyasal yapının Başkanlık rejimleri için tam bir felaket reçetesi oluşturduğu sonucuna varmışlardır* (1996: 46).

Genel bir değerlendirme yapıldığında, bizzat rejimin tasarımı ve işleyiş esprisi nedeniyle Başkanlık

rejimlerinin hükümet istikrarı sağlarken siyasal istikrarsızlığa yol açtıkları görülmektedir. Siyasal istikrarsızlık ve hatta bunalımla karşılaştıklarında Başkanlık rejimlerinin özellikle zafiyet içinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, bir bunalımı çözmek için Başkan'ı uzaklaştırmak zorunluğu ile karşılaşıldığında tüm rejimin sallandığı, istifa etmek konusunda ayak direyen bir Başkan'a karşı hiçbir kurumsal formül bulunmadığı, üstelik Başkan istifa ettiğinde yerine geçecek olan Başkan yardımcısının da yeterli meşruluğu olmadığı için bunalımın daha da derinleşme eğilimi taşıdığı, yine Mainwaring tarafından saptanmıştır (1993: 207-08). Üstelik, ikiden fazla siyasal partinin parlamentoda yer aldığı, yani çok partili sistemlerde Başkanlık rejimiyle demokrasinin istikrarının birarada gitmediği de kanıtlanmış bulunmaktadır (Mainwaring, 1993: 210-212; Przeworski, et. al., 1996: 46).

Parlamenter rejimlerince, hükümet istikrarsızlığına daha fazla meydan verirken, demokrasinin istikrar

içinde çalışmasını sağladıkları göze çarpmaktadır. Parlamenter rejimler Başkanlık rejimlerine oranla daha uzun ömürlüdürler. Bunalımla karşılaştıklarında hükümetleri feda ederek, demokrasiyi kurtarmak ve bunalımı aşmak için daha fazla kurumsal çözüm üretme yeteneğindedirler. Üstelik, çok partili ortamlar Parlamenter rejimle uyumlu olarak hem bunalımları daha kolay çözmekte, hem de demokrasinin istikrar içinde yönetmesine fırsat tanımaktadırlar (Powell Jr.: 1992: 235). Powell Jr., 1982'de yayımlanan ve 1945 sonrası demokrasilerin karşılaştırılması açısından en kapsamlı araştırmalar arasında gösterilen çalışmasında Parlamenter rejimlerin nisbi temsil sisteminde bağlı seçim uygulamalarıyla birlikte, şiddete başvurmada yönetmeyi ve kamu düzenini korumayı Başkanlık rejimlerinden daha iyi sağladığı sonucuna varmaktadır (B. Powell Jr., 1982: Bölüm 4 ve 154-174). Üstelik çift ve çok partililik açısından Parlamenter rejimlerin istikrar ve bunalım performanslarının farklı olmadığı da daha sonra saptanmış bulunmaktadır (Mainwaring, 1993: 223).

Sonuç

Yukarıda sergilenen araştırma bulguları ve olgusal saptamaların ışığında kurumsal düzenlemelerin siyasal sistem üzerinde önemli etkileri bulunduğu görülmektedir. Bunlardan en belli başlılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yürütmenin de yasama gibi doğrudan halk oyuyla belirlendiği rejimler siyasal yetkilerin kullanımında bir çift başlılık ve bundan doğan bir meşruluk sorununa yol açmaktadır. Kendisini eşit ölçüde meşru olarak gören yürütme ve yasama eğer bir de farklı siyasal partilerce denetleniyorlarsa, kendi görüş ve programlarının uygulanmasında ısrar ederek, yürütme-yasama çatışmasına ve siyasal kararların alınmasını engelleyecek ölçüde kilitlenmelere ve sistemin felç olmasına yol açmaktadır.

2. Yürütmenin de yasama gibi doğrudan halk oyuyla belirlendiği rejimlerde çok partili bir sistem söz konusuysa, yasama organındaki çok

partililik, yukarıda belirtilen sorunların boyutlarını da artırarak demokrasinin çalışamaz hale gelmesine yol açmaktadır. Çok partili bir sistemde başkanlık rejimi içinde kalarak demokrasisini ayakta tutabilen hiçbir az gelişmiş ülke örneği bulunmamaktadır. Özellikle, Başkanlık rejimi çok partili bir sistemle bağdaşmamaktadır.

3. Yürütmenin de yasama gibi doğrudan halk oyuyla belirlendiği rejimlerde, görev sürelerindeki uzunluk ve katılık, halkın siyasal liderlerden, özellikle başkandan hesap sormasını zorlaştırmakta, olağan siyasal katılmayı anlamsızlaştırmakta, protesto ve sokak hareketlerini teşvik etmektedir.

Görev süresi kısıtlandığında başkan seçim vaatlerini yerine getirecek girişimlerde bulunamamakta, görev süresi kısıtlandığında, süre sonunda kendisinden seçmen tarafından hesap sorulmayacağını bildiğinden, başkan keyfi ve ceberrut davranarak görevini suistimal etmektedir. Bu durum da yasama ile sürtüşmenin ve protesto eylemlerinin artmasına neden olmaktadır.

4. Yürütmenin de yasama gibi doğrudan halk oyuyla belirlendiği rejimlerin seçimleri "sıfır toplamı oyun" görüntüsü çizmektedir. Böylece, iktidar ve muhalefet ilişkileri Parlamenter rejimlere oranla daha gergin ve çatışma içeren bir nitelik arz etmektedir. Bu durum, yürütme-yasama ilişkilerini daha da zorlaştırır bir içeriğe sokmaktadır. Siyasal kültürün uzlaşma üretmekte büyük katkısı olmadığı ortamlarda - ki Latin Amerika bu görüntüyü sergilemektedir - yürütme-yasama ilişkileri felce uğramakta veya adeta savaş ortamına dönüşmektedir.

5. Parlamenter rejimlerde Başbakan her zaman, Başkanlık rejimlerinin Başkanı'na göre, daha kolay değiştirilmektedir. Özellikle, yerleşik demokrasilerde Başbakanlar yönetme zaafı gösterdiklerinde, keyfi davranışlar sergilediklerinde, partileri için bir yük olmaya başladıklarında hemen istifaya zorlanabilmektedirler. Parlamenter rejimlerde siyasal liderler partilerinin ve halkın tepkisine daha duyarlı olmaktadır. Bu rejimlerde olağan katılma daha fazla, protesto davranışı daha az olmaktadır. Dolayısıyla,

Parlamentar rejimler daha istikrarlı, yürütmenin de yasama gibi doğrudan halk oyuyla belirlendiği rejimler ise daha az istikrarlı bir görüntü çizmektedir.

6. Başkanlık rejimleri hükümet istikrarı sağlarken, siyasal sistemi istikrarsızlığa sevk etmektedir. Parlamentar rejimler hükümet istikrarı sağlamazken, siyasal sistemde istikrar sağlamaktadır. 1945 sonrası demokrasilerin karşılaştırılması açısından en kapsamlı olarak genel kabul gören araştırmasında G. Bingham Powell Jr.'ın parlamentar rejimler nisbi temsil sistemine bağlı seçim uygulamalarıyla birlikte, şiddete başvurmadan yönetmeyi ve kamu düzenini korumayı Başkanlık rejimlerinden daha iyi sağlıyorlar sonucuna vardığını bir kere daha vurgulamak yerinde olacaktır (1992: 235).

Kaynakça

Hayward, Jack (1983), **Governing France: The One and Indivisible Republic**. (2. Baskı) (New York, London: W. W. Norton)

Hayward, Jack (1993), "The President and the Constitution: its Spirit, Articles and Practice" Jack Hayward (der.) **De Gaulle to Mitterand: Presidential Power in France**. (London: Hurst) içinde 36-75.

Held, David (1987), **Models of Democracy**. (Stanford, California: Stanford Univ. Press)

Howorth, Jolyon (1993), "The President's Special Role in Foreign and Defence Policy" Jack Hayward (der.) **De Gaulle to Mitterand: Presidential Power in France**. (London: Hurst) içinde 150-189.

Huntington, Samuel P. (1968), **Political Order in Changing Societies**. (New Haven and London: Yale University Press).

Lijphart, Arend (1984), **Çağdaş Demokrasiler**. (çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran) (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Türk Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını).

Linz, Juan J. (1990a), "The Perils of Presidentialism" **Journal Of Democracy**, vol. 1, no. 1: 51-69.

Linz, Juan J. (1990b), "Virtues of Parliamentarism" **Journal Of Democracy**, vol. 1, no. 4: 84-91.

Machin, Howard (1993), "The President, the Parties and Parliament" Jack Hayward (der.) **De Gaulle to Mitterand: Presidential Power in France**. (London: Hurst) içinde 120-49.

Mainwaring, Scott (1993), "Presidentialism, Multipartyism, and Democracy: The Difficult Combination" **Comparative Political Studies**, vol. 26, no.2: 198-228.

Pickles, Dorothy (1962), **The Fifth French Republic: Institutions and Politics**. (Revised Edition) (New York: Frederick A. Praeger)

Przeworski, Adam, Michael Alvarez, José Antonio Cheibub ve Fernando Limongi (1996), "What Makes Democracy Endure?" **Journal of Democracy**, vol. 7, no. 1: 39-55.

Powell Jr., G. Bingham (1982), **Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence**. (Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press). [Türkçesi: **Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar ve Şiddet** (Çev.: Mehmet Turhan), Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, 1990]

Powell Jr., G. Bingham (1992), "Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence" Arend Lijphart (der.) **Parliamentary versus Presidential Government**. (Oxford, New York: Oxford Univ. Press) içinde 223-35.

Rasmussen, Jorgen S. ve Joel C. Moses (1995), **Major European Governments**. (9th ed.) (Belmont, California: Wadsworth)

Riggs, Fred (1992), "Presidentialism: A Problematic Regime Type" Arend Lijphart (der.)

Parliamentary versus Presidential Government. (Oxford, New York: Oxford Univ. Press) içinde 216-22.

Kriz, Seçimler ve Türkiye'de Demokratikleşme Olasılığı

E. Fuat Keyman *

Tarihsel Örnek (I):

Batı Roma İmparatorluğunun Çöküşü

Bugün siyaseti anlama, konuşma ve sorgulama edimlerinde kullandığımız "siyasal dilin" oluşmasında önemli katkılarda bulunmuş olan Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü, "tarihin en büyük trajedilerinden biri" olarak düşünülür. Siyasal dile, felsefi düzeyde, anayasal düzen, doğal hukuk, halk egemenliği, devletin hukuksal denetimi, devletin kurumsal örgütlenişinde "denetim ve denge sistemi" ve benzeri terimleri kazandırmış bir imparatorluğun "yavaş yavaş ölümü", devletle toplum arasındaki bağların kopmasının, devlet düzeyinde rüşvet ve yolsuzluğun artmasının, zenginlerin iyice zenginleştiği, fakirlerin mutlak olarak fakirleştiği bir toplumsal yapının ortaya çıkmasının, ekonomik ve siyasal reform adı altında gerçekleştirilmeye çalışılan kısa-dönemli çözümler yoluyla Romalı vatandaşların devletin tebası konumuna dönüştürülmesinin acıklı bir hikayesidir. Roma İmparatorluğu ölürken, gerçekte yavaş yavaş kaybolan, devlet-toplum ilişkilerinin belli bir etik ve ahlak içinde düzenlenmesini niteleyen, "erdemli vatandaşlık", "ahlaki bir aktör olarak devlet" ve "bireysel ahlakın gelişmesinde temel referans noktası işlevini üstlenmiş devlet yönetimi" kavramlarıdır.

Bu bağlamda, Batı Romanın çöküşü, siyasal, ekonomik ve dış müdahaleler gibi "reel politik" nedenlerden daha da önemli olan, devletin içine girdiği "ahlaki bir krizin" sonucudur. Yönetimin merkezileştirilmesi,

ordunun güçlendirilmesi ve vergilerin artırılması yoluyla gerçekleştirilen emperyal reformlar, sonuçları itibarıyla, hem erdemli vatandaş kavramının devlet tarafından "sömürgeleştirilmesine", hem de devletin kendi güvenliğini toplumsal adalet ilkesinden üstün tutarak toplumdaki kopmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan, bir taraftan devlet düzeyinde oluşmuş ahlaki kriz, yani devletin ahlaki bir aktör olma niteliğini kaybetmesi, diğer taraftan da, toplumun yolsuzluk ve rüşvetle nitelemeye başladığı devlet yönetimine karşı güvensizlik duygusudur. Dolayısıyla, imparatorluğun çöküşünü simgeleyen olgu, devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenme sürecinde gündeme gelmiş ahlaki bir kriz, ve bu krizin yarattığı, söylemsel düzeyde "ahlaki boşluk"tur.

Hristiyanlığın "popüler bir din" olarak yükselmesinin, farklı nedenler içerse de, Roma devletinin gir-

Dolayısıyla, imparatorluğun çöküşünü simgeleyen olgu, devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenme sürecinde gündeme gelmiş ahlaki bir kriz, ve bu krizin yarattığı, söylemsel düzeyde "ahlaki boşluk"tur.

miş olduğu ahlaki krize paralellik gösterdiğini söylemek hatalı olmaz. Plotinus'un "neoplatonizm"inden Augustine felsefesine kadar olan dönem, bir anlamda, Hristiyanlığın dinsel bir söylem olarak "yeni bir ahlak" anlayışı kurması ve devlet-toplum arasındaki "ahlaki boşluğu" dolduracak "egemen kod" konumuna dönüşmesinin başlangıç dönemidir. Bu süreç,

Orta Çağ'da dinin "temel ahlaki kod" olarak devlet-toplum ilişkilerini düzenlemesine yol açacak, dini siyasallaştıracak, ve kiliseyi devlet-gibi hareket eden bir kuruma dönüştürecek, bir dönemin de başlangıcıdır. Reform Hareketi dediğimiz dinin siyasallaşmasına ve bunun taşıyıcısı kiliseye karşı yapılan mücadeleyle biten bu dönem, aynı zamanda, tarihselliği içinde, toplumu birey+ulus-devletle görmeyi simgeleyen

* Doç. Dr. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Bilkent Üniversitesi

modernitenin de ortaya çıkmasının siyasal ve epistemik bağlamını oluşturur. Bu anlamda modernite, sadece dinin devlet işlerinden ayrılmasını değil, "akıl kategorisi" temelinde hareket eden yeni bir ahlaki kodun da yaratılmasını niteler.

Tarihsel Örnek (II): Machiavelli, Roma Kilise Devleti ve Hegemonya

1339-1453 yılları arasında yaşanan Yüzyıl Savaşları boyunca oluşan en önemli gelişmelerden biri de, başta İngiltere ve Fransa, aynı zamanda İspanya'da feodal kurumsal yapıların çökmeye başlaması ve merkezi monarşilerin güçlenmesiydi. Bu süreç beraberinde, modernitenin temel kurucu öğelerinden biri olan, ulus-devletin de yavaş yavaş ortaya çıkma sürecini başlatıyordu. İngiltere'de Tudor monarşisi iktidarını 1485'de kazandığı Güller Savaşı sonucunda pekiştirirken, Fransa'da Louis XI 1469'da mutlak monarşisini ilan ederek kurdu. Daha yavaş bir hızda olmakla birlikte, İspanya da aynı oluşuma sahne olmaktadır. 1492'de İspanyol mutlak monarşisinin kurulma adımları, Ferdinand ve Isabella'nın evlilikleriyle birlikte, iktidar alanlarını merkezileştirmeleriyle atılıyordu.

İngiltere, Fransa ve İspanya'da mutlak/merkezi monarşiyle başlayan ve ulus-devlete doğru olan tarihsel süreç devam ederken, İtalya bu gelişime ayak uyduramamış ve "yönetim paradigması" bağlamında tarihin gerisinde kalmış bir feodal mentalite içinde ciddi bir siyasal kriz/kaos ile karşı karşıya kalmıştı. Farklı siyasal güçlerin kendi çıkar ve iktidar çatışmalarını yaptığı, güçlü olanın ne toplumu yönetebildiği, ne de başka yönetim mentalitelerinin siyasal alanı tanımlama olasılığına izin verdiği, dolayısıyla tam bir hegemonya boşluğunun, bugünkü dille bir "yönetebilirlik ve meşruiyet krizinin" yaşandığı bir dönem, Machiavelli'nin siyasal kuramını ve siyasal yazılarını yaşama geçirdiği tarihsel bağlamı oluşturur. İtalya'nın tarihsel değişim karşısında, diğer bir deyişle ulus-devlet modeline doğru akan tarihsellik karşısında yenilgisi, Machiavelli'nin siyasal kuramının da tarihselliğidir.

Bu dönemde İtalya farklı siyasal güçlerin çatışma alanına dönüşmüştü: Floransa, Milano, Venedik, Na-

poli Krallığı, ve Roma (Katolik) Kilise Devleti. Bu beş devlet arasında hassas çıkarlara dayanan koalisyonlar sonucunda kurulmuş "güçler dengesi", feodal kurumlar çerçevesinde İtalya'nın temel yönetim paradigmasını kurmuştu. Bu kent-devletleri kendi aralarında kısa-dönemli çıkarlar üzerine koalisyonlar kuruyorlar, böylece diğer siyasal güçlerin hareketlerini engellemeye çalışıyorlar, ve bu yolla toplumu yönetmek yerine kendi iktidatlarını korumayı gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle, İtalya tam bir yönetim kaosu yaşıyor, ne yönetilebiliyor, ne de alternatif yönetim paradigmasının ortaya çıkması olası oluyordu. Bu devletlerden hiçbirini kendi iktidarı ve liderliği altında İtalya'yı birleştirecek ve merkezi otorite olacak güce sahip değildi. Kent-devletleri arasında en güçlü

olan Roma Kilise devleti böyle bir sınava başaramadığı gibi, alternatiflerin ortaya çıkmasına da engel oluyordu.

Bu anlamda, feodal İtalya tam bir "hegemonya krizi"yle karşı karşıyaydı: liderlik vasfı taşımayan, söylemi ve iktidarı ile devlet-toplum ilişkilerinde bir "bütünsellik" yaratabilecek

bir merkezi otoritenin olmadığı, aynı zamanda, güçlü olanın diğerlerine böyle bir olasılığı vermediği bir "yönetim boşluğu" durumu. Böyle bir hegemonya krizi içinde, kişisel çıkarlar, kısa-dönemli ittifaklar, rüşvet, yolsuzluk, sömürü, hatta kendini korumak için kent-devletlerinin (bugünkü tanımıyla çeteler) misyonerler kullanması, toplumsal yapıdan tamamiyle kopuk bir yönetim yapısının varlığını simgeliyordu. 1527'de Roma'yı istila eden Alman misyonerlere Papa'nın yüklü bir fidye ödemesi, bu ahlaki krizi örnekleyen olaylardan birisiydi.

Tam da böyle bir trajedinin yaşandığı Floransa'da, Machiavelli özlemini çektiği ulus-devlet temelli siyasal kuramını kurar. Machiavelli'ye göre tarihsellik birincildir, tarihselliğe uygun "yeni bir bilgi"nin kurulması önemlidir, ve bu bilginin epistemik ve normatif niteliğinin de gelenekde aranmaması gerekir: aksine gerekli olan "yeni bilgi" yeni bir yönetim paradigmasının oluşmasında "kurucu bir rol üstlendiği ölçüde" yenidir. Bilgi-tarihsellik-iktidar ilişkisi üzerine odaklanan Machiavelli'nin siyasal kuramı, siyasal alanı özgüllüğü olan, aktörler arası ilişkilerin tarihsel kurulmuşluğunu simgeleyen bir mekan olarak gören, ve

yönetim paradigmasının önemini vurgulayan bir siyasal söylemi yaşama geçirdiği için, aynı zamanda "modern siyaset bilimi"nin kurucusu olarak da görülür. Machiavelli'nin siyasal kuramı, siyaseti anlamamız bağlamında epistemik bir kopuşu gündeme getirir, çünkü yönetim ile tarihsellik arasındaki bağlantıyı ulus-devlete gönderimle kurar. Üstelik, Machiavelli bu bağlantıyı anlatan bilgiyi de iktidarla endeksleyerek, devlet-toplum ilişkilerine salt bir liderlik ya da egemenlik temelinde bakmak yerine, daha sonra Antonio Gramsci ile ün kazanacak "hegemonya" kavramıyla yaklaşımın önemini siyasal kurama kazandırır. Bu bağlamda, İtalya'nın yaşadığı kriz, var olan feodal yönetim paradigmasının tarihselliğe ayak uyduramamasından kaynaklanan bir hegemonya krizidir, ve bu tarihselliğe, yani ulus-devletli toplumsal oluşuma, yanıt verebilecek yeni bir bilgi siyaseti anlama eylemi yaratılmadığı sürece de çözülemez.

Türkiye, Siyasal Alan ve "Yönetebilirlik ve Meşruiyet Krizi"

Aralarındaki önemli farklara rağmen, hem Batı Roma'nın çöküşü, hem de Machiavelli İtalya'sının yaşadığı hegemonya krizi olgularının, Türkiye'de 1990'lı yılları simgeleyen "siyasal çıkmaz" olgusunu anlamamızda önemli ipuçları taşıyan tarihsel örnekler sunduğunu düşünüyorum. Bu ipuçları içinde, üç tanesi özellikle altı çizilmesi gereken olgularla ilgili:

(i) Her iki tarihsel örnek dikkatimizi şu noktaya çekmektedir; hem Batı Roma hem de feodal İtalya'da var olan yönetim paradigmasının karşı karşıya kaldıkları krizler, bu paradigmanın tarihsel ve toplumsal değişime ayak uyduramamalarından, kendi paradigmatik hareket tarzlarının toplumsal süreçlere yanıt vermek yerine, siyasal aktörlerin küçük çıkar ve iktidar hesaplarını meşrulaştırıcı bir niteliğe dönüşmesinin, ve böylece "var olan yönetim paradigmasının" sorun çözücü değil, sorun yaratıcı ya da var olan toplumsal sorunları pekiştirici bir işlevi yerine getirmeye başlamasıyla ortaya çıkmaktadır. Tam da bu nedenle, yönetim paradigmasının krizi toplumun her alanında

hissedilmekte, var olan devlet yapısının sadece yönetebilirlik değil, aynı zaman da etik ve ahlaki krizini de gündeme getirmektedir. Böyle bir durumda da, devlet/yönetim ve toplumsal süreçler arasında ortaya çıkan ve gittikçe ivme kazanan bir "söylemsel ve ahlaki boşluk" toplumsal ilişkileri belirlemeye ve şekillendirmeye başlamaktadır.

İtalya'nın yaşadığı kriz, var olan feodal yönetim paradigmasının tarihselliğe ayak uyduramamasından kaynaklanan bir hegemonya krizidir, ve bu tarihselliğe, yani ulus-devletli toplumsal oluşuma, yanıt verebilecek yeni bir bilgi siyaseti anlama eylemi yaratılmadığı sürece de çözülemez.

Her iki tarihsel örnek içinde de yaşanan, bu anlamda, bir "yönetim krizi" ve krizin sonucunda toplumsal değişimden uzaklaşarak kendi kısa-dönemli çıkarlarını ve iktidarlarını toplumsal yarardan önce gören siyasal aktörlerin giderek yolsuzluk, rüşvet, adaletsizlik, v.b mekanizmalara yönelmeleridir. Fakat hemen vurgulanması gereken nokta, siyasal aktörlerin *modus vivendi* sini kuran bu mekanizmaların,

siyasal aktör kavramının özünde olan bir nitelik olmayıp, dolayısıyla bağımsız değişken olarak ele alınmayıp, var olan yönetim paradigması krizinin sonuçları olarak görülmesidir. Diğer bir deyişle, krize aranan alternatif çözümlerin, siyasal aktörler-arasında farklı tercihlere gitmek yerine, tarihsel ve toplumsal değişime yanıt verebilecek yeni yönetim paradigmasını yaratma girişimleri içinde aranması gerekmektedir. Bu bağlamda da, Machiavelli'nin feodal İtalya'nın yaşadığı yönetim kaosa çözümünü, var olan kent devletleri arasında yeni bir koalisyonda aramak yerine, ulus-devlet temelli yeni bir yönetim paradigmasında araması, bize Türkiye örneğinde, önemli bir ipucu vermektedir.

Machiavelli'nin ulus-devlet temelli yeni bir yönetim paradigmasına yönelişinin tersine, Türkiye'de devlet seçkinleri ve organik aydınlar toplumsal değişim ve dönüşüme yanıt olabilecek bir yönetim anlayışına doğru değil, "var olan siyasal yapı nasıl korunabilir" sorusuna var olan partiler arasında oluşturulabilecek farklı koalisyon olasılıklarıyla yanıt verme eğilimine girmişlerdir. Feodal İtalya'nın kent devletleri gibi hareket eden, diğer bir deyişle toplumdan kopuk, toplumsal sorunlara yanıt verebilecek siyasalardan yoksun, parti ve kişisel çıkarlarını toplumsal yarardan önce gören, milletvekilliğine rantı yüksek bir "iş" olarak yaklaşan siyasal partiler arası kısa-dönemli çıkarlara

dönük koalisyonlarla Türkiye'yi yönetmek tercihi, 1990'lar siyasetinin temel niteliği olmuş, ve olmaya da devam etmektedir. (Refah) Fazilet Partisi, ANAP, DSP, DYP ve CHP arasındaki farklı kombinasyonlar denenmiş, hala da denenmektedir. Bu kombinasyonlar içinde, bir dönem bakan olarak görev yapmış kişiler çok rahatlıkla kısa bir süre içinde "küsünler ordu-su"nun baş aktörlerine dönüşebilmektedirler. İnsan hakları ihlallerine, rüşvete, yolsuzluğa, adaletsiz refah dağılımına söylem düzeyinde karşı olanların, bu konularla ilgili hiç bir yasayı meclisten çıkarma girişiminde bulunmadıkları bir siyaset yapma eylemiyle yaşanan 1990'lı yılları bitirirken, hala aynı koalisyon-temelli bir siyaset yapma anlayışıyla karşı karşıyayız. Yıldırım Türker'in bu yıl Metis Yayınları tarafından basılan *Türkiye Sizinle Gurur Duyuyor* adlı çok önemli çalışması, 1990'lı yıllarda, siyasal alanı belirleyen mantığın, mentalitenin ve yönetim mekanizmasının nasıl farklı bağlamlarda ve farklı biçimlerde, ama aynı söylemsel oluşum içinde kurulduğunu en açık ve düşündürücü biçimde ortaya koymaktadır.

Bu anlamda, Machiavelliden öğreneceğimiz, ki Machiavelli'nin siyasal kuramı da ilginç bir şekilde devletle organik bağı olan bir söylemi dile getirmektedir, yönetim paradigmasının krizinin tarihselliğini tanımanın, ve tarihsel ve toplumsal bağlamda kurulmuş sorunlara ve taleplere yanıt verebilecek yeni paradigmalara doğru yönelmenin, bu krizin aşılması için önkoşul olduğudur. Yine bu anlamda, Machiavelli'den öğreneceğimiz, toplum yönetiminde zaafı olan, belli bir yönetebilirlik ve meşruiyet krizi yaşayan siyasal alanda, ne toplumsal sorunlara ve taleplere yanıt verebilen, ne de farklı yönetim paradigmaları üzerine tartışmayı olanaklı hale getiren yönetim zihniyeti ve mentalitesinin sunduğu farklı koalisyon tercihlerinin dışında bir alanda, siyaseti anlama ve yapma eylemini tartışmak, ve bu yolla yeni bir yönetim paradigması yaratma çabasına girişmektir.

(ii) Batı Romanın çöküşü örneğinde gördüğümüz, devlet yönetiminde yaşanan ahlaki krizin devletle toplum arasındaki bağların kopmasına yol açması, ve bu nedenle oluşan söylemsel boşluğun da popüler bir din olarak yükselen hristiyanlıkla kapatılması, ve dinin "ahlaki kod" olarak işlev görmeye başlamasıdır. Bu tarihsel örnek bize şu önermeyi yapma olanağını

***Yönetim paradigmasının krizi
toplumun her alanında hissedilmekte,
var olan devlet yapısının sadece
yönetebilirlik değil, aynı zaman da
etik ve ahlaki krizini de gündeme
getirmektedir.***

vermektedir: tarihsel/zamansal bir bağlamda dinin ya da farklı bir ideolojik hareketin ortaya çıkması, ya da yeniden-canlanması, ve toplumsal ilişkilerde ahlaki bir kod olarak "birleştirici bir rol" oynamaya başlaması, var olan yönetim mekanizmasının krizine "iç-sel" bir olgudur. Diğer bir deyişle, "dinin ahlaki bir kod olarak yükselmesi" olgusunu anlamak için, sadece siyasal aktörlerin davranış ve hareket tarzlarına verilen referans yeterli değildir: yapılması gereken devlet-toplum ilişkilerini kapsayan ve çerçeveleyen yönetim paradigmasını eleştirel bir çözümleme sürecine sokmak, ve bu yöntemle toplumsal değişime yaklaşılmaktadır.

Bu anlamda, Batı Roma örneğinin, 1980'lerden başlayarak günümüze kadar İslamın siyasal bir güç duruma gelmesinin ve Refah Partisi'nin yükselişinin anlaşılmasında ciddi bir gönderim-noktası olduğunu düşünüyorum. İslam'ın ahlaki bir kod olarak yeniden canlanması olgusu, sadece merkez-sağ partilerin ve merkez-sol partilerin zayıflaması ya da liderler sultası ve çekişmesi, bu partilerin kendi çıkarlarını ayrıcalıklı konuma getirmeleri ve toplumsal taleplere yanıt vermemeleri gibi nedenlerle açıklanabilir mi? "Sosyolojik bir olgu olarak Refah Partisi'nin yükselişi, acaba nereye kadar, "Türkiye'nin %80'ni Refaha oy vermedi" gibi düz mantık oyunları ile yadsınabilir? Refah Partisi'ni sadece siyasal bir olgu olarak alıp kapatmak, nereye kadar sosyolojik bir olgu olarak Refah Partisi'ni ortadan kaldırabilir? Bu soruların yanıtlarını ararken Roma İmparatorluğu örneğini ele almak, bize şu gerçeği göstermektedir: Refah Partisinin yükselişi, 1980'lerden beri giderek karmaşılaşan, ciddi dönüşümler sergileyen, kimlik talepleri temelinde farklılaşan, modern-öncesi, modern ve geç-modern özellikleri aynı anda içinde taşıyan Türkiye toplumsal yapısına ayak uyduramayan, bu yapıdan gittikçe kopan devletçi "yönetim paradigması"nın kriziyle bağlantılı bir olgudur. Refah partisi hem yönetsel hem de ahlaki düzeyde yaşanan sistem krizinden doğan söylemsel boşluğu, "ahlaki bir kod olarak İslam" ile doldurduğu için başarılı olmakta ve yükselmektedir. Bu yükselmeye karşı, etik ve ahlak alanında kurulmayan bir laiklik anlayışıyla karşı çıkmak; ahlaki bir imge işlevini gören "adil düzen" kavramını "içi boş" nitelmesiyle geçiştirmek, Refah Partisi'nin sosyolojik bir çözümleme-

sini yapmadan, "başkalarının hatalarından faydalanan bir parti" gibi görmek: ve böylece laik/müslüman iki-kutupluluğu üzerine bir siyaset anlayışıyla hareket etmek, ne Refah Partisi'nin yükselişini engelleyebilmiştir, ne de var olan yönetebilirlik ve meşruiyet krizini çözebilmiştir.

(iii) Batı Roma ve Feodal İtalya'nın çöküşlerinden çıkartacağımız üçüncü (aksiyomatik) sonuç, bir yönetim paradigmasının kendine-dönük bir özü olmadığı, aksine tarihsellik içinde söylemsel olarak kurulan bir kurguyu simgelediği, ve paradigmanın kimliğinin, ya da *modus vivendi* sinin, kendisinin toplumsal sorunlar ve talepler karşısındaki performansına bağlı olarak ortaya çıktığıdır. Bu anlamda, yönetim paradigmaları sabit bir ontolojiyi içermezler, yeneden-tanımlanabilirler, yeneden-betimlenebilirler, ya da tarihsel süreçlerle bir kopuş yaşayarak tarih-dışı bir niteliğe bürünebilirler.

Ve bu nitelikleri içinde, toplumsal değişimin ve bir değişim ögesi olarak kriz süreçlerinin eleştirel çözümlenmesinde temel gönderim-noktaları olarak ele alınmalıdır. Hem Batı Roma'nın hem de feodal İtalya'nın yaşadığı ve kendilerini çöküşe götüren siyasi ve ahlaki kriz, bu nedenle, toplumsal aktörlerin davranış biçimine indirgenerek açıklanamaz. Bu indirgemeci yöntemle ne anlama ne de alternatif üretme eylemi olanaklı değildir, ya da üretilen alternatifler tali ve kısa-dönemli bir nitelik taşırlar. Tam da bu nedenle, Batı Roma'nın çöküşü yapısal bir dönüşüme yol açmış, feodal İtalya'nın yaşadığı kriz mutlak-monarşiden ulus-devlete doğru giden yeni bir yönetim paradigmasının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Machiavelli yönetim paradigmasının ontolojisini tarihselliğe açtığı süreçte, toplumsal yapıyı bir iktidar ilişkileri ağı olarak görmüş, siyasal alanın özgüllüğünü tanıyan bir siyasal kuram yaratmış, ve ulus-devlet temelli yeni yönetim paradigmasının felsefi ve epistemik çerçevesini çizebilmiştir.

Bu bağlamda Türkiye'ye yaklaştığımız zaman, zihniyet olarak yapılması gereken belki de en önemli kuramsal girişim, devletle endekslenmiş, toplumsal ilişkilere bir "organik toplum" vizyonu ile yaklaşan,

ve vatandaşları devlete yükümlü özneler olarak gören yönetim paradigmasının içsel bir eleştirisini yaparak, demokratik bir devlet-toplum ilişkilerine geçişi sağlayacak felsefi ve normatif ilkeleri tartışmak, ve bu tartışmanın demokratik bir platformda yapılmasını olanaklı kılabilecek kamusal alan(lar)ı kurmaktır. Diğer bir deyişle, demokratik bir yönetim paradigmasının kurulma olasılıklarını, diyalojik bir tartışma yoluyla aramak; toplumsal talepleri yanıtlayacak, ama aynı zamanda köktenci ve milliyetçi söylemlere karşı güçlü bir "demokratik dil" yaratma girişiminde olmak; anti-devlet ya da minimal devlet söylemlerini içinde barındıran yeni sağ konumlara karşı, devletin demokratikleşmesi için gerekli siyasal mekanizmaları araştırmak;

temel insan haklarına saygılı ve toplumsal kimlik taleplerini çoğulcu toplum anlayışıyla bağlantılı bir niteliğe dönüştürebilecek "yeni bir vatandaşlık" anlayışı üzerinde durmak; ve en önemlisi demokratikleşme sürecine ve çoğulculuk ethosuna "normatif ve felsefi bağlılık" içinde toplumsal ilişkilere yaklaşımdır.

Fakat hemen belirtmemiz gerekir ki, Türkiye'de de-

demokratikleşme olasılığı, herşeyden önce, siyasal alanda yaşanan, ve hemen hemen her toplumsal aktör tarafından kabul edilen siyasal çıkmazı, "istikrar", "normalleşme", "rejimin korunması" v.b. referanslarla, ve devlet ve toplumsal talepler arasında devlete dönük bir seçim yaparak çözmeye çalışan, ve bu yolla var olan yönetim paradigmasının güçlendirilmesini amaçlayan yönetim mentalitesine karşı eleştirel bir tavır almamızı gerekli kılmaktadır. Diğer bir deyişle, "normalleşme olmadan demokratikleşme olmaz" varsayımıyla hareket eden, demokratikleşmeyi söylem düzeyinde ikinci plana atan, pratikte ise sürekli erteleyen yönetim mentalitesine karşı normatif ve felsefi bir tavır almanın, demokratikleşme olasılığından konuşmak ve yeni bir demokratik yönetim paradigması arayışına girmek için önemli bir başlangıç-noktası olacağını düşünüyorum. Bu anlamda da, ikili-bir girişimi başlatmalıyız: hem var olan yönetim mekanizmasının krizine yol açan nedenleri araştırarak, bu paradigmanın içsel bir eleştirisini yapmak, hem de alternatif yönetim paradigmasını demokratikleşme ve çoğulculuk ethosu

İnsan hakları ihlallerine, rüşvete, yolsuzluğa, adaletsiz refah dağılımına söylem düzeyinde karşı olanların, bu konularla ilgili hiç bir yasayı meclisten çıkarma girişiminde bulunmadıkları bir siyaset yapma eylemiyle yaşanan 1990'lı yılları bitirirken, hala aynı koalisyon-temelli bir siyaset yapma anlayışıyla karşı karşıyayız.

içinde kurabilecek normatif ilkeleri ve siyasal stratejileri tartışmak.

Siyasal Çıkmaz, Seçim ve Demokratikleşme Olasılığı

(i) **28-Şubat sonrası dönemin (sıkıcı ve düz bir) öyküsü:** Refah-Yol hükümetinin bitiminden sonra, geriye kalan partiler arasında, CHP'nin dışardan desteklediği ANAP-DSP koalisyonu, DTP'nin de katılımıyla kuruldu. Yönetim paradigması, farklı bir kombinasyon içinde yeni bir koalisyonla devlet-toplum ilişkilerini düzenleme işlemini yaşama geçirirken, temel amaç, o zamanın başbakanı Mesut Yılmaz'ın sözleriyle "önce normalleşme, sonra toplumsal sorunlara eğilmek"ti. Türkiye'nin önemli sorunları vardı, siyasal alan çıkmazdaydı, yönetebilirlik ve meşruiyet krizi yaşayan devlet-eksensel bir siyaset anlayışı toplumsal süreçlerden tam bir kopma yaşıyordu. Bu kopma, siyasal İslam'ın ve farklı kimlik taleplerinin yükselmesine ve güçlenmesine neden olmuş, ve bu güçlenme devam ediyordu. Her ne kadar bu güçlenme, 1980-sonrası Türkiye modernleşmesinin geçirdiği farklılaşmaları niteleyen sosyolojik bir olguyu nitelese, ve toplumsal değişimin ve dönüşümün bir tezahürü olarak ortaya çıksa da, yönetim paradigması içinde tercih, feodal İtalya'ya benzer bir biçimde, toplumsal değişim yönünde değil, devlet ve var olan paradigmanın güçlendirilmesi üzerine oldu. Bir kere daha demokratikleşme gereksinimi ertelendi, normalleşme-istikrarın öncüllüğü dile getirildi, Refah Partisi kapatıldı, yerine Fazilet Partisi açıldı, DYP ve başkanı Tansu Çiller demokrasiyi keşfetti, Mesut Yılmaz başbakanlığında temiz toplum yaratma ve enflasyonu düşürme çabaları başlatıldı, arkasından Korkmaz Yiğit'in kasetleriyle sarsıldık, ve birden bire, CHP taraftarları dahil kimsenin anlamadığı bir kararla, Deniz Baykal CHP'nin hükümetten desteğini çektiğini açıkladı. Hükümete güvensizlik kararı milletvekillerinin çoğunluğuyla alındı, ve hükümet düştü. Hem de, 18-Nisan-1999'da hem yerel hem de genel seçimlerin yapılması kararı varken. Bir koalisyon denemesi daha siyasal aktörlerin kısa-dönem çıkarları yüzünden biterken, yönetim paradigmasının krizi devam ediyordu. Ekonomik sorunlar, kültürel sorunlar, kimlik sorunları, insan hakları, sivil haklar

ve demokratikleşme sorunları ve talepleri toplumsal yaşamın her alanında hissedilirken, normalleşmeyi ve istikrarı sağlaması gereken bir koalisyon daha parti ve kişisel çıkarlar yüzünden bitirilmişti.

Toplumsal iyi için yapılması gereken yerine, yine olası koalisyonlar gündeme geldi, ve sonunda ANAP ve DYP dış destekli DSP azınlık hükümeti kuruldu, ve uzun bir aradan sonra Bülent Ecevit tekrar başbakan oldu. Türkiye şimdi seçimlere gidiyor. Seçim sonrası yine koalisyon hükümeti arayışları olacak. Partiler milletvekili adaylarını açıkladılar, ardından hemen "küskünler ordusu" kuruldu. Genel başkanlarınca tasfiyeye uğramış milletvekilleri ordularını hemen kurdular. 1995-sonrası dönemde parti-içi demokrasi üzerine hiçbir girişimde bulunmayanlar, bakanlık görevini üstlenenler, bir anda, Batı Roma'nın ve feodal İtalya'nın

1995-sonrası dönemde parti-içi demokrasi üzerine hiçbir girişimde bulunmayanlar, bakanlık görevini üstlenenler, bir anda, Batı Roma'nın ve feodal İtalya'nın seçkinleri gibi, kendi çıkarları doğrultusunda "küskünler ordusu"na katıldılar.

şekkinleri gibi, kendi çıkarları doğrultusunda "küskünler ordusu"na katıldılar. Sanki daha evvel yaşananlar "fazla" değilmiş gibi, basın organlarımız "artık bu kadar fazla" manşetleriyle "küskünler ordusu"na kızgınlıklarını belirttiler. Kızacak ne var diye düşünmemiz gerekir: kısa-dönemli parti ve kişisel çıkarların hareket alanını tanımlayan siyaset ey-

lemi içinde, bir de küskünlük tezahürü olarak izlediğimiz bir çıkar talebiyle karşı karşıyayız. Küskünler yenilirse, 18-Nisan seçimleri yapılacak, ama değişen ne olacak onu tam olarak bilmiyoruz. Niye?

(ii) **Krize çözüm önerileri:** 28-Şubat sonrası dönemin bu şematik ve sıkıcı öyküsü içinde, yaşanan siyasal çıkmaza ve krize çeşitli çözüm önerileri yapıldı. Bu öneriler içinde, üç egemen görüşün ortaya çıktığını görüyoruz. Bu görüşler, televizyon kanallarında yapılan açık oturumlarda ve tartışma programlarında, gazetelerde köşe yazarları arasında, ve belli ölçüde akademik söylem içinde dile getirildi ve tartışıldı. Burada benim için önemli olan, bu görüşler arasındaki farkları değil, benzerlikleri vurgulamak ve içinde ortaya çıktıkları yönetim mentalitesine dikkati çekmek olduğu için, bu görüşleri başlıklar altında vereceğim:

1) Siyasal çıkmazın kaynağını zayıf ve güçlü hükümet üretemeyen parlamenter sistemde gören, ve bu

nedenle başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemine geçiş destekleyen görüş;

2) Siyasal çıkmazın kaynağını özellikle merkez-sağın ve sonra merkez-solun parçalanmasında gören, ve bu nedenle de çözümü öncelikle merkez-sağın birleşmesinde gören yeni-sağ yaklaşım; ve

3) Siyasal çıkmazın kaynağını büyük ölçüde siyasal İslam'ın yükselişinin temsilcisi olarak gördüğü Refah Partisi ve şimdi Fazilet Partisi ile endeksleyen, ama aynı zamanda merkez-sağın birleşmesinin yaşama geçmeyeceğine inanan, ve bu nedenle de DSP-ANAP koalisyonunu çözüm olarak gören görüş.

Aralarındaki farklılıklara rağmen, bu görüşler aşağıda sıralayacağım üç noktayı da "verili" kabul edip, belli bir kriz varsayımı üzerinde ortak hareket ediyorlar:

1) Bu görüşler içinde kriz ve siyasal çıkmaz, hem dünyanın yaşadığı globalleşme süreçlerinin, hem de Türkiye'de yaşadığımız 1980-sonrası modernleşme sürecinin yarattığı toplumsal değişim ve dönüşüm sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunlar ve taleplerle ilgili olarak devlet-toplum ilişkilerinde yaşanan bir olguyu simgelememektedir. Aksine, siyasal çıkmaz siyasal aktörlerin ve liderlerin davranış biçimlerine ve hareket tarzlarına indirgenerek düşünülmektedir. Böylece, krize çözüm önerileri, devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi üzerine odaklanmamakta, normalleşme ve istikrar adına var olan devlet-endeksli yönetim paradigmasının nasıl güçlendirileceği sorusu etrafında şekillendirilmektedir;

2) Bu nedenle, her üç öneri de demokratik bir yönetim paradigması arayışı yerine, demokratikleşmenin ertelenmesi yanında yer almakta, ve çözümü toplumsal değişimden kopuklukları yapısal bir nitelik almış siyasal aktörlerin içinde aramaktadırlar. Böylece, bu öneriler değişen toplumsal sorunlara ve taleplere yanıt verebilecek bir paradigma anlayışı içinde olmayıp, ontolojik tercihlerini var olan siyasal alan üzerine yapmaktadırlar. Ve bu sorunlara ve taleplere dönük toplum vizyonlarını da içermemektedirler; ve

3) Bu üç görüşün de açık ya da dolaylı referans noktası, Refah Partisi ve şimdiki Fazilet Partisinin oy potansiyelidir. Refah Partisinin siyasal bir varlık olarak kapatılması, sosyolojik bir olgu olarak Refah Partisi'ni kapatmamış, bu partinin oy oranında bir gerileme yaratmamıştır. Bu anlamda da, bu görüşleri, "Refah ve şimdi de Fazilet Partisini yönetime getirme-

yecek", aynı zamanda da "var olan yönetim paradigmasının egemen paradigma konumunu yaşatabilecek" siyasal mekanizma arayışları olarak da düşünebiliriz.

(iii) **Türkiye'de demokratikleşme olasılığı:** Martin Luther'in 1517'yi yılında Wittenber Kilisesinin kapısına çivilediği 95 maddelik manifesto, kilise kurumunun "bir siyasal otorite olarak" hareket etmesi sonucunda "dinin siyasallaşmasına" karşı geliştirilen Reform Hareketinin başlangıcı olarak görülür. Bu hareketten alınacak önemli bir ders var: dinin devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenmesinde temel "ahlaki kod" olarak kullanılması, kendisinin siyasallaşmasına yol açmaktadır. Bu anlamda Refah ve Fazilet Partisi'ne, ve siyasal İslam olgusuna yaklaştığımız zaman, iki önemli saptamayı gündeme getirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Birincisi, siyasallaşmış İslamın, dolayısıyla devlet-toplum ilişkilerinin etiksel ve ahlaki niteliğinin dinsel olmasının "çoğulculuk ethosuna" karşı olduğunu saptayarak, demokratik bir yönetim vizyonu geliştirmek. İkincisi, Refah Partisi'nin yükselişine karşı, devlet düzeyinde tanımlanmış katı bir laiklik anlayışıyla karşı çıkmak yerine, "alternatif bir ahlak" anlayışı geliştirmek. İnsan olma erdemi temelinde, bireysel hak ve özgürlüklerin tanındığı, kültürel bağlamlarda farklılık taleplerinin anayasal güvence altına alındığı, farklı kimlikler-arası ilişkilerin diyaloga dayalı bir kamusal alanda tartışıldığı bir ahlak anlayışına gereksinimiz var. "Demokratik ahlak" olarak çağırabileceğimiz bu ahlak anlayışı, hem siyaseti "etik bir pratiğe" dönüştürerek, hem de devletin ahlaki bir aktör konumunu üstlenerek toplumsal ilişkileri düzenlemesini olanaklı kılarak, Türkiye'de yaşamın her alanında hissedilen "demokratikleşme gereksinimine" önemli bir katkıda bulanacaktır.

Fakat demokratik ahlak alternatifi, ancak yaşanan siyasal çıkmazın ve "yönetebilirlik ve meşruiyet krizi"nin kaynaklarını siyasal aktörlerin davranış ve hareket tarzlarında arama indirgemeciliğinden vazgeçip, dikkatlerimizi devlet-toplum ilişkilerine çekmemizle olanaklı hale gelebilir. Çoğulculuk ethosu temelinde hareket eden demokratik ahlak, demokratik bir yönetim paradigmasına yönelmeyi, diğer bir deyişle devlet ve toplumsal taleplerin eş-zamanlı demokratikleşmesini gerektirmektedir. Bu nedenle de, seçimlere girerken karşı karşıya bulunduğumuz temel sorunun normalleşme değil, demokratikleşme olduğunu kabul etmeliyiz. Eğer yönetim paradigması ile tarihsellik arasındaki ilişkiyi kendimize başlangıç-noktası olarak alırsak, Türkiye için gerekli demokratikleşme olasılığını tartışmaya başlayabiliriz.

Sınıf Ve Siyaset Sorunsalı Açısından Ekonomi Siyaset İlişkisi

Tülin Öngen *

Kapitalist üretim tarzında ekonomi ile siyaset arasındaki ilişki, Marksist siyaset kuramının ve politik sınıf mücadelesinin en önemli sorunsallarından biridir. Öyle ki, başta devlet olmak üzere kapitalist toplumsal formasyona yönelik çözümlemelerin ve siyaset pratiğine ilişkin tartışmaların merkezini bu konu oluşturur.

Bu yazıda, ekonomi siyaset ilişkisi, üç eksen de değerlendirilecektir. İlk eksen de, kapitalizm de ekonomik olanla siyasal olanın ayrışması ve bu olgunun politik ve toplumsal önemi üzerinde durulacaktır. İkinci eksen de, kuramsal ve pratik sonuçları bakımından sınıf iktidarı sorunsalı tartışılacaktır. Son bölüm de ise, kapitalizmin yeniden yapılanmasının bölüşüm ilişkilerine ve siyasal mücadeleye yansımaları değerlendirildikten sonra, bu yansımaların Türkiye pratiğinde nasıl somutlaştığı gösterilmeye çalışılacaktır.

I. Kapitalizmde Ekonomi ile Siyasetin Ayrılması ve Sonuçları

Kapitalist toplumsal formasyonun ayırdedici özelliği, ekonomiden kurumsal ve örgütsel olarak ayrılmış olan kapitalist devlet olgusudur. Kapitalist toplumda devletin rolü, üretim sürecini doğrudan örgütlemekten çok üretimin özel ellerde kapitalist tarzda örgütlenmesinin koşullarını yaratmaktır. Bundan ötürü, kapitalist sınıf ile kapitalist devlet arasında ilişki, tarihsel ve yapısal bir nitelik taşır. Bununla birlikte, iliş-

kinin bu niteliğinden yola çıkarak devlet ile sınıfların özdeş olduğu sonucuna varılamaz. Çünkü, böyle bir özdeşlik düşüncesi, sınıf iktidarı sorununu ve devletin bu konudaki rolünü anlamayı güçleştirir.

Her şeyden önce kapitalizmde sömürü ilişkileri pazar dolayımıyla gerçekleşir. Başka bir deyişle, sermaye, emeği, bir meta olarak satın almak suretiyle sömürür. Üretim araçlarından koparılmış üreticiler ile ürettiği ürünlerin pazarda metaya dönüşmesi ve ancak metalar olarak birbirleriyle ilişkiye geçmeleri, sömürü olgusunu gizler. Bundan ötürüdür ki, emekgücünün değeri ile emek süreci içinde yaratılan değer arasında fark (artık değer) görülmez.

Öyle ki, sermayenin ekonomik iktidarı ile politik iktidarının kaynağı aynı olgu (sömürü) olduğu halde, sömürü salt bir ekonomik kategori olarak gözükür. Ayrıca, sömürü ilişkisinin ücret sözleşmesindeki eşdeğerlerin değiş tokuş biçiminde somutlaşması, toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkisini perde-

ler. Burada devletin rolü, pazar koşulları yaratarak ve bilinen deyişle "sözleşme özgürlüğünü" güvence altına alarak sömürüyü, dolayısıyla sınıf iktidarını gerçekleştirmektir. Kapitalist devletin özü, dolayısıyla kapitalizmde ekonomik alan ile siyasal alan arasındaki ilişkinin gizi, işte bu noktada aranmalıdır.

Bilindiği gibi, kapitalizm öncesi toplumlar da sömürü ekonomik dış yollarda gerçekleşmekteydi. Örneğin, feodal üretim tarzında artığa ekonomi dış araçlarla elkonulmaktaydı. Çünkü, feodal sınıfın sömürü-

*Kapitalist toplumda devletin rolü,
üretim sürecini doğrudan
örgütlemekten çok üretimin
özel ellerde kapitalist tarzda
örgütlenmesinin koşullarını
yaratmaktır.*

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi

cü yetkileri, siyasal yetkilerine, başka bir deyişle devlette bir "parşel"e sahip olmasına kopmaz biçimde bağılıydı. Benzer biçimde Asya tipi üretim tarzında da siyasal yönün başatlığı, yani bizzat devletin artık emeğe doğrudan elkoyması söz konusuydu. Burada ekonomik yaşam, sosyal ilişkiler içine gömülü olup, toplumsal ilişkiler daha çok dinsel ve politik güç formları aracılığıyla örgütlenmekteydi.

Buna karşılık doğrudan üreticilerin hukuksal veya siyasal bağımlılığına veya tabiliğine değil de, kesin olarak mülksüzleştirilmesi- ne dayanan kapitalizmde sömürü, "ekonomik" bir olgu niteliğindedir. Sonuçta, ekonomik alan ile siyasal alan belli bir "karşılıklık" içinde bulunmadığından, toplumsal sistem de, ekonomik ve siyasal olmak üzere farklı temellerde örgütlenir.

Bu yüzden, kapitalist toplumsal ilişkileri bir bütün olarak kavramak, yani ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkiler arasındaki bağı saptamak oldukça güçtür. Bu güçlük en somut biçimde toplumbilim çalışmalarında kendini gösterir. Burada en büyük sorun, tamamen kapitalist toplumsal örgütlenmeye özgü yapay bir bölünmenin toplumsal gerçekliğin bir yönü olarak ele alınmasıyla ilgilidir. Çünkü, kapitalizmde, gerek ekonomik gerek siyasal ilişkiler gerçekte aynı temelden kaynaklanır. Yani, kapitalist üretim tarzında sömürtü ilke olarak, "siyasal" ve "ekonomik" yönlerin kaynaşmasının bir sonucudur (Wood, 1981:39). Buna rağmen kapitalist sistem, bu gerçeği örten bir toplumsal örgütlenme içinde karşımıza çıkar.

Öte yandan bu güçlük, yalnızca metodolojik alan da değil, aynı zamanda inceleme nesnesi (toplum) ile inceleyen (insan) arasındaki ilişkide de kendind gösterir. Çünkü, toplumsal gerçekliğin eksik analizi, toplumsal gerçeklik karşısındaki tutumları da sakatlar. Öyle ki, ekonomik ilişkilerin toplumsal güç ilişkilerinden yalıtılarak ele alınması, ekonomik eşitsizlerin doğal ya da zorunlu görülmesine, dolayısıyla iktidar ilişkilerinin meşrulaştırılmasına neden olur. İşte, asıl üzerinde durulması gereken konu budur.

Örneğin, liberal ideolojinin 'pazar özgürlüğünün siyasal özgürlüğü de sağlayacağı', ya da 'demokrasi mücadelesinin ekonomik eşitsizlikleri azaltacağı' yolundaki savları, bunun tipik bir sonucudur. Böyle bir söylem, pazar olgusunun ve sermaye birikiminin bir "şey" değil, bir "ilişki" olduğunu gizlediği için gerçek-

le bağdaşmaz. Oysa, sermaye birikim süreci, emek ile sermaye arasında var olan ve üretim noktasından başlayıp tüm toplumsal yaşama yayılan tabiyet ilişkilerinin biricik temelidir. Öyle ki, kapitalist sistemin varlığı ve sürekliliği, pazara ve pazar dolayımıyla gerçekleşen 'bağımlılık' ve 'egemenlik' ilişkilerinin yeniden üretilmesine bağlıdır.

Bundan ötürüdür ki, Marx, her şeyden önce, "modern toplumun ekonomik hareket yasaları üzerindeki örtüyü kaldırmaya" ve ekonominin bağımsız

bir alan olarak toplumsal ilişkilerden yalıtılarak ele almanın sakıncalarını göstermeye çalışmıştır. Marx'a göre kapitalist üretimin nihai gizi iktidar ilişkilerinden yattığından, kapitalizme (sömürüye) karşı mücadele her zaman

politik bir mücadele olmak zorundadır. Bunun için, Marx, üretim ilişkileri kavramını, maddi üretim ilişkileri yanı sıra toplumsal egemenlik ilişkilerini de kapsayacak biçimde kullanmıştır ("toplumsal üretim ilişkileri" kavramını bu amaçla formüle etmiştir).

Bazı Marksist kuramcılar ise, kapitalist üretim tarzının özgüllüğünün, ekonomik olan ile siyasal olan arasındaki ayrılıktan çok, "kamusal" alan ile "özel" alan arasındaki ayrılıktan kaynaklandığı görüşündedir. Öyle ki, siyasal iktidar ile ekonomik iktidar arasındaki görünürdeki fark, gerçekte, sermaye birikiminin "kamusal" ve "özel" uğraklar biçiminde ayrışmasının bir sonucudur. Buna göre, zor kullanımında uzmanlaşmış bir "kamusal" kurum olarak devlet ile "özel" elkoyucu sınıf arasındaki ayrım, sınıf iktidarının da zemidir. Bu yaklaşımın, daha çok hukuki bir içerik taşıyan kamusal alanı devletin yasal politik üstyapısıyla özdeşleştiren ve böylece ekonomik iktidar ile siyasal iktidar arasındaki bağı belirsizleştiren öteki kurgulardan ayrıldığı nokta da budur.

Benzer biçimde Gramsci de, sınıf iktidarının köklerini "zor"a dayalı siyasal toplumla (devletle) "rıza"ya dayalı sivil toplum arasındaki ayrışmada, dolayısıyla bu ayrışmanın ürünü olan ideolojik hegemonyada aramıştır. Ekonomik indirgemeciliğe karşı olan Gramsci, atomize birimlerden oluşan sivil toplum ile kurumsallaştırılmış gücü elinde bulunduran devlet arasında ayrım yapmakla yetinmemiş, ayrıca bunlarla sınıfsal olarak yapılanmış ekonomi arasında da ayrıma gitmiştir. Ekonomiyi gölgede bırakan bu modelin, ekonomi ile siyaset arasındaki bağı, iktidar ilişkileri-

Toplumsal gerçekliğin eksik analizi, toplumsal gerçeklik karşısındaki tutumları da sakatlar.

nin sistematığı çerçevesinde net bir biçimde kurguladığı söylenemez.

Bu yazı, bu konudaki görüşlerin genel bir kritiğini amaçlamıyor. Burada yalnızca, Marksist kuramın temel varsayımları ve metodolojik çerçevesi içinde tartışmanın boyutları ortaya konmaya çalışılıyor. Konumuz açısından önemli olan, sınıf iktidarı için gerekli olan dolayımın pratikte nasıl operasyonel hale geldiğidir. Başka bir deyişle, devlet ile sınıflar arasındaki ilişkinin özgül bir sınıf mücadelesi rejimi oluşturacak biçimde hangi yollarda ve hangi formlar altında somutlaştığını göstermektir. Çünkü, pratikte, iktidar mücadelesinin sınırlarını çizecek olan bu nesnelliktir.

II. Sınıf İktidarı ve Sınıf Mücadelesi Sorunsalı

Önce, bu olguyla ilgili temel kavramlara kısaca bir göz atmakta yarar vardır. Çağdaş Marksistlerin yaptıklarında "devletin görelî özerkliği", "ekonominin son kertedeki belirleyiciliği" veya "politikanın özgüllüğü" gibi kavramlara stratejik bir önem atfedildiğine ve bu kavramlar üzerinden hararetli tartışmalara girişildiğine tanık oluruz. Burada, bu tartışmaların ayrıntısına girmekten çok söz konusu kavramların siyaset kuramı açısından önemi ve bunların sınıf pratikleri açısından nasıl işlevsel hale getirilebileceği üzerinde durulacaktır.

Bir kere, toplumsal pratik açısından önem taşıyan bu kavramların, akademik Marksizmin soyut dünyasından çıkılarak politik mücadelenin somut gerçekliğine taşınması gerekir. Yoksa, belli bir politika paradigmasına ulaşmayı kolaylaştırmadıkları gibi güçleştirebilirler. Bu nedenle bunlar, sınıf iktidarı ve sınıf mücadelesi açısından daha dinamik kavramlar haline getirilmeye çalışılmalıdır.

Bu bağlamda, ister devletin "görelî özerkliği" varsayımından hareketle politik kerteyle devlet ile özdeşleştiren yapısalcıların (örneğin, Poulantzas ve Balibar) yaklaşımını, ister devleti egemen sınıf adına hareket eden bir organ olarak gören sosyolojik yorumu (örneğin Miliband) ya da devleti sınıf egemenliğinin kurumsal çerçevesini düzenleyen bir organ olarak ele alan düzenleme yaklaşımını (örneğin Jessop) benimseyelim, politik mücadelenin stratejik çatışma alanı

olarak karşımıza, şu ya da bu biçimde, sınıf iktidarının biricik siyasal formu olan devletin çıktığı kesindir. Devletin "görelî" özerkliği, devlet ile egemen sınıfların özdeş olmadığını, ama bu özerkliğin "görelî" (sınırları olan) bir özerklik olduğunu anlatan bir kavramdır.

Benzer biçimde ekonominin "son kertedeki" belirleyiciliği de, politik ve ideolojik kertelerin sermayenin hareket yasalarından bağımsızlığını değil, devletin egemen sınıf çıkarlarının basit bir uzantısı olmadığını anlatan bir kavramdır. Bu bağlamda, gerçekte özgül bir bujuva kategorisi olan politikanın görelî özerkliği düşüncesinden (Balibar, 1965'den aktaran Gülalp, 1993: 50), politik kertenin sınıflardan ve sınıf çıkarlarından yalıtık bir alan olduğu sonucu çıkmaz.

Yoksa böyle bir çıkarsama, politik kerte ile devletin özdeşleştirilmesi sonucunu doğurur ki, bu da, ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkinin sorunsallaştırıl-

masını baştan gereksiz kılar. Marx'ın (özellikle Kapital'de ve Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkısı'nda), ekonomik alan ile siyasal alan arasındaki ilişkiyi, her birinin özgül formlarını dikkate alarak değerlendirdiği ve ardından ekonominin 'egemen rolü'nü vurguladığı bir

gerçektir. Bundan ötürü, Marx'a yönelik ekonomik determinizm suçlamaları haklı sayılamaz.

Bu çerçevede, politikanın "özgüllüğü" ilkesi de, ayrı bir güç alanı olarak kurumsallaşmış olan devletin sınıflardan ve sınıflar arasındaki çatışmadan bağımsız olduğuna değil, yalnızca politik ve ideolojik pratiklerin ekonomik olanlardan farklı bir nitelik taşıdığına işaret eder.

Marksist kuram, devlet içinde cereyan eden bütün mücadelelerin, sınıflar arasındaki temel çelişkinin (sömürü olgusunun) doğrudan veya dolaylı bir dışavurumu olduğunu varsayar. Bu nedenle devlet ile politik sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiyi, devletin global rolü temelinde değerlendirir. Devletin global rolü, bir toplumsal formasyonu belirleyen çeşitli düzeylerin eklemlenmesini sağlamak ve bu yolla düzeni ve bütünlüğü korumaktır. Bütüncül dönüşümler yaratacak politik pratiğin neden devleti hedef alması gerektiği sorusu da böylece yanıtlanmış olur (Poulantzas, 1992:23). Çünkü, siyasal mücadele (sınıf mücadelesi), ya herhangi bir kurumun herhangi bir evresindeki ve-

ya düzeyindeki bütünselliğini korumaya, yani dönüştürme önlemeye ya da bu bütünselliği hedef alarak tarihsel dönüşümü gerçekleştirmeye yöneliktir.

İşte, devlet ile sınıf egemenliği (dolayısıyla sınıf mücadelesi) arasındaki ilişkinin düğüm noktası buradadır. Devletin global rolünün politik bir nitelik taşımasının nedeni, çeşitli düzeylerdeki çelişkilerin yoğunlaşmasının politik sınıf iktidarına yol açmasıdır. Örneğin, ister ekonomik, ister politik veya ideolojik işlevleri olsun, devletin bütün işlevleri, hemen her zaman egemen sınıfın toplumsal iktidarını sağlama ve koruma amacına yöneliktir. Ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkinin, dolayısıyla ekonomik ve politik mücadelenin kavşak noktası burasıdır.

Devlet ile sınıf iktidarı arasındaki ilişkiyi, yalnızca devletin ekonomik işlevlerine, özellikle "müdahale" türündeki pratikleri ne indirgeyerek değerlendirmenin yanlışlığı bundandır. Böyle bir yaklaşım, örneğin, liberal devlet politikalarının devletin global politik işlevi tarafından nasıl üstbelirlendiğini görmeyi önler. Oysa, kapitalizmde devletin müdahaleci yaklaşımlarının olmaması, hiçbir biçimde devletin sınıf egemenliğine yönelik işlevleri olmadığını göstermez. Tam tersine, devletin müdahaleden kaçınması (düzenlememe politikaları), sonuçta devletin politik özdeki global işlevinin bir gereği olarak gündeme gelir.

Öte yandan siyasal mücadeleleri tek başına "saf" sınıf mücadelelerine indirgemek de doğru değildir. Çünkü, "devlet, saf kapitalist üretim tarzı düzeyinde değil, toplumsal formasyon temelinde yer alır ve sınıf ilişkileri yanında sınıfsal bir nitelik taşımayan öteki ilişkileri de kuşatır" (Jessop, 1982: 222). Bu nedenle devlet, sınıflar, sınıf iktidarı ve sınıf mücadelesi gibi kategoriler, ancak toplumsal formasyon düzeyinde çözümlenebilir ve politika paradigmaları ancak bu temelde kurgulanabilir.

Marksist kuramın temel postulları iktidar mücadelesinin ilkelerini de açıkça formüle eder*. Bir kere, kurama göre, toplumsal ilişkiler sınıf pratikleri formları içinde gerçekleşir. Şöyle ki, toplumsal sınıflar, ancak, sınıf pratikleri yoluyla, yani sınıf mücadelesi içinde varlık kazanırlar. Bilindiği gibi, gerek Marx ve

Engels, gerek Lenin, siyaset ile sınıflar arasındaki ilişkiyi, yapıtlarında (özellikle politik çözümlemelerinde), hemen her zaman tarihsel olarak belirlenmiş kapitalist toplumsal formasyonlar temelinde incelenmiştir.

Onlara göre, sınıf mücadelesi, yapısal çelişkilerin toplumsal ilişkiler alanındaki bir yansımasından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, politika, yapısal çelişkilerin toplumsal formasyon düzeyinde somutlaşmasıyla ortaya çıkan kurum ve pratiklerin bir bileşkesidir. Çünkü, toplumsal sistemin tüm düzeylerine içkin özgün çelişkiler, sınıflar arasındaki "egemenlik"

ve "bağımlılık" ilişkilerinin sonucu olan sınıf pratiklerinin de kaynağıdır. Dolayısıyla, bu çelişkilerin, örneğin ekonomik nitelikteki çelişkiler ile politik bir karaktere bürünen çelişkilerin temelinde, sınıfsal çıkarlar ve sınıflar arasındaki iktidar mücadelesi bulunur.

Öte yandan söz konusu çelişkilerin farklı çatışma biçimleri içinde ortaya çıkması, mevcut çelişkilerle çeşitli mücadele alanları ve mücadele biçimleri arasındaki bağın kurulmasını güçleştirir. Öyle ki, yapısal bir çelişki kendiliğinden herhangi bir eyleme (pratığe) yol açmaz. Çünkü, üretim ilişkileri ile ekonomik sınıf mücadeleleri eşdeğer değildir. İşte, sınıf politikaları ile sınıf pratikleri arasındaki ilişkinin kilit noktası budur.

Benzer biçimde yasal politik devlet üstyapısı ve ideolojik yapılar ile politik ya da ideolojik sınıf mücadeleleri de eşdeğer değildir. Çünkü, ne üretim ilişkileri, ne ideolojik ve siyasal pratikler, ne de devlet aygıtı sınıfla özdeştir. Bundan ötürü, toplumsal ilişkiler ile sınıf pratikleri arasındaki bağın nasıl kurulacağı sorunu (sınıf siyaset sorunsalı), politik sınıf mücadelesi paradigmasının en çetrefil meselesidir.

Marx ve Engels, devletin yasal politik üstyapısı ile öteki toplumsal yapılar arasında nasıl bir fark gözetmişlerse, sınıf mücadelesi sürecinde burjuvazinin politik mücadele pratikleri ile devletin üstyapısal pratikleri arasında da buna benzer bir farklılığın bulunabileceğini kabul etmişlerdir. Şöyle ki, belli anlarda ve belirli durumlarda (somut bir konjonktürde) burjuvazinin politik veya ideolojik pratiklerinin, devletin politik ve ideolojik pratiklerini aşması olasıdır.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız Öngen, 1995

İşte, bu farklılığın varlığı, konjonktürü önemli kılar. Çünkü somut bir konjonktürde, iki tür pratik arasındaki ilişkiye bağlı olarak, sınıf mücadelesi alanında politik sınıf egemenliği gerçekleşir (veya gerçekleşmez). Örneğin, ister devlet kapitalizmi, ister katılımcı devlet modeli söz konusu olsun, her iki durumda da devletin politik düzeydeki işlevleri ile burjuvazinin politik sınıf mücadelesi pratikleri genellikle birbirine denk düşmez. Burada politik sınıf iktidarını sağlayan unsur, böyle bir denklikten daha çok sınıfsal yapı ile sınıfsal pratikler arasındaki konjonktürel ilişkinin bizzat kendisidir.

Bu noktada Lenin'in ekonomik mücadele ile politik mücadele arasındaki farklılığa ve ikisi arasındaki ilişkinin niteliğine dair yazdıkları özel bir önem taşır. Bilindiği gibi, Lenin, *Ne Yapmalı?* da (Lenin, 1964), politik mücadeleyi, ekonomik mücadelenin en gelişmiş, en etkin, ve en geniş bir biçimi olarak gören ekonomistleri eleştirir. Ona göre, politik mücadele, ekonomik mücadeleden veya bunların toplamından ibaret değildir; politik mücadele ile özgül hedefi devlet iktidarı olan tüm mücadele pratikleri kastedilir. Politik mücadele ile ekonomik mücadele arasındaki ayrım, bunların örgütlenme biçimleri arasındaki farklılığı da öngördüğünden, sendikal mücadele ile partili mücadele asla birbirinin yerini tutamaz.

Dahası, Lenin için politik mücadele, ekonomik mücadeleye göre öncelikli bir konumdadır; örneğin, parti bunun için çok önemlidir. Çünkü, politik mücadele, sınıf mücadelesi düzeylerini bir noktada yoğunlaştıran ortak bir alanı niteler. Bu nedenle doğru bir politik tutuma sahip olmadan sınıf iktidarını ortadan kaldırmak olanaklı değildir. Başka bir deyişle, sınıfların temel çıkarları, köklü politik değişimler olmaksızın hiçbir biçimde gerçekleşemez.

Öte yandan, bir sınıfın, belli bir anda politik mücadele içinde gözükmemesi, sınıf mücadelesinin olmadığı veya o sınıfın ekonomik mücadelesinin politik düzeye herhangi bir yansıması bulunmadığı anlamına gelmez. Ekonomik mücadele, politik düzeye şu ya da bu biçimde yansır; ancak, Lenin'e göre, politik perspektiften ve içerikten yoksunsa (sendikal mücadele örneğinde olduğu gibi), işçi sınıfının düzen içi muhalefetinden öteye gidemez.

Görüldüğü gibi, sınıf iktidarı ve buna karşı verilecek mücadele konusunda Marksist kuramın tavrı oldukça nettir. Marx ile Engels'den Lenin'e, hatta Luxemburg'a ve Gramsci'ye kadar politik mücadele, her zaman ekonomik mücadeleden farklı bir nitelik taşıyan ve özgün hedefi olan pratikler olarak kabul edilmiştir. Çünkü, devlet, burjuva toplumunda sınıf iktidarının biricik siyasal biçimidir. O halde, işçi sınıfının politik hareketinin son hedefi politik gücün elde edilmesi, yani devlet gücünün ele geçirilmesidir. Kuşkusuz, burada anlatılmak istenen devlet aygıtından çok devletin yapısal ve kurumsal gücünün ele geçirilmesidir.

Bir sınıfın, belli bir anda politik mücadele içinde gözükmemesi, sınıf mücadelesinin olmadığı veya o sınıfın ekonomik mücadelesinin politik düzeye herhangi bir yansıması bulunmadığı anlamına gelmez.

Politik mücadele yoluyla,

sınıf iktidarının yalnızca siyasal formu değil, ekonomik ve toplumsal temeli de ortadan kalkar. Çünkü, politik mücadele zorunlu olarak sermayenin ekonomik iktidarını da kuşatır. Lenin'in "politika yoğunlaşmış ekonomidir" sözleri, Marksist siyaset anlayışının temel ilkesini en özlü biçimde formüle eder. Politik olanın özgüllüğü veya politikanın egemen rolü, bu temel ilke bağlamında değerlendirilmesi gereken kavramlardır.

Öte yandan, belli bir konjonktürde sınıf mücadelesi stratejileri belirlenirken dikkate alınması gereken başka koşullar da vardır. Örneğin, devlet (yöneticileri) ile sınıf pratikleri (sınıf çıkarları) arasındaki ilişkinin somut dolayimleri da araştırılmalıdır. Bunlar, kurum olarak devlet (yani yapısal etmenler) ile devlet politikaları (yani konjonktürel koşullar) arasındaki ayırmadan kaynaklanan özgül dolayimlerdir.

Kuşkusuz, sınıf iktidarı, yapısal etmenler ile konjonktürel koşulların birlikteliğini varsayar; ancak, yapısal etmenler ile konjonktürel koşulların çeliştiği durumlarda, egemen sınıfların çıkarları ile devlet politikaları arasında uyumsuzluk ortaya çıkar. Böyle bir uyumsuzluk, devletin egemen sınıflardan bağımsız olduğunu göstermez; olsa olsa, devlet politikalarının, her zaman (kısa veya uzun dönemde) sınıf çıkarlarıyla örtüşmek zorunda olmadığını gösterir. İşte, sınıf mücadelesinin stratejik kurgusu açısından önemli olan bu noktanın ihmal edilmemesidir.

Ayrıca, sınıf pratikleri, sınıfsal dinamikler kadar konjonktürel olarak ortaya çıkmış bulunan sınıf dışı gerilimleri de içerir. Çünkü, egemen sınıfın politik ik-

tidarı, ekonomik ilişkiler ile ekonomik olmayan ilişkiler arasında eklemlemeyi sağlayan başarılı bir hegemonik projenin varlığıyla olanaklıdır. Hegemonik projenin başarısı ise, sınıf ilişkileri dışında ulusal popüler sorunlara yönelik programlar sunması ve bu yolla "tarihsel blok" oluşturmaya koşullarına bağlıdır (Jesop, 1983).

Bu koşul, sınıf mücadelesi açısından son derece kritiktir. Çünkü, altyapı ile üstyapıyı birleştiren pratikler, hem geçerli sınıf politikalarının, hem de işçi sınıfının politikleşmesinin (veya depolitizasyonunun) önkoşuludur. Bu nedenle, işçi sınıfının etkin bir politik özne haline gelmesi, bağımlılık koşullarının farkına varılmasıyla olanaklı hale gelir. Öte yandan, sınıfın, ekonomik özne konumundan ("kendinde sınıf" uğrağı) politik özne konumuna ("kendi için sınıf" uğrağı) yükselmesi, ne kendiliğinden bir süreçle, ne de salt sınıf çıkarlarına dayanarak gerçekleşebilir.

Sınıfların, verili bir anda, ekonomik bilinç (yakın çıkarlar) düzeyini aşp politik sınıf bilincine ulaşmaları (temel sınıf çıkarlarına yönelmeleri), toplumsal sistemin mevcut egemenlik endeksine tabidir. Toplumsal egemenlik endeksini belirleyen ise, her türlü baskı ve bağımlılık biçimini sömür ilişkileriyle eklemleneyen ortak çıkar parametresidir. Bu nedenle, toplumsal çatışmanın koordinatlarını doğru belirlemek, iktidar mücadelesinin birinci koşuludur.

Demek ki, sınıf mücadelesi, salt sınıflara dayanan bir mücadele olarak görülemez. Sınıfsallığa bağlı olmakla sınıflara bağlı olmak farklı ilkeler olup, çoğu kez birbirinden farklı stratejilere yol açar. Örneğin, burjuvazinin toplumsal projesi içinde yer alan, ama doğrudan sınıf çıkarlarıyla ilgili gözükmeyen programlar veya uygulamalar (bazı popülist programlar veya savaş, iç savaş gibi stratejiler) sınıf mücadelesi açısından önemli sonuçlar doğurur. Çünkü, bu tür pratikler, kitleleri manipüle etmek suretiyle siyasal iktidarın onaylanmasını, yani, 'rıza' (hegemonya) yoluyla sınıf iktidarının güçlenmesini sağlar.

Politik sınıf mücadelesi, yapılara yönelik 'eylem'ler kadar, yapıların toplumsal pratiğe sunduğu olanaklardan ve bu olanakların sonucu olan eylemlerden oluşur (Poulantzas, 1992: 85). Lenin'in "somut

durumun somut tahlili" biçiminde formüle ettiği ilke, gerçekte böyle bir politika paradigmasının stratejik unsurudur. Bazı çağdaş Marksistlerin çalışmalarında (Wright, 1978 ve Przeworski, 1977 gibi), sınıf yapısı, (class structure) ve toplumsal formasyon (social formation) yanında sınıfsal formasyon (class formation) gibi daha özgül bir analiz düzeyine başvurmaları, sınıf ilişkilerini ve sınıf mücadelesini somut (ampirik) bir düzlemde ele alabilmek içindir.

Somut düzlemde kolektif sınıf hareketini belirleyen, sınıfların o andaki hegemonik kapasiteleridir (örgütlenme yetenekleri ve örgütlülük derecesi). Toplumun veya her bir sınıfın örgütlenme olanağı ve örgüt-

lenme tarzı ise, ekonomik, siyasal ve ideolojik değişkenlerin bir bileşkesi olan politika matrisi tarafından belirlenir. Örneğin, işçi sınıfının kolektif gücü, bireysel işçilerin sahip oldukları (veya olmadıkları) gücün basit bir toplamından ibaret değildir. Bu nedenle, kapitalizmin yeniden yapılanması ile gündeme gelen iş sürecindeki dönüşüm, ideolojik ve kül-

türel yapıdaki değişiklikler, devletin işlevlerindeki farklılaşma gibi olgular, sınıfsal denklemi yeniden belirleyen önemli değişkenlerdir.

Ayrıca, emekçilerin uluslararası dayanışmadan ve örgütlenmeden yoksun bulunması sınıf kapasitesinin uluslararası düzeyde bloke edilmesinde etkili olduğu için, hiç ihmal edilmemesi gereken bir olgudur (Lembcke, 1988: 124). Örneğin, bu olguyu dikkate almamak, yakın tarihin sayısız örneğinde görüldüğü gibi, oldukça dramatik durumlara yol açabilmektedir. Bu nedenle, uluslararasılaşmanın dinamiklerini hesaba katmayan politikalar, ne kadar doğru kurgulanmış olursa olsun, reel dünyada geçerli olma şansına sahip değildir.

III. Yeni Birikim Stratejileri ve Sınıf İlişkilerine Yansımaları

Kapitalist sistemde gerçekleşen yapısal ve kurumsal değişikliklerin temelinde birikim rejimlerinin ve buna bağlı olarak üretim ve emek süreçlerinin dönüşmesi olgusu vardır. Bu olgu, sermayenin toplumsal iktidarının ekonomik halkaları ile politik halkalarının yeniden eklemlemesini gerektirmiştir. Sonuçta, dev-

letin ekonomik ve siyasal işlevleri ile toplumsal uzlaşmanın normatif çerçevesi yeniden tanımlanmaya başlandı. Kendi içinde oldukça paradoksal bir nitelik taşıyan kapitalizmin yapılanma süreci, sınıf ilişkilerine ve sınıf mücadelesine çeşitli biçimlerde yansdı.

Birincisi, son çeyrek yüzyılda emek üretkenliğini artıran veya emekten tasarruf sağlayan yeni üretim teknolojileri (tam otomatik üretim ve denetim sistemleri), yoğun birikim biçimlerinin (Fordist üretim hatlarının) yerine yaygın birikim biçimlerinin (esnek üretim sistemlerinin) geçmesini sağladı. Bu geçiş, yalnızca üretim organizasyonundaki değişikliklerle sınırlı kalmadı, ayrıca sosyal bölüşüm ilişkilerinin de değişmesine neden oldu.

Bazı yazarların "organize" kapitalizmden "disorganize" kapitalizme geçiş (Lash ve Urry, Offe) olarak adlandırdıkları bu sürece, örgütsüzleşmeyi (toplumun örgütsüzleştirilmesini) hedefleyen yeni bir düzenleme (ya da düzenlememe) anlayışı egemen oldu. Mevcut düzenleme biçimlerinin tasfiyesini öngören yeni düzenleme tarzları, sosyal ve siyasal yaşama ilişkin yeni arayışları da gündeme getirdi. Bunların başında devletin ekonomik yaşama ve çalışma ilişkilerine yönelik müdahaleden vazgeçmesi, maddi üretimin ve hizmetlerin tümüyle ticarileşmesi, dolayısıyla toplumsal yaşamın tamamen pazar egemenliğine tabi olması gelir.

Kapitalizmin örgütsüz dönemi, yeniden proleterleşme sürecine ve özellikle geleneksel işçi sınıfının hızla gerilemesine bağlı olarak çeşitli sınıf dilimlerinin sınıf politikalarından uzaklaşmasına ve bireysel ilişkilere (mikro korporatist) veya uzlaşmacı politik tutumlara yönelmesine neden oldu. Böyle bir siyasal gündemin egemen paradigması olan post modernizm de, dil, söylem, kültür ve ideoloji araçları eliyle, sınıfı, ekonomi politığın gündemi dışına çekmede önemli bir rol oynadı. Örgütsüzleştirmenin amacı, gerçekte, ideolojik ve kültürel parçalanmayı gerçekleştirmek, işçi sınıfının toplumsal ve politik sembollerini değiştirmek ve böylece siyasetin "esnekleşmesi"ni sağlamaktır. Ne var ki, "sendikal ve siyasal yığınsallıktan kurtarılmış bir işçi sınıfı hedefi" (Toffler, 1992: 437), temsile dayanan siyasal rejimlerin tıkanmasına neden oldu.

Bilindiği gibi, Fordist birikim rejimi, sınıfsal taleplerin birikim biçimleriyle eklemlenmesini hedef

alan ekonomik ve toplumsal politikalara dayanıyordu. Ayrıca, genel oya dayanan temsili rejim de, yığınları burjuvazinin ideolojik hegemonyası altında tutmaya yarıyordu. Burada, siyasal alanla ekonomik alan arasındaki kurumsal ve örgütsel farklılaşma, toplumsal çatışmanın bloke edilmesinde ve işçi sınıfının depolitizasyonunda önemli bir işlev görüyordu (Dahrendorf, 1959: 65, 128). Bununla birlikte Fordizm, toplumsal sınıfların taleplerini gözetken bir bölüşüm rejimine sahipti. Çünkü, üretimle tüketimin eklemlenmesi, ancak böyle bir toplumsal uzlaşma ("antagonistik işbirliği") temelinde gerçekleşiyordu.

Oysa, bugün, bu yapı çözülmekte ve gerek siyasal ve ekonomik alanın, gerek kamusal ve özel alanın kurumsal çerçevesi, yeni birikim rejiminin gerekleri doğrultusunda yeniden biçimlenmektedir. Yeni düzenleme tarzları, emek aleyhine ciddi sorunlar doğurduğu gibi devlet ile sınıflar arasındaki ilişkiyi de daha sorunlu hale getirmektedir.

Şöyle ki, yeni birikim rejiminin ekonomik ve sosyal politikaları, ilk önce emeğin kazanılmış hakları geri almayı hedefliyor. Öte yandan, egemen sınıflar içinde ve bazı sınıf dilimleri ile devlet bürokrasisi arasındaki ilişkide ciddi çelişkilere yol açıyor. Örneğin, büyük tekeller, bir yandan devlet düzenlemelerinin kısıtlamasından

kurtulmak istiyor, öte yandan ideolojik hegemonyanın gerçekleşmesi için hala devlete bağımlılıklarını sürdürüyor. Bu çelişki, gerek büyük şirketlerle devlet arasında, gerekse öteki sınıf fraksiyonları ile siyasal iktidar arasında sürtüşmelere neden oluyor.

Ayrıca, emek pazarı düzenlemelerindeki ve toplu pazarlık rejimindeki değişikliklerden ötürü koşulları iyice kötüleşen işçi sınıfının bastırılması için yine devlete önemli görevler düşüyor. Bu doğrultuda kitleleri başka hedeflere yönlendirmek ve bu konuda belli bir tatmin sağlamak (askeri başarılar veya ekonomi dışı alanlarda çeşitli ödüllendirmeler gibi) üzere devletin politik etkinlik alanı giderek genişliyor. Öte yandan devleti, sınıf mücadelesinin nesnesi ve stratejik hedefi olmaktan çıkarmaya yönelik yeni pratiklere de gereksinim duyuluyor. Sonuçta, devlet, ister ideolojik nitelikte ister baskı aracı niteliğinde olsun, yeni enstrümanlarla ve yeni işlevlerle donatılıp güçlendirilmeye çalışılıyor.

Bu gelişmeler dışında, işçi sınıfı, güncel bazı siyasal ve ideolojik akımların da etkisiyle, hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde giderek daha çok parçalanıyor.

Bu gelişmeler dışında, işçi sınıfı, güncel bazı siyasal ve ideolojik akımların da etkisiyle, hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde giderek daha çok parçalanıyor. Örneğin, günümüzde dinsel, mezhepsel, ırksal, etnik ve kültürel çatışmalar, hiç de rastlantı sayılmayacak bir hızla dünyaya yayılıyor. Uluslararası sermayenin yeni doktrinleri ("düşük yoğunluklu çatışma" veya "uygarlıklar çatışması" gibi) ile de uyumlu olan bu çatışmalar, sınıfı mikro ölçekte bölüyor ve emekçileri sınıf dışı ideolojilere yönlendiriyor. Böylece, uluslararası sermaye karşısında iyice çözülen emek, küresel kontrolün tüm mekanizmalarıyla çepeçevre kuşatılıyor.

İşçi sınıfının, ulusal, ırksal, etnik, dinsel bölünmeleri aşarak sınıfsal türdeşliğini gerçekleştirmesi, kuşkusuz onun birliği ve bütünlüğü açısından gerekli olan, ancak yeterli olmayan bir koşuldur. Çünkü, sınıfsal dayanışma, örgütsel ve kültürel kaynakları elinde bulundurma gücü başta olmak üzere başka etmenlere de bağlı olan karmaşık bir sorundur. Sınıfın toplumsal pazarlık ve siyasal temsil gücü, mevcut siyasal rejimle, toplumun örgütlülük derecesiyle ve politik mücadele gelenekleriyle ilgili öteki koşullara da bağlı olarak gelişebilir.

Ne var ki, sınıf mücadelesi açısından son derece önemli olan siyasal bilinç ve sınıfsal kimlik sorunu, sınıf dışı motiflerin etkisiyle daha da çözümsüzleşiyor. Bu çözümsüzlük, her şeyden önce, emekçilerin sınıf politikaları yerine kimlik ve farklılık politikalarına yönelmelerine yol açıyor. Sonuçta, ideoloji ve siyaset üretimi maddi temellerinden bağımsızlaşıyor, dolayısıyla reformist, savunmacı, işbirlikçi tutumların gelişmesi için elverişli bir ortam oluşuyor. Öyle ki, sınıf ideolojisi siyasal yaşamdan dışlanıyor ve "sınıftan kaçış" (Wood, 1992), siyasetin temel stratejisi olarak boy gösteriyor.

Bugün, yalnızca gelişmiş ülkelerde değil, az gelişmiş ülkelerde de moda haline gelen ve gerek sendikal gerek toplumsal hareketleri etkisi altına alan yönelimler (başta demokrasi mücadelesi olmak üzere, demokratik sınıf mücadelesi, radikal demokrasi, yeni toplumsal hareketler veya öteki sivil toplumcu siyasal biçimler), siyasal ve ideolojik davranışları büyük ölçüde ekonomi politik temellerinden koparıyor. Böy-

lece, siyasal partilerin sınıf karakterleri azalırken, hem sınıf oylarına dayanan siyasal hareketler geriliyor, hem de sınıf oyları düşüyor. İşçi sınıfını merkez partilerine ya da popüler programlara yönelten böyle bir geri çekiliş, ekonomik çıkarlar veya istemler ile siyaset (sınıfsal temsil) arasındaki bağı iyice gevşetiyor.

Bu koşullarda geçerli bir iktidar mücadelesinin, yapısal belirlenim dinamikleri ile özgül sınıf mücadelesi pratikleri arasındaki dolayımı kuracak etkin stratejilere gereksinim duyduğu ortadadır. Bun-

lar, maddi temellerinden kopmuş olan siyaseti yeniden ayakları üzerine oturtacak nitelikteki stratejilerdir. Ancak, bu stratejilerin gelişmesi, öncelikle bu dolayımı hesaba katan bir politika kurgusunu gerektirir. Böyle bir kurguya ise, tek başına kapitalizmin yapısal koşullarından ("sınıf kuramsal yaklaşım"dan) veya salt "sermaye mantığı"ndan ("sermaye kuramsal yaklaşım"dan) değil, tam tersine, devlet, sınıflar, toplumsal yapı ve toplumsal dönüşüm gibi olguları, özgül sınıf mücadelesi pratiklerinin birer değişkeni olarak ele alan yaklaşımlardan (örneğin, Jessop'un önerdiği türden bir "stratejik kuramsal yaklaşım") yola çıkarak ulaşılabılır.

IV. Türkiye'de Ekonomi Siyaset İlişkisi ve Güncel Boyutları

Türkiye'deki siyasal kriz, kapitalizmin ve bu çevrede burjuva siyasetinin yeniden yapılanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak, hem bir çevre ülkesi olmasından, hem de kendi toplumsal formasyonun özgüllüğünden kaynaklanan başka dinamikler de söz konusudur.

Şöyle ki, kapitalizmin eşitsiz gelişmesi, genel olarak çevrede bağımı bir kapitalistleşme sürecine yol açmış ve bu ülkelerde altyapı ile üstyapı arasında (metropol ülkelerinden farklı) özgül dolayimler yaratmıştır. Öte yandan kapitalizmin yeniden yapılanması süreçleri de, çevrede ekonomi siyaset ilişkisini başka başka doğrultularda boyutlandırmış ve sınıf ilişkilerinden dolaysızlaşmış çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Türkiye'deki mevcut siyaset gündemi tartışılırken, öncelikle, altyapı ile üstyapı arasındaki özgül dolayimler dikkate alınmalı ve toplumsal ilişkilerle sınıf dinamikle-

ri arasındaki ilişki bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Türkiye'de sınıf ilişkileri, pek çok üçüncü dünya ülkesinde görüldüğü gibi, tek bir üretim tarzıyla veya toplumsal formasyonla karakterize edilemeyecek kadar eklektik bir yapı içerir. Böyle bir yapı içinde sınıf mücadelesi, birden fazla üretim tarzının, dolayısıyla çeşitli sömürü stratejilerinin etkisi altındadır. Öte yandan, farklı üretim tarzlarının veya toplumsal formasyonların hem kendi aralarında hem de birbirleriyle eklemlenmesi, öyle sorunlar doğurur ki, özellikle birikim krizine denk geldiğinde son derece sancılı süreçler ortaya çıkar. Örneğin, birikim krizlerinin özgül koşulları, genellikle devlet siyasetinin merkezileşmesine ve buna bağlı olarak restorasyoncu güçlerin siyaset üzerinde etkin olmasına neden olur.

Günümüzde ise, ekonomik liberalizasyon ve dünya pazarıyla bütünleşme olgusu, farklı politikaların ve stratejilerin gündeme gelmesine, hatta bunların zaman zaman birbirleriyle çatışmasına neden oluyor. Bu da, ekonomik iktidar ile politik iktidarın birleşmesinde pürüzler yarattığından, sınıf hegemonyasının gerçekleşmesinde ciddi sorunlar doğuruyor. Gerçekte bunlar, gelişkin bir işçi sınıfı bulunsaydı emeğe önemli avantajlar sağlayabilirdi. Ancak, eşitsiz gelişme, yalnızca bağımlı ve güçsüz bir burjuvazi değil, aynı zamanda cılız ve örgütsüz bir proleterya da doğurduğundan, işçi sınıfının bu avantajları kullanması olanaklı olmuyor. Tam tersine, global bir geri çekilme dönemine de rastlandığından sermayenin elinde sınıfa karşı birer koz haline geliyor.

Örneğin, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar eliyle yürürlüğe konan ekonomi politikalarına ve programlarına radikal bir muhalefetle karşı çıkılmıyor. Oysa bu politikalar, yalnızca ekonomik istikrarsızlığı artırmakla ve sınıflar arasındaki bölüşümü emek aleyhine bozmakla kalmıyor, ayrıca siyasal istikrarsızlığı da derinleştiriyor. Özellikle, uluslararası işbölümüne uyarlanmanın etkin bir stratejisi olarak gündeme gelen çevresel esneklik stratejileri (enformel sektöre ve taşeronlaşmaya dayanan), emeğin, toplumsal gücüne büyük bir darbe vuruyor. Esnekleşme, tüm dünyada emek yoğun üretimin çevrede yoğunlaşmasını, dolayısıyla üçüncü dünya ülkelerinin birinci dünyanın 'köyleri', işçi sınıflarının ise 'ırgatları' haline dönüşmesini hızlandırıyor. İşçi sınıfının örgütlülük dü-

zeyinin düşük olduğu Türkiye'de, işsizliğin, sendikalaşmanın, sınıf içi kutuplaşmanın ve ataerkil çalışma biçimlerinin gelişmesine neden oluyor.

Öyle ki, bir yanda giderek sınıf bilincinden ve sınıf ilişkilerinden uzaklaşan (deyim yerindeyse parya- laşan) sınıf kesimleri genişliyor, öte yanda sınıfsal bağları gevşemiş ayrıcalıklı bir çekirdek işgücü palazlanıyor. Patriyarkal ya da paternalist üretim biçimleri içinde çalışan ilk grup, hem maddi hem de sosyopolitik açıdan yoğun bir yabancılaşmaya uğrarken, esnek üretimin teknolojik ve kültürel paradigmasına eklemlenen ikinci grup ise, reformist ve işbirlikçi tutumlara yöneliyor. Sonuçta, her iki grupta da politik sınıf mücadelesinden radikal kopuşlar gözleniyor.

Yeni birikim süreçleri, artık, demokratik bir rejimi olanaklı kılabacak popülist politikaların ve ulusal kalkınmaya yönelik sınıf ittifaklarının gelişmesine de fırsat vermiyor. Böylece, daha önceki birikim biçimlerinin iç pazara dönük üretim stratejileriyle

uyumlu olarak gündeme gelmiş olan temsiliyet biçimleri tek tek ortadan kalkıyor. Burjuva siyaset yelpazesi daralırken ve mevcut sınıf örgütleri ile sınıf ittifakları çözülürken, toplumsal örgütlenme sınıfsal dinamiklerden bağımsızlaşıyor. Bu olgu, işçi sınıfı dayanışmasını zayıflatmış, işçilerin siyasetle ilgilenmesini sağlayan kanalları tıkadığı ve krizden kazançlı çıkan orta sınıf dilimlerinin düzenle bağlarını güçlendirdiği için, sınıf mücadelesi açısından son derece önemli sonuçlar doğuruyor.

Ayrıca, 12 Eylül ile başlayan ve hızını kesmeyen emek üzerindeki baskılar, burjuva iktidarına soluk aldırarak birlikte siyasetin sınıfsal tabanını daraltıyor. Şöyle ki, toplumsal çatışmalar sınıf dışı aktörlere, ideolojilere, çıkarılara, dolayısıyla temsiliyet biçimlerine yönelip, kendine başka zeminlerde yer alıyor. Örneğin, dinsel, etnik, kültürel motiflerin öne geçmesiyle toplumsal talepler, kendini sınıf ilişkileri yerine sınıf dışı kimlik sorunları ve kimlik farklılaşmaları biçiminde dışa vuruyor. Sonuçta öyle bir kısır döngü oluşuyor ki, emek sermaye ilişkisi keskinleşmesine rağmen, sınıfsal refleksler giderek zayıflıyor.

Toplumsal ilişkilerin, dikey hiyerarşi (sınıf ilişkileri) yerine yatay bölünmeler (sınıf dışı ilişkiler) ekse-

Bugün Türkiye'deki krizin boyutları, temsili demokrasiyi köklü bir revizyonla yüz yüze getirmiş bulunuyor.

ninde temellenmesi, siyaseti mikrolaştırıyor ve toplumsal reaksiyonu düzen karşıtı olmaktan çok düzen içi sorunlara kilitliyor. Böyle bir apolitikleşme süreci, siyasal rejime yönelik yeni arayışları da cesaretlendiriyor. Öyle ki, egemen sınıf fraksiyonlarının çıkarlarını uzlaştırmak ve farklı toplumsal talepleri türdeşleştirmek üzere devlet otoriter yöntemlere başvuruyor, ancak ciddi bir toplumsal muhalefetle karşılaşmıyor. Tersine, militarist operasyonlar veya paramiliter kurulumlar, siyasal istikrar adına mazur görülüyor ve devletin yasal politik üstyapısının aslı unsurları olarak meşrulaştırılıyor.

Bugün Türkiye'deki krizin boyutları, temsili demokrasiyi köklü bir revizyonla yüz yüze getirmiş bulunuyor. Çünkü, her şeyden önce mevcut birikim biçimlerinin sürekliliği için zorunlu olan ekonomik ve sosyal politikalar, işçi sınıfının tamamen teslim alınmasını öngörüyor. Buna karşılık işçi sınıfı, tüm parçalanmışlığına, 12 Eylül Rejiminin gerçekleştirdiği depolitizasyona ve iktidar ideolojilerinin çepeçevre kuşatmasına, hatta sendika bürokrasisinin bu konudaki tüm çabalarına karşın, henüz böyle bir teslimiyete hazır görünmüyor.

İkincisi, öteki toplumsal çatışmaların (Kürt sorunu, İslam fundementalizmi) yarattığı siyasal dalga, ne yapılsa yapılsın tamamen bastırılmıyor ve parlamenter demokrasinin oyun kurallarının kısmen değil, tamamen bir yana bırakılması yönünde siddetli bir basınç yaratıyor. Öte yandan, söz konusu sorunların yol açtığı kimlik çatışmaları, resmi ideolojinin aşınmasına ve onun kimlik referanslarının, en azından bu gruplar açısından geçersizleşmesine neden oluyor. Resmi ideolojinin popüler üst kimlik kodları olan "milliyetçilik", "laiklik", "cumhuriyetçilik" gibi motifler, en fazla merkezdeki türdeşleşmeyi gerçekleştiriyor, buna karşılık merkezkaç güçler arasındaki kutuplaşmayı derinleştiriyor.

Ayrıca, Güneydoğu'da süregelen savaş, mevcut birikim biçimleri yanında yeni birikim süreçleri ve yeni sömürü tarzları da yaratmış bulunuyor. Son onbeş yıla damgasını vuran birikim süreci, savaşın tüm maliyetine ve ekonomideki daralmaya, hatta durgunluğa rağmen yavaşlamıyor. Öyle ki, kara para sahiplerine,

mafyaya ve spekülörlere dayanan yani birikim odakları hızla güçleniyor. Siyaset gündemi, bu yeni güç odaklarını ve onların çıkarlarını, dahası onların devletle, egemen sınıflarla ve siyasetçilerle ilişkilerini (ve hesaplaşmalarını) içeren daha karmaşık bir niteliğe bürünüyor.

Bu koşullar içinde, siyasal rejimde radikal değişikliklere gitmeden sorunları çözmenin tek koşulu, burjuvazinin, hem birikim tarzının gerekleriyle uyum içinde olan, hem de farklı toplumsal talepleri uzlaştıran bir hegemonik proje ortaya koymasındır. Ne var ki, Türkiye burjuvazisi böyle bir performansı gösterecek güçte görünmüyor. Çünkü, birikim krizinin yol açtığı sınıfsal yapılanma, iktidar bloğunun yeniden yapılanmasına yol açmış, dolayısıyla sınıf içi çelişkileri su yüzüne çıkarmış bulunuyor. Sermayenin iç sorunları, bir yanda emek sermaye çelişkisi daha derinleştiği, öte yanda sermayenin iç bölünmüşlüğü yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, farklı hegemonya stratejileri ile de kendini gösterdiği için, istikrarlı bir sınıfsal bloğun oluşmasına izin vermiyor.

Bu koşullar içinde, siyasal rejimde radikal değişikliklere gitmeden sorunları çözmenin tek koşulu, burjuvazinin, hem birikim tarzının gerekleriyle uyum içinde olan, hem de farklı toplumsal talepleri uzlaştıran bir hegemonik proje ortaya koymasındır.

Gerçekte burjuvazinin hegemonya krizi, paradoksal bir durum da yaratıyor. Çünkü, mevcut düzenleme tarzına işlerlik kazandırmak üzere devletin toplum üzerindeki otoritesi güçlenirken, beri yandan burjuvazinin devlete olan bağımlılığı da artıyor. Sonuçta, hem burjuvazinin içinde bulunduğu bu ikilemden, hem de öteki dinamiklerden (terör ve irtica) ötürü birikim krizi, mevcut rejiminin alternatif temsiliyet biçimlerine başvurularak çözülemiyor ve kronik kriz haline dönüşüyor.

Bu koşullarda burjuva siyasetinin çatlakları, resmi ideoloji ve restorasyoncu güçlerin doktrinleri tarafından kapatılmaya çalışılıyor.. Bu çaba, uzun dönemde burjuva siyasetinin yeniden yapılanması için gerekli olmakla birlikte, kısa ve orta vadede hegemonya krizini daha da boyutlandırıyor. Örneğin, Jessop'un (1983) kavramlarını kullanırsak, "tek uluslu" bir hegemonik proje mevcut birikim biçimleriyle bağdaşmadığı için zaten olanaklı değilken, "iki uluslu" bir projenin ortaya çıkmasına da yukarıda sözü edilen koşullar izin vermiyor.

Bu noktada işçi sınıfı açısından da paradoksal bir durum ortaya çıkıyor. Öyle ki, mevcut yapısal koşullardan kaynaklanan (yapının konjonktüre sunduğu) bazı olanaklar söz konusu olmakla birlikte, bu olanakların kullanılması nesnel olarak olanaksızlaşıyor. Bir kere, burjuvazinin temsil krizi, özellikle bunun rejim krizi haline gelmesi, restorasyoncu güçlerin ve onların formüle ettiği 'çıkarların' sınıfsal talepleri bastırmasına yol açıyor. İkincisi, bu güçlerin kullandığı dinamikler (milli birlik, laisizm gibi), düzen içi muhalafetin (örneğin ulusal solun) popülerleşmesine, buna karşılık radikal solun (sosyalist solun) marjinalize olmasına neden oluyor. Bu olgu, burjuva siyaset biçimlerinin işçi sınıfı iradesi üzerindeki vesayetini güçlendiriyor.

Söz konusu dış dinamiklere bir de işçi sınıfının geleneksizliğinden, ekonomist ve reformist tutumlarının egemenliği altında bulunmasından, bölünmüşlüğünden ve işbirlikçi sendikal yaklaşımların etkisinde kalmasından kaynaklanan iç dinamikler de eklendiğinde, işçi sınıfının bağımsız bir siyaset gündemi oluşturmamasının güçlüğü ortay çıkıyor. Bir kere, 1960 sonları ile 1970 sonları arasında gelişen militan sınıf hareketlerinden geriye pek bir iz kalmış gibi gözüküyor. Söz konusu yükselişlerin, bazı istisnalar dışında, sendikal mücadelenin ve ekonomik çıkar perspektiflerinin ötesine geçememiş bulunması, bunun kuşkusuz önemli bir nedenini oluşturuyor. Ekonomik mücadelenin siyasal sonuçlar doğurduğu ya da siyasal özdeki sorunlarla örtüştüğü, dolayısıyla sınıfın politikleştiği anlar oluyorsa da, bu durum kalıcı sonuçlar doğurmuyor.

Öte yandan 1977'den itibaren inişe geçen sınıfsal dalgaya 12 Eylül Rejimi son darbeyi vurmuş ve dalgadan kalan son izleri de silip süpürmüş bulunuyor. Gerçekten, 12 Eylül'ün Türkiye işçi sınıfına mirası demokratçılık, cumhuriyetçilik ve laikçilik olmuştur. Öyle ki, işçi sınıfı, dün, halkçılık, devletçilik gibi doğrudan sınıfsal çıkarlarla ilgili olmasa da belli ölçülerde toplumsal talepleri içeren bir ideolojik tutum içimideyken, bugün, tamamen burjuva siyasetinin çerperlerinde yer arayan angajmanlara yöneliyor.

Her şeyden önce, bağımsız bir politikadan söz edebilmek için, devlet karşısında (devletin sınıfsal ni-

teliği konusunda) nesnel bir bakış açısının ve her türlü iktidar ideolojisi karşısında net bir tavrın bulunması gerekir. Oysa, resmi ideolojinin motiflerini kendi politik değerlerine içselleştirmiş bulunan Türkiye işçi sınıfının devlet karşısındaki tutumu, genellikle demokratik reflekslerden öteye gitmemiştir. Temsil sorununa yaklaşım ise, parlamenter demokrasinin kurum ve kurallarından yararlanma talebine indirgendiğinden, burjuva siyasetine endekslenmekten kurtulamamıştır.

Bugünkü kriz, işçi sınıfını bir yandan politik sınıf mücadelesine yaklaştıracak, öte yandan reformist tutumlara sürükleyecek çifte bir dinamik yaratmış bulunmaktadır. Türkiye işçi sınıfı bu iki seçenek karşı-

Bugünkü kriz, işçi sınıfını bir yandan politik sınıf mücadelesine yaklaştıracak, öte yandan reformist tutumlara sürükleyecek çifte bir dinamik yaratmış bulunmaktadır.

sında ya kopuş sürecine yönelecek ya da burjuva siyasetinin "sıfır toplamı oyunu"nu bir süre daha oynamayı sürdürecektir. Seçimlerin de, kısa dönemde bu ikisi dışında herhangi bir seçeneği gündeme getirmesi olası gözüküyor. Hatta, sınıfsal temellerinden kopmuş bir

sistem içinde seçimin, merkez sağda veya merkez solda kutuplaşmayı sağlayacak ve toplumsal dinamikleri bu yönde harekete geçirecek sonuçlar doğurması bile zayıf bir olasılıktır. Bu nedenle, seçim sonuçları, büyük bir olasılıkla, tam merkezde, yani, resmi ideolojinin ve MGK'nın temel konseptleri ve doktrinleri çerçevesinde türdeşleşmeyi sağlayacak ve merkezkaç güçlerin yarattığı tansiyonu da bu misyon doğrultusunda bir dinamik olarak kullanacak bir siyasal atmosfer oluşacaktır.

Görünen odur ki, önümüzdeki dönemde iktidar mücadeleleri, 12 Eylül Rejimi ile onu restore eden 28 Şubat Rejimi'nin sınırlarını çizdiği düşük yoğunluklu çatışma alanına hapsolacak, yönetimin normları, kurumları ve rasyonalitesi bu yoğunlaşmayı sabitleyecek kurumlarla, operasyonlarla yeniden düzenlenecektir. Burjuva siyasetinin yeniden yapılanması, önümüzdeki dönemde, sınıfsal inisiyatif tamamen felç edecek yeni uzlaşma zeminlerine de gereksinim duyacaktır. Gerçekte bunun sinyalleri çoktan verilmiş ve bu sinyaller doğrultusunda yeni açılımlar gündeme gelmeye başlamıştır. Örneğin, sendikalar, sınıfsal ve toplumsal taleplere tamamen sırtlarını dönen yöneticilerin elinde işçi sınıfını sistemin payandası haline getirme hazırlığı içindedir. Büyük konfederasyonların bürokratlarının ve danışmanlarının, sınıfı 'ulusal çıkar' ve 'ulusal

birlik' etrafında halka olmaya çağırımlarına bakılırsa, temsil krizi en dramatik boyutlarda sınıfla bu temsilcileri arasında yaşanmaktadır.

Öte yandan kriz koşullarında katlanarak büyüyen toplumsal ve ekonomik sorunlar, düzenin barajlarını giderek zorlamaktadır. Bu basınç, burjuvazinin ortak çıkarları ile toplumun genel çıkarları arasındaki uyumsuzluğu daha çok su yüzüne çıkarmakta, buna karşılık emekçilerin talepleri ile toplumsal çıkarlar arasındaki ortak paydayı giderek genişletmektedir. Burjuva siyaseti yeniden yapılanırken bu dinamiği dikkate alacaktır. İşçi sınıfının da bu dinamiği doğru değerlendirmesi şarttır.

Yeter ki, bağımlı sınıflar kendilerini temsil etmeyenlerin iradesinden bağımsız bir inisiyatif geliştirebilsinler. Bunun için, her şeyden önce mevcut toplumsal gündeme sırtını dönmeyen, tam tersine sınıfsal taleplerle bu gündemi ilişkilendiren bir sınıfsal bakış ve siyasal tarzı şarttır. Bu ise, ne demokrasi mücadelesiyle, ne de ulusal birlik demagogisinin peşine takılmakla koterilabilecek bir iştir. Çünkü, ister demokrasi, ister ulusal çıkar söylemi olsun, bunlar, burjuvazinin elinde, ulusal kaynakların gerçek sahiplerinin, yani toplumsal servetin gerçek yaratıcılarının haklarını değil, sermayenin 'kutsal çıkarları'nı temsil eden demagogjiler olmaktan öteye gitmemiştir, gidemez de.

Kaynakça

Dahrendorf, R. (1959), *Class and Class Conflict in Industrial Societies*, London: Weidenfeld and Nicolson

Gülalp, H.(1992), *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge

Habermas, J.(1997), *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul: İletişim

Jessop, B.(1982), *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robetson

Jessop, B. (1983), "Accumulation Strategies, State Forms, and Hegemonic Projects" *Kapitalistate*, 10/11

Lembcke, J.(1988), *Capitalist Development and Class Capacities*, Connecticut: Greenwood Press

Lenin, V. I.(1964), "What is to be Done?" *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers

Marx, K.(1894), *Capital 3*, New York: International Publishers

Marx, K.(1971), "Preface" to *A Contribution to the Critique of Political Economy*, London: Lawrence and Wishart

Öngen, T.(1995), *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi. Günümüzde İşçi Sınıfı*, İstanbul: Alan

Puolantzas, N.(1992), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, İstanbul: Belge

Prezeworski, A.(1977), "Proletariat Into Class, The Process of Class Formation from Kutsky's, The Class Struggle' to Recent Debates" *Politics and Society*, 7(4)

Toffler, A.(1992), *Yeni Güçler, Yeni Şoklar*, İstanbul: Altın

Wood, E.M. (1981), "The Separation of the Economic and Political in Capitalism" *New Left Review*, 127

Wood, E.M.(1992), *Sınıftan Kaçış*, İstanbul: Akış

Wright, E.O.(1978), *Class, Crisis and the State*, London: NLB.

Ulus-Devletin Ötesinde mi?*

Jargen Habermas*

Ne gariptir ki, bu yüzyılın sonunda gelişmiş toplumlar, sistem rekabetinin baskısı altındayken tam da çözmüş göründükleri bir sorunla yine yüzyüze gelmek zorunda kalmıştır. Bu sorun, kapitalizmin kendisi kadar eskidir: Bu sorun, kendi kendini düzenleyen piyasaların kaynakları tahsis edici işlevlerinden, liberal toplumların iç-bütünleşmesini baltalayacak bir eşitsiz dağıtım ve sosyal maliyetlere yol açmaksızın etkin biçimde yararlanma sorunudur. Batı'nın karma ekonomilerinde *devlet*, -milli hasılanın büyük bir kısmı üzerinde tasarruf yetkisine sahip olarak- transferler ve sübvansiyon ödemeleri yapma ve bütün olarak bakıldığında da istihdama, altyapıya ve sosyal güvenliğe yönelik etkin siyasalar tesis etme hususunda belirli bir serbestilik kazanmıştı. *Devlet*, üretim ve dağıtımın genel koşullarını büyüme, fiyat istikrarı ve tam istihdamı sağlamak için etkileyebilir bir konuma gelmişti. Başka bir deyişle düzenleyici *devlet*, bir taraftan büyümeyi teşvik edip, diğer taraftan da sosyal siyasalar uygulayarak eşzamanlı olarak ekonomiyi hem canlandırabilmekte hem de sosyal bütünleşmeyi teminat altına alabilmekteydi.

Bir yandan ekonomik etkinliği, diğer yandan ise siyasal özgürlüğü ve sosyal güvenliği teminat altına alabilmek -yani bir anlamda, kapitalizmi demokrasiye uyarlayabilmek- için, bir refah *devlet*'inin, yüksek bir istihdam seviyesinde, nispeten yüksek bir yaşam standardı ve yaygın bir zenginlik sağlayacak şekilde kurulması gerekmiştir. ABD, Japonya ve Almanya Federal Cumhuriyeti gibi ülkelerdeki tüm sosyal siyasa sektörleri, bu ülkelerdeki farklılıklara rağmen, 1980'li yıllara değin genişlemiştir. Fakat artık bu eğilim tersine dönmektedir: Sigortalılara sağlanan yararlar düşerken, sosyal güvenlik sistemlerine giriş zorlaştırılmakta, işsizler üzerindeki baskılar daha da artmaktadır. Piyasaları deregüle etmeye, sübvansiyonları azaltmaya ve yatırım şartlarını iyileştirmeye çalışan bir arz ekonomisi siyasasının sonucu refah devlet'inin küçültülmesi oldu. Bu yaklaşım; anti-enflasyonist para ve faiz-had-di siyasalarına, dolaysız vergilerin düşürülmesine,

devlet elindeki teşebbüslerin özel mülkiyete aktarılmasına ve buna benzer başka önlemlerin uygulanmasına önem verdi.

Refah-*devleti* uzlaşmasını ortadan kaldırmak, tam da, "refah"la önleneceği tasarlanan krizlerin doğmasına yol açmaktadır. Sosyal maliyetler, liberal toplumların iç-bütünleşme kapasitesini aşabilecek düzeylere yükseliyor. Artan gelir eşitsizliklerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak büyüyen fakirlik ve sosyal güvensizlik ortaya çıktı ve bunu da sosyal çözümler izledi. Geçinme şartları açısından çalışanlar, gizli işsizler [underemployed] ile işsizler arasındaki uçurum giderek büyümektedir. Ayrıca artık çalışanların da çok farklılaştırılmış bir statüsü var: Çalışanların statüsü, emek piyasasının hangi diliminde çalıştıklarına, iş akdinin türüne (tam gün çalışan çekirdek gruba karşılık yarım gün çalışan elemanlar), sahip olunan işin istikrar derecesine (ana şirketlere karşılık bu şirketlere hizmet veren taşeron şirketlerde çalışanlar), kökenlerine (vatandaş ya da yabancı işçi olmalarına) ve yasal ile yasadışı olma durumlarına bağlıdır. Çalışan nüfusun "risk grupları" (yani "iş bulmakta zorluk çekenler" olarak düşünülenler), kolayca yaşlarına, cinsiyetlerine, etnik kökenlerine, sağlık durumlarına, eğitim derecelerine, çocuklarının sayısına vs. göre sınıflandırılabilir.

"Gereksiz olma" ya da "işe yaramama" kolektif kaderiyle yüzleşmenin, bireysel niteliklerle ve mizaçla (/yeteneklerle) pek az ilişkisi var. "Aşağı-sınıflar" dışlanmalardan doğar. Bu dışlanmalar; istihdam sisteminden, ileri eğitimden, transfer ödemelerinden, konut piyasasından, aile kaynaklarından vs. ileri gelmektedir. Heterojen olan bu dışlanmışlar grubu, toplumun geri kalan kısmından büyük oranda kopuk ve kendi başlarına [immiscration] terk edilmiş halde olduğundan, artık kendi çabalarıyla sosyal konumlarını değiştirebilecek durumda değildir. Bu kümülatif dışlanma, geleneksel "alt sınıflar"dan farklı bir "aşağı-sınıf"ın ayırt edilmesine neden olmaktadır.

Uzun vadede bakıldığında, söz konusu dayanışma-ma, kaçınılmaz olarak bir liberal siyasal kültürü

* Çeviren: Kaan H. Ökten, İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi.

yıkacaktır. Demokratik toplumlar, tam da evrenselci ilkeleri dile getiren ortak inanç, yaklaşım ve pratiklere dayanmaktadır. Belki usul açısından doğru olabilir ama çoğunluğun kararları, giderek statülerini kaybedeceklerinden korkanların nefsi müdafaa tepkileri olarak ortaya çıkmaktadır. Artmakta olan bu sağcı popülist duygular, tam da, görünürde takip ettikleri bu demokratik kurumların meşruluğunu aşındırmaktadır. Yeni-liberaller, daha yüksek derecede bir sosyal adaletsizliği kabul etmektedir. Onlar, dünya finans piyasalarının, birbirine rakip ülkelerin ekonomilerini "değerlendirme" biçim ve tarzını esasen "adil" bulmaktadır. Mevcut durumu, her şeye rağmen "sosyal demokrasi"yi savunanlardan ve demokrasilerde vatandaşlığın temel dayanağının eşit sosyal haklar olduğunu düşünenlerden farklı biçimde değerlendirmektedirler. Ancak her iki taraf da, aslında söz konusu açmazı benzer biçimde tarif etmektedirler. Ulusal hükümetlerin, zorla sıfır toplamalı bir oyun içine sokulduğunu, kaçınılmaz ekonomik zorunlulukların ancak önemli sosyal ve siyasal hedefleri riske etmek suretiyle yerine getirilebildiğini görmektedirler. Küreselleşmiş ekonomi ile birlikte **ulus-devletler, eylemde bulunma kapasitelerini kendi kendilerine sınırlandırarak uluslararası düzeyde rekabet edebilme şanslarını devam ettirebileceklerini düşünmektedir.**

Bu yaklaşıma göre söz konusu açmaz, esas olarak iki ana çizgiye indirgenebilmektedir. Birincisi, bolluk içindeki toplumlarda gözlemlenen ekonomik sorunların, artık yaygın biçimde "küreselleşme" diye bilinen dünya ekonomisindeki yapısal değişimler ile açıklanmasıdır. İkincisi ise, söz konusu dönüşümün, ulusal hükümetlerin elini bağladığıdır. Bu da neticede, ulusal hükümetleri, ulus-aşırı ekonomik işlemlerin doğurduğu istenmeyen sosyal ve siyasal yan etkilerin "yumuşatılması" bakımından daha da az muktedir kılmaktadır.

Günümüzde bir moda haline gelen "piyasaların küreselleşmesi" söylemi konusunda daha dakik olmak zorundayız. Doğal olarak, evrensel piyasa diye bir şey yoktur. Bu bağlamda "küreselleşme", çeşitli özellikle-

re sahiptir. Birincisi, uluslararası ticaretin çeşitli piyasalarda, özellikle de sanayi malları dalında, yoğun ve genişleyen bir etkileşim içine girmiş olması, "ulusal" ekonomileri dönüştürerek onları dünya ekonomisinin bağımlıları haline getirmiştir. Ayrıca ticaretin bileşimi de değişmektedir: Yeni iletişim teknolojilerinin birer sonucu olarak artık, birbirinden çok uzak ve farklı noktalarda üretilen, depolanan ve sonra da tüketilen hizmetlerin de ticareti yapılabilir (yazılım geliştirme işinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasını düşünün).

İkincisi, finans piyasalarının küresel kapsamda bir ağ yoluyla birbirleriyle bağlanmış olması, kısa süreli yatırımları özendirilmekte ve sermaye akışını hızlandırmaktadır. Artık daha da hareket kazanmış olan

sermaye, ulusal finans otoritelerinin parmakları arasından çok daha kolay biçimde kayıp gitmektedir. Yabancı para birimleriyle yapılan spekülasyonlar, bir tür bağımsız bir "sembolik ekonomi" yaratmaktadır. Öte yandan hükümetler, faiz-haddi politikalarında ki değişmelere ve bütçe önlemlerine hızla tepki veren ve bu çerçevede ulusal yatırım koşullarını "değer-

lendiren" uluslararası menkul kıymetler borsalarının baskısını üzerlerinde hissetmektedir.

Üçüncüsü, giderek artan dolaysız yabancı yatırımlar, çokuluslu şirket girişimlerinden kaynaklanmakta, bunların kararları ise, yeni sahip oldukları "terk etme" seçeneğini artan sıklıkta kullanarak (ya da bu seçeneği kullanma tehdidinde bulunarak) yerel ilgi ve kaygılardan giderek bağımsızlaşmalarına yol açmaktadır. Örneğin artık Batı Avrupa'dan, Güney Doğu Asya, Latin Amerika ile Orta ve Doğu Avrupa'daki düşük ücretli ülkelere "iş ihraç" etme [exportation of jobs] çapı konusunda halen bir tartışma yürütülmektedir. Gelişmiş ülkelerde, düşük teknoloji düzeyine sahip olan ve verimliliği nispi olarak az olan sanayi kollarındaki düşük vasıflı mavi yakalılar bu gelişmenin yükünü taşımaktadır. Ve dördüncüsü, "yeni sanayileşmiş ülkeler" mahreçli sanayi ürünleri ihracatındaki hızlı artış ile birlikte OECD ülkeleri, ağır bir rekabet baskısına maruz kalmakta, bu sebeple de yeniden yapılanma gayretlerini yüksek teknoloji sektörlerine doğru kaydırma ktadırlar.

Buraya kadar anlatılanlar hakim trendleri doğru biçimde betimliyorsa, dünya ekonomisini, artık, **ulus-devletlerin** önemli birer aktör olarak katıldıkları, her birinin kendi iktisat siyasası tarafından desteklenen ve birbirleriyle dışticaret kanalları yoluyla rekabet ettikleri bir "uluslararası" mübadele sistemi olarak görebeyiz. Bunun yerine, ekonominin küreselleşmesi, iç ticaret ile dış ticaret arasındaki sınırları giderek silen bir ulus-aşırı sistem yaratmakta, bu nedenle de **ulus-devletleri**, kendilerini birer dünya aktörü olarak gören bakışlarını değiştirmeye zorlamaktadır.

Etkileşimleri yapılandırma gücü, artık deregüle olmuş ve ülke hudutları ile giderek daha az sınırlandırılan piyasalara devredildiği için, ulus-devletlerin siyasal alanı, öteki **ulus-devletlerin** stratejik kararları doğrultusunda değil, sistemin tümüyle ilgili karşılıklı bağımlılıklar tarafından sınırlandırılmaktadır. Çok büyük sayıdaki ve saydam olmayan piyasa katılımcılarının aldığı dünya çapındaki kararların toplamı, bu biçimde hesaplanabilen ama, stratejik karşıtların davranışını biçimlendirmeyle karşılaştırıldığında kolaylıkla etkilenemeyen bağlama bağlı sınırlamalar yaratmaktadır. Ulus-aşırı model içerisinde en güçlü hükümetler dahi, küreselleşmiş piyasalara bağımlı olmaktadır ve ekonomik süreçleri siyasal olarak kontrol altına alma imkanından kendilerini yoksun hissetmektedir.

Ulus-devlet'in önündeki seçenekler giderek daha da azalmaktadır. Örneğin korumacılık ve talep kaynaklı ekonomi politikaları artık uygulanabilirliğini yitirmiştir. Sermaye hareketleri herhangi bir biçimde denetlenebilirse, şu andaki dünya iktisadi koşulları altında, korumacı iç ekonominin maliyetleri, kısa sürede sermaye hareketlerinin denetleme derecesine bağlı olarak kabul edilemez biçimde yükselecektir. **Devlet'in** istihdam programları da, yalnızca kamusal borç üzerine konulan sınırlar nedeniyle değil ama, aynı zamanda bu programların bir ulusal çerçeve içinde azalan etkililiği nedeniyle de başarısız olmaktadır. Küreselleşmiş bir ekonomide, "tek ülkede Keynes'cilik" artık işlememektedir.

Bunun yerine, **ulusal** şartları, küresel rekabete uyarlayacak bir siyasa tasarlamak çok daha vaadedici

olacaktır. "Yeni İşçi Partisi" bu yaklaşımı resmen seçmiştir. Bu, uzun vadeli bir sanayi siyasasına, araştırma ve geliştirmenin (gelecekteki yenilikler - icatlar - için) desteklenip yaygınlaştırılmasına, işgücünün giderek kalifiye hale getirilmesine (daha iyi bir meslek-içi eğitim ve ileri eğitim aracılığıyla) ve iş piyasasında makul derecede "esnekliğe" dayanan bir yaklaşımdır. Orta vadede bu önlemlerin yerel avantajlar sağlayacağı şüphesiz olsa da, ülkeler arasındaki uluslararası rekabet örüntülerini değiştirmeyecektir. Ayrıca zaten işten çıkarılmış olan maden ve tersane işçilerine de herhangi bir yardımı dokunmayacaktır. Alt tabakaya mensup işsizler, iş piyasasının deregülasyonundan muhtemelen kârlı çıkacaktır, ama bunun için düşük ücretli işlerin sübvansede edildiği (örneğin negatif bir gelir vergisi uygulayarak) düşük ücret sektörlerine izin verilmesi gerekecektir ki, böyle bir programı Alman Sosyal Demokratları savunmaya başlamıştır bile.

Bu fikre daha radikal bir boyut katmak için, devlet tarafından garanti edilen genel bir vatandaş geliri görüşünü ileri sürmek de mümkündür (başta Andre Gorz tarafından ileri sürülmüş olup şimdilerde Claus Offe ve başkaları tarafından savunulduğu üzere). Gelir ile istihdam arasındaki koşut ilişkiyi kesmek, mevcut "ekonomik toplum"u - ki halen geleneksel tam gün çalışmalı ücretli emek rolü üzerine merkezleşmiştir - yeni bir zemin üzerine oturabilir ve dağılmakta olan refah sistemini karşılayabilen yeni bir sistem meydana getirebilir. Söz konusu "temel gelir", kapitalist dünya piyasalarının, giderek "gereksizleşen" bir nüfusa dahil olanlar üzerindeki yıkıcı etkisini dengeleyebilecektir. Ancak böylesi bir radikal yeniden dağıtım programı, kökleri derinlere inen pek çok değer değişmesini gerektirmektedir ki, böyle bir girişimi yönetip yönlendirmek çok zordur. Ayrıca, mevcut küresel rekabet koşulları altında, tek bir ulus-devletin bütçe imkanları dahiline böyle bir programın nasıl finanse edileceği de şüphelidir, zira hedef gelir, en düşük düzeydeki refah desteğinden daha yüksek bir düzeyde olmak zorundadır.

Ekonominin küreselleşmesi, refah-devlet'i uzlaşma tarihinin sonudur. Halbuki bu uzlaşma, kapitalizmin için sorunlarını ideal biçimde çözememiş olsa da,

Ekonominin küreselleşmesi, refah-devlet'i uzlaşma tarihinin sonudur. Halbuki bu uzlaşma, kapitalizmin için sorunlarını ideal biçimde çözememiş olsa da,

da, en azından sosyal maliyetlerin kabul edilebilir sınırlar dahilinde tutulmasını başarmıştır. Michel Foucault tarafından çok ikna edici biçimde eleştirilen bütün bürokrasileşme ve "normalleşme"ye rağmen, bu uzlaşım kapsamı içinde, sosyal eşitsizliklerin ölçeği, yeterli derecede sınırlandırılabilmiş ve bu şekilde demokratik ve liberal geleneklerin normatif vaatlerinin açıkça reddedilmesi önlenememiştir.

Avrupa Siyasal Birliği'nin inşa edilmesi bu kadar zor biçimde gerçekleşmiş olduğuna göre, daha geniş bir dünya ekonomik düzeninin inşası çok daha zor olmayacak mıdır? Örneğin bu amaç doğrultusunda halen Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu tarafından savunulan ulus-aşırı serbest piyasa koşullarının uygulanmasını, dünya çapında siyasal kamuoyunun bilgilendirilip geliştirilmesini ve bağlayıcı siyasal kararlara varılması yönünde irade gösterilmesini gerektirecektir. Küreselleşmiş ekonominin talepleri, tek başına olan ulus-devletlerin gücünü aştığı için, aşikar olan alternatif - soyut kuramda - daha önceleri refah devlet'inin gerçekleştirdiği işlevleri uluslar-üstü kurumlara aktarmak olacaktır. Fakat bu düzey de başka bir siyasal eşgüdüm tarzından yoksundur: Ulus-aşırı ekonomik akışların arzu edilmeyen sosyal ve ekolojik yan etkilerini kanallize edecek, bunları tehlikeli sularda sevk ve idare edecek bir eşgüdümünden yoksundur. Halen, egemen 180 ülkeyi, Birleşmiş Milletler gibi soyut bir düzeyden çok daha altlarda birbirine bağlayan bir kurumlar ağı mevcuttur. Yarisından fazlası 1960'dan sonra kurulmuş olan ve ekonomik, sosyal ve barış-koruma işlevlerini yerine getiren yaklaşık 330 hükümet örgütü vardır. Ama bütün bunlar, yine de bağlayıcı kararlar alacak ve ekonomi, ekoloji ya da sosyal güvenlik gibi alanlarda etkin bir düzenleme işlevi üstlenecek güçte değildir.

Sosyal ve siyasal bilimin ana akımının bakış açısından, küresel bir refah rejimi fikri hayalci ve hatta tuhaf gibi gözükmektedir. Aynı şekilde, karmaşık toplumların belirli kavramsal çerçeveleri seçerek bilinçli biçimde kendi üzerlerinde belirli bir siyasal etkide bulunabileceklerini ve kendi kendileri üzerine fikir yürüterek işlevsel alt-sistemlerinde meydana gelen başarısızlıkları giderebileceklerini varsayan yaklaşımlar da benzeri bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Tabii ki,

hiç kimse bir ütopyaya balıklamasına dalmayı sevmeyiz, hele ki, bütün ütopyacı enerjilerin tükenmiş gibi görüldüğü günümüzde. Bu nedenle, dikkate değecek herhangi bir sosyal bilim insiyatifinin bulunmadığı bir ortamda, küreselleşmiş piyasalara yetişip onları yakalayacak ulus-üstü bir siyaset fikri, henüz bir "proje" aşamasında bile erişememiştir.

Ancak böylesi bir projeden söz etmeye başlamak mümkündür. Bunun için, siyasal görüşü yansıtabilecek ve mevcut küresel siyasal düzen içinde kalarak açıkça çatışan çıkarlar arasında makul uzlaşmaların nasıl sağlanacağı yönünde yol gösterecek yeni ulus-aşırı prosedürlerin ve kurumların genel hatlarını çizmek gerekecektir. Bizimkisi gibi tabakalaşmış bir dünya toplumunda, birbirleriyle uzlaşmayan çıkarlar;

gelişmiş, yeni sanayileşen ve azgelişmiş ülkeler arasındaki asimetrik karşılıklı bağımlılıklar yüzünden meydana gelmektedir. Fakat bu çatışmalar, ulus-aşırı bir siyasal süreç için kurumsallaşmış usuller tasarlanması yoluyla en aza indirgenebilir. Bu ulus-aşırı

siyasal süreç, küresel eylem kapasitesi en fazla olan az sayıdaki kolektif aktörleri, sadece kendi çıkarlarına değil, ama aynı zamanda "küresel yönetişimin" ("global governance") avantajlarına da öncelik vermeye itecektir.

Jürgen Habermas, Alman felsefecisi, sosyal kuramcısı ve kamuoyunun tanıdığı bir aydın. En çok tanıdığı eserleri *İletişimsel Eylem Kuramı ile Olgular ve Normlar Arasında*'dır. Yukarıdaki deneme, Oslo Üniversitesi'nde 1997 yılı Eylül ayında verdiği Vilhelm Aubert Dersi'nden alınmıştır.

Kaynakça

Peace Review, Haziran 1998, C. 10, S. 2, s. 235, 5 sayfa; EBSCOhost.

Türkiye'de Yerel Yönetimler: Deneyim ve Söylemin Dönüşümü

H. Tarık Şengül*

I. Giriş

Yerellik ve yerel yönetimler üzerine kafa yoranların önünde yerel yönetimleri özgün kılanın ne olduğundan, yerel yönetimlerin ne derece yereli temsil ettiğine, yerel yönetimlerin ne derece demokratikleşme sürecinin taşıyıcıları olarak düşünülebileceğinden, bu yapıların merkezi yönetim ve daha genelde devlet aygıtıyla olan ilişkilerine ve üstlendikleri hizmetlerin hakim toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesi açısından önemine kadar uzanan bir dizi soru bulunmaktadır. Bu tür bir takım sorular Türkiye'ye ilişkin bir dizi başka somut soruyla çevrelenmektedir. Belediyelerin yapısı ne derece yerel halkın taleplerini yansıtmaya elverişlidir? Belediyeler etrafında odaklanan çıkar gruplarının nitelikleri ve bunları ulusal ölçekteki çıkar gruplarından ayıran özellikler nelerdir? Belediye Başkanları ve belediye meclislerinin temsiliyet açısından görece önemleri nedir? Bu ve benzer sorular sadece akademik bir uğraşın parçası olarak düşünülmemelidir. Toplumsal mücadelelerde belediyelere karşı takınılacak tavırdan, oy vermek için sandığa giden seçmenin davranışına kadar uzanan bir alanda yukarıda ki sorulara verilecek cevapların önemli bir belirleyiciliği vardır.

Bu çalışmanın izleyen bölümlerinde, bu soruları ve bu sorular etrafında oluşan kaygıları göz önünde bulundurarak, Türkiye'de yerel yönetim deneyiminin ve bu deneyime ilişkin söylemlerin dönüşümünü kısaca gözden geçirmeyi amaçlıyoruz¹. Bu türden bir değerlendirmede, üç önemli değişkenin göz önünde tutulması gerektiği söylenebilir. Birincisi, yerel yönetimlerin ontolojik statüsü üzerine yapılan bir değerlendirmenin devlet kuramlarından bağımsız yapılamayacağıdır. Çünkü aşağıda da kısaca göstereceğimiz gibi,

belli bir özgünlüğü olmakla birlikte, yerel yönetimler devlet aygıtının ve bu aygıt etrafında oluşan ilişkilerin bir parçasıdır. İkinci nokta ise, yerel yönetimlerin ve daha genel olarak da devletin özelliklerinin ve özgünlüklerinin, basitçe kuramlardan çıkarılamayacağıdır. Her toplumsal formasyon içinde (yerel) devlet tarihsel olarak belli güç dengelerinin içinde şekillenip, özgünlük kazanmaktadır. Bu nedenle yerel yönetimlerin dönüşümünün belli bir tarihsellik içinde somut biçimde gözlemlenip, bugün gelinen noktanın tespit edilmesi gerekir. Altını çizmek istediğimiz üçüncü nokta ise, bu tür bir deneyimin sadece bir ulus devletin iç dinamikleri tarafından belirlenmediği, giderek artan biçimde uluslararası dinamiklerin ve siyasal dengelerin bu yapılar üzerine etkide bulunduğudır. Bu nedenle kapsayıcı bir analizin bu tür etkileri de değerlendirmesi gereklidir.

Bu üç noktayı arka plana alarak, izleyen bölümde yerel yönetim nedir sorusunu farklı kuramsal çerçevelere referansla cevaplamayı amaçlıyoruz. Üçüncü bölümde, Türkiye'de yerel yönetimlerin evrimini gözden geçirip, bugün ortaya çıkan yerel yönetim yapısı ve bu yapılar etrafında oluşan ilişkilere ışık tutmaya çalışacağız. Bu çerçevede bir yandan belli bir dönemleme yaparken, diğer yandan da her dönemin özelliklerini Batı deneyimiyle kısaca karşılaştıracacağız. Sonuç bölümü ise genel bir değerlendirmeyi içermektedir.

II. Yerellik ve Yerel Yönetimler

Yerel yönetimlere ilişkin değerlendirmelerde, yerelleşme ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin demokratikleşme açısından önemini vurgulamanın hakim bir söylem olduğunu görüyoruz. Bu söylemin arkasındaki mantığı anlamak güç görünmüyor; yerel yönetimlere güç aktarımının yerel düzeyde yaşayanların ihtiyaç ve isteklerini daha kolay yansıtabilmelerini

* (ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi)

sağlayacağı, bu çerçevede katılımı artıracacağı ve de yerinden yönetim olgusuna güç kazandıracağı varsayılıyor.

Yerelleşmeyle demokratikleşme arasında özdeşlik kuran anlayışların arkasındaki temel kuram çoğulcu devlet kuramıdır. Bu yaklaşım devleti toplumsal sınıfların ve çıkar guruplarının dışında ve üzerinde görür. Devlet politikaları bu gurupların baskıları sonucu oluşmakta ve toplumdaki dengeleri yansıtmaktadır. Ancak güç toplumda dengeli dağıldığı için bu durum devlet politikalarının da bu dengeyi uzun vadede gözetmesine ve çoğulcu ve demokratik bir politika sürecine yol açmaktadır (Dahl 1961). Yerelleşme ise bu bağlamda en alt düzeyde bile insanların iktidara ortak olmasına yol açmakta ve demokratikleşmeye hizmet etmektedir. Bu nedenle iktidarın paylaşımcı hale getirilmesinin ön şartının mikro düzeye inilmesi ile, yani olabildiğince yerelleşmekle olanaklı olduğu varsayılmaktadır.

Weberci yaklaşımlar bu perspektifi belli ölçülerde eleştirmekle birlikte, yerel yönetimlerin çoğulcu mücadelelerin odağı olduğu noktasında birleşmektedirler. İkili devlet yaklaşımı olarak bilinen bu bakışa göre merkezi devlet üretimle ilgili korporatist ilişkilerin örgütlendiği bir nitelikteyken, yerel düzey daha çok yeniden üretimle ilgili, bu nedenle de farklı ve çoğulculuğa açık talep ve mücadelelerin merkezinde yer almaktadır (Saunders 1984). Bununla birlikte bu çoğul talepler karşısında yerel devlet önemli dağıtım odağı niteliğindedir ve yerel yöneticiler ve değerleri kaynakların dağıtımında merkezi bir öneme sahiptirler (Pahl 1977). Bu nedenle Weberci yaklaşım bir yandan merkezi yönetim yerel yönetim çelişkisinin altını çizerken, diğer yandan da yerel yöneticilerin değer sistemleri üzerinde durmaktadır.

Bu yaklaşımlar 1970'li yıllarda özellikle Marksist çevrelerin yoğun eleştirisine uğramıştır. Eleştirinin temel çıkış noktası toplumda güç ilişkilerinin uzun vadede eşit dağıldığı varsayımdır. Marksistler bir yandan kapitalist toplumda bu tür bir dağılımın mümkün olmadığını altını çizerken diğer yandan da yerel yönetimlerin bu eşitsizliği yansıttığını belirtmişlerdir. Bu çerçevede üzerinde vurgu yapılan nokta yerel yönetimlerin devletin dışında bir aygıtımsıcasına değerlendiril-

dirilmemesi gerektiği, tam tersine yerel yönetimlerin devletin yerel düzeydeki temsilcileri olduğudur. Bu nedenle yerel yönetim yerine yerel devlet kavramının kullanılması gerektiği de vurgulanan konular arasındadır (Cockburn 1977). Yerel devletin ana işlevi ise başta emeğin ve kısmen de sermayenin yeniden üretimini sağlamada stratejik öneme sahip bir takım hizmetleri sağlamaktır. Bu çerçevede yerel devlet, yerel halkın kontrol edilip, sisteme destek sağlanmasında da önemli bir işleve sahiptir. Bu anlayış Markist araççı görüşün izlerini taşıırken, yerel devleti de sermayenin bir aracı olarak görülen merkezi devletin bir uzantısı konumuna düşürmektedir.

Araççı görüş, çoğulcu yaklaşımın ideolojik içeriğini büyük ölçüde deşifre edip, yerel devlet sorununu

devlet sorunu çerçevesine yerleştirerek önemli bir katkı yapmıştır. Ancak bu kuramın cevaplayamadığı soru, yerel devletin niçin gerekli olduğu, ve de bu çerçevede bir özgünlüğünün bulunup, bulunmadığı sorusudur. Eğer yerel devlet merkezi devletin basit bir uzantısı ise, bu türden bir örgütlenmeye niçin gerek duyulmuştur sorusu

yanıtız kalmaktadır. Bu soruyu merkeze alarak yanıtlamaya çalışan bir yaklaşım yine Marksist araştırmacıardan gelmiştir. Duncan ve Goodwin yerel devletin gelişimini Marksist eşitsiz gelişme kuramına referansla açıklamaktadırlar. Kapitalist toplumlar doğası gereği eşitsiz gelişme yaratmakta ve bu mekansal yapılar arasında da farklılaşmalara yol açmaktadır. Kapitalist toplumlarda yerel devletin gerekliliğini bu mekansal eşitsizlik ve farklılaşmalarda aramak gerekmektedir. Çünkü mekansal olarak bu derece farklılaşmış ilişkilerin sadece merkezi devlet ve onun yerel organlarının çözülmesi mümkün değildir. Bu farklılaşmaya devletin kurumsal cevabı kendi içinde farklılaşmalar ve görece özerk ilişki ve yapılar yaratmak biçiminde olmuştur. (Duncan ve Goodwin 1989).

Ancak Duncan ve Goodwin bu tür bir farklılaşmanın basit bir fonksiyonalizm içinde kavranmaması gerektiğine dikkat çekmektedirler. Çünkü, yerel devlet merkezi yönetimin bir yandan uzantısı olurken, bir yandan da engeli haline gelmektedir. Bu iki çelişkili konumun arkasındaki neden, yerel devlet bir yandan merkezi yönetimin yerel düzeydeki temsilciliğini yaparken, aynı zamanda yerel gurupların temsilciliğini de

***Yerelleşmeyle demokratikleşme
arasında özdeşlik kuran anlayışların
arkasındaki temel kuram çoğulcu
devlet kuramıdır. Bu yaklaşım
devleti toplumsal sınıfların ve
çıkâr guruplarının dışında ve
üzerinde görür.***

yapmasıdır. Bu iki konum çoğu durumda birbiriyle çelişen bir içeriktedir ve bu çelişkinin çözümü belli kurumsal ilişkiler içinde merkezi güçlerle yerel düzeyde mücadele eden güçler arasındaki güç dengesi çerçevesinde çözümlenmektedir. Diğer bir anlatımla, merkezi yönetim ve onun etrafında odaklanmış güçlerin daha güçlü olduğu dönemlerde yerel yönetimler, aracı Marksistlerin vurguladığı gibi merkezi

yönetimin bir uzantısı niteliği ön plana çıkmaktadır. Yerel güçlerin ya da daha doğru bir anlatımla merkezi düzeyde etkili olan güçlerin dışındaki grupların güçlü olduğu bir durumda ise yereli temsil eden niteliği ön plana çıkmaktadır. İkinci durumun belirginleştiği bir ortamda yerel yönetim merkezi yönetim çelişkilerinin de derinleştiği dönemler olmaktadır.

Bizce bu çerçeve diğer yaklaşımlar karşısında daha açıklayıcıdır ve çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bu tür bir anlayışı merkeze alarak Türkiye deneyimini tartışacağız. Bu çerçevede bu makalenin izleyen iki bölümünde önce Türkiye'de yerel yönetim deneyiminin geçirdiği aşamalara kısaca göz atıp, ardından da bu alana ilişkin söylemin dönüşümüne bakmak istiyoruz².

III. Türkiye Deneyimi: Gerçeklik ve Söylemin Dönüşümü

Osmanlı deneyimini bir yana bırakırsak, yerel yönetim deneyimimiz açısından üç temel dönemden söz edilebilir. Birinci dönem Cumhuriyetin kuruluşundan 1970'li yılların başına kadar süren ve yerel yönetimlerin merkezi yönetimin uzantıları olarak değerlendirilebileceği bir aralığı kapsamaktadır. İkinci dönem, 1970'li yılların başından 1980 askeri darbesine kadar olan süreyi içeren ve yerel yönetimlerin merkezi yönetim karşısında özerklik arayışında olduğu ve bu çerçevede sol içerikli bir kent yöneticiliği anlayışının hakim olduğu bir dönemdir. Üçüncü dönem ise, 1980 darbesiyle başlamış olup, halen sürmektedir ve bu dönemin yerel yönetim pratikleri kentsel işletmecilik ve girişimcilik tarafından belirlenmiştir.

Bu üç dönem üzerinde, kısaca her dönemin yerel yönetim deneyimine örgütsel yapılanma ve merkezi

Yerel devletin ana işlevi başta emeğin ve kısmen de sermayenin yeniden üretimini sağlamada stratejik öneme sahip bir takım hizmetleri sağlamaktır. Bu çerçevede yerel devlet, yerel halkın kontrol edilip, sisteme destek sağlanmasında da önemli bir işleve sahiptir.

yönetim yerel yönetim ilişkisi, temsiliyet ve müdahale biçimleri açısından bakacağız. Son iki dönem ağırlıklı olmak üzere, bu üç dönemi değerlendirmek istemekle birlikte, hem yaşanan deneyime hem de yerel yönetimlere ilişkin oluşan söyleme ışık tutması açısından Osmanlı dönemine de göz atmanın kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz. Aşağıda göstereceğimiz gibi, yerel yönetimler üzerine oluşan

söylemin çıkış noktasını da Osmanlı devlet geleneği üzerine değerlendirmeler oluşturmaktadır.

III. I. Osmanlıdan Kalan

Türkiye'de yerel yönetim üzerine yapılan değerlendirmelerin çok büyük bir bölümü başlangıç noktası olarak Osmanlı'dan başlayan merkezîyetçi yapıyı almakta ve bu yapının Cumhuriyet döneminde nasıl bir miras olarak devralınıp, güçlendirildiğini tartışmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'de yerel yönetimlere ilişkin 'muhalif ama hegemonik' bir söylemin bulunduğu söylenebilir³. Hegemonik olarak nitelememizin nedeni ise hem sağ-liberal çevrelerde hem de sol çevrelerin önemli bir bölümünde bu söylem etrafında bir anlayış birliğinin bulunmasıdır. Söz ettiğimiz hegemonik söylemin ana hatları şöyle özetlenebilir.

Osmanlı'da devletin dışında özerk bir sivil toplum varlığından söz edebilmek mümkün değildir. Artık değere el koyan aşırı merkezileşmiş devlet yapısı, bir yandan sivil toplumun gelişimini engellerken, diğer yandan yerel güçlerin gelişmesine ve kendisini temsil etmesine de ket vurmuştur. Heper bu tür bir anlayışı şöyle özetlemektedir; 'Osmanlı-Türk siyasal yapısında, çevre merkezce tamamıyla boyunduruk altına alınmıştı. Osmanlı klasik çağında -1300-1600- merkez siyasal yapının normlarını, yani adalet, herkesin yerini yurdunu belirlemeyi ve kullarını korumayı, kendisi belirliyordu. Batıdaki feodalizmin tersine, Osmanlı patrimonyalizminde, yerel güçler yaygın siyasal-topraksal özerkliğe sahip olmadılar. Osmanlı sisteminde özgür şehirler de yoktu' (Heper 1989; 3). Bu tür bir anlayışın sol-liberal çevrelerde de revaçta olduğunu söyleyebiliriz. Belge'ye göre de yerel yönetim gelenekleri açısından Batı ve Türkiye örnekleri belli bir

karşıtlığı temsil etmektedir; '...batı ülkeleriyle kendimizi kıyasladığımızda, orada güçlü bir belediye örgütlenmesi olduğunu görüyoruz. Bir olgu olarak, o toplumların yaşamında epey eski zamandan beri varolan kurumlar, belediyeler. Bir başka söyleyişle, birtakım ileri Avrupa ülkelerinde, zaten burjuvazinin ve burjuva yönetiminin yarattığı ve güçlendirdiği kuruluşlar ve bu toplumların genel hayatı içerisinde, bunların özel bir önemi var. Özel bir önem olduğu için sistem kendisi bu tür kuruluşları güçlendirme gereğini duymuş. Belediyeler gerçekten kitlelerin yaşayışında daha olumlu katkıları olabilen kuruluşlar. Oysa, Türkiye'de konuya eğildiğimizde böyle birşey görmüyoruz (Belge 1979;17).

Bu tür bir ikililik çerçevesinde merkezi otoritenin giderek artan biçimde hem sivil toplumu hem de yerel düzeyde onun sesi olabilecek örgütlenmelere izin vermediği vurgulanmaktadır. Keyder, Heper ve Belge'ye benzer biçimde sivil toplum geleneğinin bulunmadığını belirttikten sonra, 'Türkiye gibi, kent kökenli bir sivil toplum geleneğinin olmadığı bir kültürde, bu tür karar alma ve kurumlaşma erkinin kendiliğinden yerel düzeye bırakılacağını ümit etmek' safdillik olacağını düşünmektedir (Keyder 1979;15). Kısaca özetlemek gerekirse, hem liberal hem de radikal çevrelerde benzer mantıklarla, bu merkeziyetçi yapının Cumhuriyet döneminde de devralınıp, bir anlamda da güçlendirilerek sürdürüldüğü, bunun ise yerel yönetimlerin güçlenmesinin önünde güçlü bir engel oluşturduğu söylenmektedir.

Ancak, bu 'muhalif ama hegemonik' söylemini sorgulayan bir bakış açısının son dönemde ağırlık kazanmaya başladığını söyleyebiliriz (Faroqhi 1984;1992, Zubaida 1993). Faroqhi, bir yandan Batıdaki adem-i merkeziyetçiliğin diğer yandan da Osmanlı merkeziyetçiliğinin yukarıda belirttiğimiz yaklaşımlarla abartıldığını belirtip, Osmanlı kentlerinin tamamıyla merkeze boyun eğmiş bir yapıda olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Kentlerde Batılı anlamda bir kurumsal yapılanma olmasa bile, yerel çıkar grupları, örneğin yerel beyler, merkezi otoritenin dışında kendi aralarında anlaşmalar yapabilmekte ve kentlerini koruma konusunda politikalar geliştirip,

merkeze pazarlık yapabilmekteydiler (Faroqhi 1992; 224). Faroqhi'ye göre Osmanlı kentlerini bağımlı, yarı-bağımlı, ve bağımsız kategorilerinden birine sokmak gerekiyorsa, bu yarı-bağımlı bir statüdür. Benzer bir görüşü Zubaida'da da bulabiliriz. Zubaida ya göre, merkezi otoritenin doğrudan yönetme gücü,

merkeze yakın bir kaç ana kentle sınırlıdır, bunun dışındaki alanlarda ise yerel güç blokları ve ağlarıyla belli bir güç paylaşımını kabullenmek zorundadır (Zubaida 1993;124).

Osmanlı merkeziyetçiliğine ilişkin saptamaların önemli bir kısmı Batı merkezli ve Weberci bir çerçevenin içinde önemli bir hataya düşmektedirler. Bu yanlışın temelinde devlet

ve sivil toplum arasındaki analitik ayrımı ontolojik bir farklılığa dönüştürmek yatmaktadır. Devlet bir kez Weberci bir çerçevede kurumsal bir örgütlenme olarak görüldüğünde bu örgütsel yapı kendi başına bağımsız bir değişken olarak alınmakta, toplumun dışında ve üzerinde bir statüye kavuşturulmaktadır. Bu çerçevenin yetersizliğini görmek çok zor değildir. Örneğin bu derece merkezileşmiş bir otoritenin yerel düzeyde niçin güçlü kurumsallaşmış örgütlenmeleri yoktur sorusunun yukarıda özetlediğimiz çerçeve içinde cevaplanması olanaksızdır. Oysa, Weberci çerçevede devlet sadece kurumsal bir yapı olarak görülme-yip, bir sosyal ilişki olarak kavranıp, sivil toplum olarak adlandırılan alanla belli bir sürekliliğinin olduğu varsayılırsa, Osmanlı toplumunda, yerel düzeyde de devletin örgütlendiği ve bunun basitçe kurumsal yapılanmayla sınırlanmadığı görülür. Ancak dikkat çekilmesi gereken nokta ortaya çıkan bu yapılanma monolitik ve ipleri basitçe merkezde tutulan bir örgütlenme olmadığıdır. Bu yapı, Osmanlı toplumunun kendi içindeki sosyo-mekansal eşitsiz gelişmeyi yansıtan, merkezi düzeyde örgütlenmiş toplumsal güçlerin dışındaki güçlerin de iktidar yapısı içinde temsil yeti olanağı bulduğu bir devlet örgütlenmesini temsil etmektedir. Kuşkusuz, bu yapı Batı'nın feodalitesi içindeki adem-i merkeziyetçi yapıdan farklıdır. Ancak, yerel düzeydeki çıkarların temsil edilmediği, yerel birimlerin tamamıyla merkeze boyun eğdiği bir toplumsal formasyona da işaret etmemektedir.

Bu tür bir bakış açısı-
nın içine düştüğü bir başka
açmaz ise yerel yönetim-
lerle merkez arasındaki çe-
leşkinin ya devlet içi bir
çelişkiye ve de çekişmeye
indirilmesi (Heper 1989)
ya da devletle sivil toplum
arasındaki bir uzlaşmazlık
olarak algılanmasıdır (Bel-
ge 1979, Keyder 1979, Te-
keli 1982). Alternatif bir
bakış açısıyla sivil toplum

ve devlet (ya da ekonomiyle devlet arasındaki) ilişki
dışsal bir ilişki olarak kavranmayıp, aynı bütünlüğün
farklı biçimleri olarak görülseler, yerel yönetimler ile
merkezi yönetimler arası çelişkilerinde hem sınıf içi
hem de sınıflarası çelişkilerin belli bir mekansal ölçek
sorunu etrafında ifade bulması olarak görmek mümkün
olacaktır. Aynı biçimde yerel yönetimlerinde ser-
maye birikim süreçleriyle, emeğin yeniden üretimini
de içerecek biçimde nasıl eklemlendikleri ya da ek-
lemlenemedikleri bu çerçevede de farklı sınıf katman-
larının bu yönetim düzeylerinde kendilerini nasıl tem-
sil ettiklerini görebilmek mümkün olacaktır. Çalışma-
nın izleyen bölümlerinde yukarda özetlediğimiz söy-
lemleri tartışmakla birlikte, burada kısaca özetlediği-
miz anlayış çerçevesinde yerel yönetimlerin Cumhuri-
yet sonrası dönemde ki evrimine bakmak istiyoruz.

III. II. Ulus-Devletleşme ve Ulusal Kalkıncılık Sürecinde Yerel Yönetimler

Modern anlamda merkezileşme ancak ulus dev-
letlerin ortaya çıkışıyla olmuştur. Bilindiği gibi Ba-
tı'da bu süreç şehir devletlerinin merkezi bir otoriteye
boyun eğip, ulusal devlet karşısında özerkliklerini
önemli ölçüde kaybetmeleriyle sonuçlanmıştır

(Giddens 1984). Cumhuriyet Türkiye'sinde de bu
tür bir merkezileşmeye doğru adımlar atılmıştır. Mer-
kezi yönetimin yerel güçlerle kurduğu çoğunlukla ku-
rumsallaşmamış ittifaklar yerini daha kurumsal yapı-
lara bırakmaya başlamış, önce büyük kentlerden baş-
layarak, 1930 yılında çıkarılan belediyeler yasasıyla
da nüfusu 2000'in üzerinde olan tüm kentlerde beledi-
yeler kurulmaya başlanmıştır. Bu yapılanmanın daha
önceki yerel iktidar yapılarını ortadan kaldırdığını
söylemek mümkün değildir. Bu yapılanmanın sonu-
cunda belli bir merkezileşme sağlanmakla birlikte or-
taya çıkan yeni örgütsel yapı içinde geleneksel olarak
etkili olan yerel güçler önemli ölçüde temsil edilmeye

***Devlet bir kez Weberci bir çerçevede
kurumsal bir örgütlenme olarak
görüldüğünde bu örgütsel yapı
kendi başına bağımsız bir değişken
olarak alınmakta, toplumun
dışında ve üzerinde bir statüye
kavuşturulmaktadır.***

devam etmişlerdir. Başın-
dan beri belediye meclisle-
ri kentsel düzeyde küçük
ama güçlü çıkarların temsil
edildiği bir platforma dö-
nüştürmüştür.

Ortaya ikili bir temsiliyet
yapısının çıktığını söyleye-
bilmek mümkündür; mer-
kezi düzeyde ulusal düzey-
de örgütlenmiş büyük ser-
mayenin çıkarlarını temsil

edilirken, yerel düzey yerel eşraf ve küçük girişimci-
ler olmak üzere daha yerel çıkarların temsil edildiği
bir devlet örgütlenmesi. Çalışan sınıfların bu yapılan-
maya girebilmeleri ise patronaj temelli ilişkilere gire-
bildikleri ölçüde olmuştur. Yerel yönetimlerin, 1930
yılında çıkarılan ve belediyelere oldukça geniş bir gö-
rev alanı tanımlayan Belediyeler Yasasına rağmen,
kentsel alana müdahaleleri çöp toplama, sınırlı bir ula-
şım hizmeti sunma, yol bakım ve onarımı ve benzeri
türden sınırlı bir alanı içermiştir. Yapısal olarak ortaya
çıkan sınırlama, Türkiye'nin siyasal dengeleri içinde
kaynakların endüstrileşmeye yönlendirilmesi, ve kent-
sel yatırımların sınırlı tutulması yatmaktadır. Bu tür
bir denge ulusal düzeyde temsil edilen sermayenin çı-
karlarıyla örtüştüğünden yerel çıkarlar bu dağıtım iliş-
kisinden sınırlı pay alabilmişlerdir.

Bu çerçevede, Cumhuriyetin kuruluşundan özel-
likle 1960lı yıllara kadar uzanan döneme bakıldığında,
belediye başkanlarının özellikle büyük kentlerde
merkezi yönetimce atandığı ve bir çok durumda da
valinin kişiliğinde teklediği görülürken, belediye
meclisleri seçimle gelmektedir. Bu durum, yerel yön-
etimlerdeki temsiliyet yapısının kuramsal çerçeveye
ilişkin olarak yerel yönetimleri aynı anda hem merke-
zi yönetimin hem de yerel çıkarların temsil edildiği
bir sosyal ilişki olarak gören yaklaşımın iyi bir örneği-
ni oluşturmaktadır. Diğer bir anlatımla, belediye baş-
kanları merkezi yönetimin temsilciliğini yaparken,
meclisler yerel düzeyde güçlü grupların temsilcisi ol-
maktadır. Ancak her iki durumda da çalışan sınıfların
yerel yönetimler düzeyindeki temsiliyeti sınırlı kal-
mıştır.

Bu sınırlılık yerel yönetimlerin müdahale alanları
gözönüne alındığında kolayca anlaşılabilir nitelik-
tedir. Çalışan sınıfları ilgilendiren eğitim, sağlık, ko-
nut ve benzeri türden kolektif tüketim araçlarının ço-
ğunluğunun sağlanması merkezi otoritenin sorumlu-
luk alanında kalmıştır. Yerel yönetimler ise yerel eşraf

ve küçük sanatkarı ilgilen-
diren alanlarda faaliyette
bulunan bir nitelik taşımış-
tır. Bu nedenle dönemin
(ve de izleyen dönemlerin)
belediye meclislerinde orta
ve küçük ölçekte faaliyet
gösteren esnaf ve sanatkarın yüksek oranda temsil
edilmelerine şaşırmamak gerekir.

Modern anlamda merkezileşme ancak ulus devletlerin ortaya çıkışıyla olmuştur.

Bu tür bir belediye örgütlenmesi ve etrafında olu-
şan temsiliyet ve müdahale biçimleri 1950'li yılların
sonlarına kadar büyük sorunlar yaşamadan varlığını
sürdürmüştür. Ancak, kır kökenli göç sonucu ortaya
çıkan hızlı kentleşme kentlerin yapısını hızla değiştir-
meye başlamış, başta konut, ve altyapı olmak üzere
kentsel sorunların hızla büyümesine yol açmıştır.
Çünkü, ortaya çıkan göçün sonucu kır yoksullarının
kent yoksullarına dönüşümü ve bu grupların da kent
mekanında kurumsal yapılanma içinde yer bulamama-
larıdır. Pazar mekanizması içinde kentleşemeyen bu
kesimlerin, ki sayıları büyük kentlerde çok kısa sürede
kentnin yerleşik nüfusunu aşmıştır, devlet müdahalesi
çerçevesinde kentsel yapıya eklenmelerini günde-
me getirmiştir. Ancak bu noktada toplumsal dengeler
ve izlenen büyüme stratejileri çerçevesinde ortaya çı-
kan gelişmeci devlet anlayışı kaynakları ulusal ölçekte
odaklanmış bir ithal ikameci sanayileşmeye ayırmaya
devam etmiş, kentleşmeye ayrılan kaynaklar sınırlı tu-
tulmuştur. Başka bir anlatımla, ulusal düzeyde kaynak
kullanımı sermaye birikim sürecinde belirleyici olma-
ya devam ederken, emeğin yeniden üretiminde devlet
müdahalesi sınırlı kalmış, bu süreç yerel düzeye bira-
kılmıştır. Ancak, yeniden üretim sürecinin yerel düze-
ye bırakılmasının anlamı yerel yönetimlerin bu alanda
aktif rol alması anlamına gelmemiştir. Çünkü yerel
düzeyde bu sürecin taşıyıcıları daha çok yerel cemaat-
lar ve aile olmuştur. Dolayısıyla, 1950'li ve 1960'li
yıllarda, devletin ayırdığı sınırlı kaynaklar çerçevesin-
de, yerel düzey emeğin yeniden üretiminde önemli ha-
le gelmekle birlikte bu sürecin odakları yerel yönetim-
ler değil yerel cemaat örüntüleri ve aile kurumu ol-
muştur.

III. III. Kentsel Çelişkinin Odağı Olarak Yerel Yönetimler

Yerel yönetimlere ilişkin bu yapılanma 1970'li
yılların başına kadar önemli bir muhalefet ile karşılaş-
madan varlığını sürdürmüştür. Ancak 1950'li yıllarda
başlayan ve 1960'lı yıllarda hızlanan göç olgusunun
bir sonucu, 1970'li yılların başında özellikle büyük

kentlerde kırdan göç eden
nüfusun kentlerin nüfusu-
nun yarısından fazlasını
oluşturmaya başlamasıdır.
Bu göçmen nüfusun, hem
yaşam hem de çalışma
mekanında başlangıçtan

itibaren dışa itildiklerini ve her iki alanda da kendi
mekanlarını oluşturduklarını biliyoruz. Gecekondu, ve
enformel sektör tarafından temsil edilen bu yeni olu-
şumun giderek artan biçimde kurumsal yapılanmayla
eklenmekle birlikte kentin dışlanan kesimleri olma
özelliliği devam etmiştir.

Bu 'kentsel ikililik' 1960'lı yılların ortalarından
itibaren kentsel düzeyde sol bir radikalleşmenin de te-
mellerini hazırlamıştır. Daha çok orta sınıfların öncü-
lük ettiği bir 'kentsel solculuk' hareketinin 1970'li yıl-
ların başından itibaren büyük kentlerde etkin olmaya
başladığını görüyoruz. Kentsel düzeyde yaratılan
eşitsizliklere işaret edip, sosyal adalet isteyen bu hare-
ketlenme diğer sol partiler içinde de ifade bulmakla
birlikte asıl gelişme olanağını CHP içinde bulmuştur.
Kente yeni gelen ve gecekonduarda yoğunlaşan çalı-
şan sınıflardan ve kent yoksullarından esinlenen bu
hareket bu grupların giderek desteğini kazanıp, 1973
yerel seçimlerinde hemen hemen tüm büyük kentlerde
belediye yönetimlerini ele geçirmeyi başardı⁵. Böyle-
ce ulusal düzeyde kalkınma köylüden başlayacak te-
melli bir popülizmi temsil eden CHP, kentsel düzeyde
kırdan göçen gecekonduculara referansla kentsel po-
pülizme yönelmiş, bu stratejisinde de oldukça başarılı
olmuştur.

Gecekonducular ve kent yoksullarına yönelen be-
lediyecilik anlayışının temsiliyet mekanizmalarında
bu grupların temsil edilmesi açısından radikal deği-
şiklikler yaratabildiklerini söyleyebilmek zordur. Kü-
çük girişimcilik ve esnaf tarafından kuşatılmış beledi-
ye meclisleri 1970'li yıllarda da varlıklarını korudular.
Bu kent yönetiminde ikili bir yapının doğmasına yol
açtı; kentsel solculuk stratejisi belediye başkanlarının
kişiliğinde ifade bulurken, belediye meclisleri küçük
ölçekli ama değişim değerini ön plana çıkaran grup-
ların arenası oldular. Bu nedenle 1970'li yıllar beledi-
ye meclisleriyle belediye başkanlarının kamuoyuna da
yansıyan tartışma ve mücadelelerine tanık oldu.

Kentsel solculuk ve popülizmin temsilcisi beledi-
ye başkanlarının tek kavgası belediye meclisleriyle
değildi. Daha şiddetli bir çatışma bu dönem boyunca
kısa aralıklar hariç, sağ partilerce kontrol edilen mer-
kezi yönetimle yaşandı. Ortaya çıkan ideolojik ayrış-

manın da etkisiyle başta büyük kent belediyeleri olmak üzere belediyeler merkezi yönetimin boyunduruğundan kurtulmanın mücadelesine giriştiler. Yerel yönetimlerin özerkliğine yönelik mücadeleler bir yandan belediyeleri merkezi yönetimden daha çok mali ve idari özerklik talep etmeye yöneltirken, diğer yandan da kendi kaynaklarını yaratma çabasına yöneltti (Dalokay 1973, Tekeli 1992)⁶.

Merkezi yönetimin yarattığı kısıtlama ve engellemelere karşın, bu dönemin belediyeleri daha önce merkezi yönetimin alanı olarak bilinen bir dizi alana da girmeye başladılar. Toplu konut projeleri, sağlık ve eğitim projeleri, metro ve benzeri türden toplu taşıma projeleri, temel tüketim maddelerinin üretimi ve benzeri türden projeler bu dönemin sol eğilimli belediyelerince gündeme getirildi. Bunlardan bir kısmı proje olarak kalırken, bir dizi daha sonraki dönemlere de model oluşturacak projeler tüm kaynak zorluklarına karşın başlatılıp, bir kısmı da bitirildi.

Bu tür bir kent yöneticiliği (urban managerialism) anlayışı Türkiye'de 1970'li yılların başında filizlenirken, Batı'da yerel yönetimler düzeyinde benzer bir stratejinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlık kazandığını görüyoruz. Başta İngiltere olmak üzere bir dizi ülkede yerel yönetimler sosyal yatırım ve harcamalarda kilit konuma geldiler. Ancak Batı'da ortaya çıkan kent yöneticiliği refah devletinin ve Keynesçi müdahaleci devlet anlayışının bir parçası olarak ortaya çıktı ve bu anlamda yerel yönetimler merkezi yönetimle çelişkiye düşmekten çok bütünleyici rol üstlendiler⁷. İlginç ama şaşırtıcı olmayan bir biçimde bu durum Batı'da yerel yönetimlerin devlet aygıtının tamamlayıcı ve sıradan bir parçası olarak değerlendirilmesine yol açarken (Cockburn 1977), Türkiye'de büyük ölçüde merkezi yönetimle yaşadıkları çelişkili durum nedeniyle yerel yönetimler, ampirisist bir anlayışla, merkezi otoritenin karşısına sivil toplumun bir parçasıymışçasına birer alternatif iktidar odağı olarak konuldular (Bknz Belge 1979, Keyder 1979, Tekeli 1975).

Bu tür bir bakış açısının geri planında yatan kuramsal çerçeveyi çoğulcu anlayışla Weberci bir devlet kuramının ilginç bir eklemlenmesi oluşturmıştır. Bir yanda devlet Weberci bir bakış açısıyla değerlendirilip, kendi içinde farklılaşmış bir aygıt olarak algılanırken, diğer yandan merkezi otoritenin gücünün kırılması bir temel amaç olarak algılandı. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ise, 1970'li yıllarda ortaya çıkan merkezi yönetim-yerel yönetim çelişkisinin de etkisiyle, merkezileşmiş devlet yapısının zayıflatılması-

nın, Prens Sebahattin'e kadar uzatılan bir ademi merkeziyetçilik anlayışının yaşama geçirilmesine olanak sunmanın ve daha genel olarak da demokratikleşmenin temel taşıyıcılarından birisi olarak görüldü. Bununla birlikte, 1970'li yılların siyasallaşan ortamı içinde, yerel yönetim merkezi yönetim çelişkisinin sınıfsal boyutları da gündeme geliyordu. Ömenin Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay bu çelişkinin bir sınıf çelişkisi olduğunu ilan ediyordu (Dalokay 1977).

Bu strateji çerçevesinde, yerel yönetimler etrafında odaklanan mücadeleler, devletin 1970'li yılların sonunda derinleşmeye başlayan siyasal krizin bir parçası olarak içine düştüğü meşruiyet krizine önemli katkıda bulundular. Bu durumun doğrudan bir sonucu olarak 1980 askeri darbesiyle birlikte, bir çok seçilmiş ve sol yönelimli belediye başkanı ve üst düzey yöneticiler görevden uzaklaştırılarak yerlerine çoğu asker kökenli belediye başkanları atandı⁸. Böylece 1973 yerel seçimleriyle başlayan önemli bir deneyim de sona ermiş oldu.

III. IV. Kent Yöneticiliğinden Kent İşletmeciliğine

İlginç bir biçimde, Batı'da da 1980'li yılların başından itibaren yerel yönetimlere uzun bir süre hakim olan kent yöneticiliği anlayışı bu ülkelerde hem devletin içine düştüğü mali krizin hem de daha geniş ölçekte yaşanan ekonomik krizin etkisiyle sona ermesine bile önemli bir dönüşüme uğramaya başlamıştı. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde iktidara gelen yeni sağ iktidarlar, merkezi yönetim yanında yerel yönetimleri de yeniden yapılandırmak üzere harekete geçtiler. Refah devletini ortadan kaldırmaya yönelen yeni sağ proje bunun temel taşıyıcısı olan yerel yönetimleri de yeniden yapılandırdı. Bir yandan yerel yönetimlere aktarılan kaynaklar kısıtlanıp, bu birimlerin özellikle birlikte tüketim araçlarının sağlanması alanından çekilmeye zorlanırken, bir yandan da yerel yönetimlerin yetkilerinde önemli kısıtlamalara gidildi. Bu çerçevede yerel yönetimler konut, eğitim sağlık alanlarından bir taraftan çekilmek zorunda kalırken, çekilmedikleri alanlarda ise özel sektörle işbirliği içine girerek bu hizmetleri özel sektör aracılığı ile üretmeye zorlandılar. Hizmet üretiminin özelleştirilmesi yerel yönetimlerin çok sık başvurdukları bir araç haline getirildi. Yerel yönetimler yeniden yapılandırılırken, dönüşen sadece yerel yönetimlerin emeğinin yeniden üretimine yönelik hizmetlerden çekilmesi değildi. Daha temelde yerel yönetimlerin ideolojisi ve temel işlevleri de radikal bir biçimde yeniden tanımlanıyor-

du. Bu değişimi bir cümlede özetlemek gerekirse, 1980 sonrası yaşanan dönüşüm ve bunu hazırlayan yeniden yapılandırma programının temel hedefi, emeğin yeniden üretimini merkeze alan bir kent yöneticiliğinden, sermayenin yeniden üretimine öncelik veren, kent işletmeciliği ve girişimciliği (urban entrepreneurialism) temelli bir kent yönetimi modeline geçişi sağlamaktır (Harvey 1989).

Yeni sağ proje, kentleri artık bir ulusal ekonominin ve mekansal işbölümünün içinde birbirlerini tamamlayan parçaları olarak görmemektedir. Kentler artık küresel bir ekonomi içinde en fazla yatırımı kendi birimlerine çekmek için yarışmaya itilmektedirler. Bu çerçevede yerel yönetimlerin asli görevi yerel sermaye ile işbirliği içinde kendi yerleşmesini dışarıdan gelebilecek sermaye için çekici hale getirmektir. Kuşkusuz, 1960 ve 70'li yılların emeğin yeniden üretiminde merkezi rol üstlenen yerel yönetim anlayışından radikal bir kopuşu getirmektedir. Böylece, Batı'da yerel yönetimler 1980'li yılların başından itibaren sermayenin ihtiyaçlarına duyarlı müdahale biçimleri geliştirmeye yönelmişlerdir.

Batı'nın yaşadığı bu deneyimi özetlememizin en temel nedenlerinden birisi Türkiye'de de 1980 sonrasında özellikle Dünya Bankası ve benzeri kuruluşların da girişimleriyle, kentsel girişimciliğin belli bir biçiminin uygulamaya konulmasıdır. Bu çerçevede yeni ortaya çıkan yerel yönetim yapıları ve müdahale biçimlerinin yukarıda özetlediğimiz modelle önemli benzerlikleri vardır. Ancak hemen belirtilmesi gereken nokta önemli ayrışmaların da olduğudur. Bu bölümün geriye kalanında bu benzerlik ve ayrışmalar üzerinde kısaca durup, 1980 sonrası ortaya çıkan modelin ana hatlarını özetlemek istiyoruz.

Kuşkusuz, temel ortak nokta Türkiye'de de yerel yönetimlerin hizmet üretiminde sermayenin mantığına eklemlenmesidir. 1980 sonrası dışı açık büyüme stratejisine geçişin tanımlayıcı bir özelliği, kaynakların kullanımında sanayileşmeye verilen önceliğe son verilmesi ve devletin bu alanda aldığı aktif rolden vazgeçmesi olmuştur. Bu değişimin bir önemli sonucu hem devlet hem de özel sektör için doğrudan üretkenliği olmayan sektörlerle yönelmek olmuştur. Kentsel yatırımlar ve bu çerçeve de doğan rantlar 1980 sonra-

sında önem kazanmış, endüstriyel yatırımlara alternatif hale gelmiştir.

Özel sermaye için kentin kendisi bir yatırım alanı haline gelirken, devletin yaptığı yatırımlarda da kentler ve özellikle de büyük kentler önemli odaklar haline dönüşmüştür. 1983 yılından başlayarak belediyelere yapılan kaynak ve yetki aktarımının arka planında bu tür bir strateji vardır. Belediyeler giderek artan biçimde kentsel altyapıya yatırım yapar hale gelmişlerdir. Konut ve benzeri türden emeğin yeniden üretimine yönelik alanlara da belli ölçülerde yatırım yapı-

lmışsa da asıl önceliği sermayenin yeniden üretiminde anahtar olan alanlar, örneğin ulaşım ve diğer altyapı harcamaları, almıştır.

Kuşkusuz, Batı'da yerel yönetimlerin kaynakları 1980'li yıllar boyunca, refah devleti harcamaların-

daki kısıntıya paralel olarak, azalmıştır. Türkiye'de ise aynı dönemde yerel yönetimlerin kaynaklarında sınırlı da olsa bir genişleme söz konusudur. Ancak birinci dikkat çekilmesi gereken nokta yerel yönetimlerin Türkiye'de hiçbir zaman Batı'dakine benzer bir harcama düzeyine ulaşmadıklarıdır. Bu tür bir farklılaşma olmakla birlikte Türkiye deneyimini batı deneyimine yaklaştıran nokta Türkiye'de de yerel yönetimlerin giderek artan biçimde sermayenin taleplerine duyarlı hale gelmeye başlamasıdır. Bir önceki dönemde hakim olan yerel yönetim anlayışı ile karşılaştırıldığında önemli bir ideolojik kaymaya da işaret etmektedir.

Yerel yönetimler 1980'li yılların ortasından itibaren metro, büyük altyapı projelerine girerken, bu yatırımlar sadece merkezi yönetimden yapılan kaynak transferi ile gerçekleşmemektedir. Belediyelerin doğrudan uluslararası para piyasalarından çeşitli yöntemlerle borçlanmaları sıkça rastlanır bir durum haline gelmiştir⁹. Bu tür bir borçlanma stratejisi de 1970'li yılların belediyecilik anlayışıyla önemli ölçüde ayrışmaktadır. Önceki dönemde belediyeler daha çok kendi kaynaklarını kullanmaya yönelmişlerdir. Oysa, 1980 sonrasında sosyal demokrat belediyeler de dahil olmak üzere bütün büyük kent belediyeleri sadece dış kredi kullanmakla kalmamış aynı zamanda yap-işlet-devret türü uygulamalarla uluslararası sermayeyi kentsel hizmetlerin sağlanması ve işletim haklarına ortak edilmesi uygulamalarına yönelmişlerdir¹⁰. Bu

Yeni sağ proje, kentleri artık bir ulusal ekonominin ve mekansal işbölümünün içinde birbirlerini tamamlayan parçaları olarak görmemektedir.

durum sadece metro türü projelerle sınırlı değildir. Antalya örneğinde olduğu gibi kent suyunun sağlanmasında uluslararası şirketlere imtiyazlar verilmektedir (Aksoy 1998).

Belediyeler kentsel altyapı ve benzeri büyük projelere girerken, bir yandan da bu tür ve daha geleneksel belediye hizmetlerinin sağlanmasında özelleştirmeye gittiler. Burada süreç iki yönde gelişme gösterdi. Birincisi, ki daha çok emeğin yeniden üretimine ilişkin, örneğin taşımacılık gibi, alanlarda belediyeler yerlerini dereceli olarak piyasa mekanizmasına bıraktılar. Sermayenin yeniden üretimine ilişkin alanlarda ise yatırımlarını artıran belediyeler bu tür alanlarda taşeronluk mekanizmasını kullanarak özel sektöre yeni alanlar açıp, önemli kaynak transferlerinde bulundular (KIGEM 1998).

Kentlerde ortaya çıkan bu yeni pratiklerin bir diğer boyutu ise büyük kentlerde belediyelerin yeniden örgütlenmesi oldu. Daha öncekinden farklı olarak, metropol kentlerde belediyeler anakent ve ilçe belediyeleri olmak üzere iki aşamalı bir belediye örgütlenmesine kavuştular. Bu tür bir farklılaşmış yerel yönetim modelini bir ölçüde eşitsiz gelişmenin yarattığı sosyo-mekansal farklılaşmalarla başa çıkabilme çabasının bir ürünü olarak görmek mümkündür.

Belediyelerin örgütsel yapısında ortaya çıkan bir başka çeşitlenme ise belediyelere bağlı ancak piyasa mekanizması içinde çalışan şirketlerin kurulmasıdır. Bu şirketler bir yandan belediyelerin merkezi yönetimin kontrolünden kaçmalarını sağlarken, diğer yandan bu şirketler piyasanın mantığının yerel yönetimlere sokulmasında aracı rol oynamaktadırlar. Her türlü denetimden uzak bir biçimde faaliyet gösteren şirketler, özelleştirme olarak adlandırılan sürecin belediyeler eliyle yürütülmesi anlamına gelmektedir. Belediyeler bir yandan toplumsallaşmış bir takım alanlarda ki hizmet üretimini piyasanın mantığına uyarlarken diğer yandan da bu alanlarda güçlerini şirketler aracılığıyla koruyup, doğrudan piyasaya kaptırmamaktadırlar. Bu durum ise özelleştirme mantığını dayatırken öne sürülen, hizmet üretmede tekelleşmenin önlenmesi, verimlilik ve üretkenliğin artırılması gibi gerekçelerle taban tabana zıt bir durum yaratmaktadır. Çünkü belediye şirketleri çoğu durumda hizmet ürettikleri

***Özel sermaye için kentin kendisi
bir yatırım alanı haline gelirken,
devletin yaptığı yatırımlarda da
kentler ve özellikle de büyük
kentler önemli odaklar haline
dönüşmüştür.***

alanda birer tekel olarak fiyatların belirlenmesinden, hizmetin kalitesine kadar her alanda tek belirleyici oluyorlar. Bunu yaparken belediyenin doğrudan hizmet sunumunun tersine tüm kontrol mekanizmalarında dışında kalıyorlar.

Bu tür bir örgütlenme modeli daha önceki dönemde

de mevcut bulunan patronaj ilişkilerine yeni boyutlar kazandırarak süreklilik kazandırırken, küçük çaplı çıkarların yanında daha büyük ölçekli çıkarlarında belediyeler etrafında toplanmasını kolaylaştırmış bulunuyor. Temsiliyet ilişkileri açısından bakıldığında, 1980 sonrası ortaya çıkan yapılanmanın önceki döneme göre en büyük farkı, yerel yönetimlerin giderek artan biçimde büyük ölçekli sermayenin ilgi alanına gelmesi oldu. Bu çerçevede sadece ulusal ölçekte faaliyet gösteren şirketler değil, aynı zamanda uluslararası ölçekte faaliyet gösteren yabancı şirketler de yerel yönetimlerle iş yapmaya başladılar. Bu tür bir yapılanma belediye başkanı ve belediye meclisleri ikililiğine yeni bir boyut kazandırdı. Belediye meclisleri ölçeği büyümekle beraber patronaj ilişkilerinin odağı olmaya devam ederken, belediye başkanları etrafında büyük ölçekli şirketlerin ve çıkar gruplarının odaklandığı bir yapılanma ortaya çıkmaya başladı (Köksal ve Kara 1990). Bu ikili temsiliyet yapısı birbiriyle yer yer çelişmekle birlikte, bir çok durumda eklemlenerek ve bu anlamda da birbirini güçlendirerek varlıklarını korumakta, belediyelerce oluşturulan şirketler bu iki farklı temsiliyet formunun ve çıkar paylaşımının eklemlenme odakları olarak görev yapmaktadır.

1980 sonrasındaki dönemde hem dünya da hem de Türkiye'de yerel yönetim pratikleri devletin yeniden yapılandırılması projeleri çerçevesinde radikal bir dönüşüme uğrarken, bu değişime eşlik eden, ideolojik ve siyasal temeli de oluşturan söylemler de önemli bir dönüşüme uğramıştır. Yeni dönemin anahtar kavramı yönetişimdir (governance). Yönetişim kavramının klasik yönetim kavramından farklılaştığı temel nokta ikincisinin yönetim olgusunu devletle özdeşleştirme-siyken, birincisinin bu süreci sadece devletle sınırlamayıp, devletin dışında tanımlanan piyasa ve sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütlerle de ilişkilendirmesidir. Devletin gücünün sınırlanması ve piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi projesinin hegemonik hale geldiği bir dönemde bu tür bir stratejinin

mantığını anlamak zor değildir. Ancak, kanımızca yönetimi kavramı sivil toplum kurumlarını da yönetim sürecinin bir parçası haline getirerek klasik devlet artı piyasa formülünün ötesine geçmektedir. Böylece yaratılan 'insan yüzü' bir yeni sağ projedir. Yerel yönetimlere ilişkin tartışmalarda bu tür bir yönetim anlayışının giderek yaygınlık kazanması bu stratejinin kendisini kabul ettirmekte önemli ölçüde başarılı olduğunu göstermektedir.

Yukarda değindiğimiz gibi yönetim anlayışı Türkiye bağlamında özellikle çok uluslu şirketleri de içeren projelerde uygulama şansı bulurken, bu anlayışın, en azından bazı stratejik öğelerinin, sadece sağ söylemler içinde değil solda da sempati kazandığı söylenebilir. Tekeli, yönetim anlayışının katılımcı bir yerel yönetim yapısının yaratılmasında ve sivil toplumun güçlendirilmesinde yeni açılımlar sağlayabileceğini düşünmektedir. Habitat bağlamında önerilen yerel kozalar düşüncesinin de yönetim anlayışı ile önemli bir tutarlılık gösterdiği görülmektedir. Bu tür bir anlayış yukarıda özetlediğimiz 1970'li yılların sivil toplumun ve demokrasi geleneğinin güçlendirme stratejisi ile belli bir devamlılık göstermekle birlikte, son dönemde ortaya çıkan vurgu bu projenin sınıf boyutunu tümtüyle koparıp, çoğulcu bir anlayışı kendisine temel almaya başlamıştır (Tekeli 1996). Benzer biçimde, devlet merkezli bir mücadele anlayışından kaçış, yerel yönetimlerin de bu strateji içinde ikinci plana itilmesine yol açmıştır. Yeni mücadele odağı sivil toplumdur. 1970'li yılların stratejisi yerel yönetimleri merkeze alarak sivil toplumu güçlendirmeyi hedeflerken, 1990'li yıllarda önerilen strateji sivil toplumun kendisini merkeze alan bir mücadele stratejisini önermektedir.

Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir boyut bu tür bir söylemin kendisinin ne ölçüde yerel yönetimler etrafında oluşan süreçleri etkileyip, yonerebildiğidir. Çünkü kısaca özetlemek gerekirse, yerel yönetimlerin bugünkü yönelimleri yukarıda da özetlediğimiz gibi emek sermaye arasındaki tercihler açısından sermaye yönünde yapılan açık bir tercihe işaret etmektedir. Bu noktada solun yerel yönetimlerin uygulamaları konusunda alternatifler üretmekten

uzaklaşıp, demokratikleşme söylemi içine sıkışmasının çalışan sınıflar açısından önemli maliyetleri vardır. Çünkü böyle bir söylem içinde kentler giderek kullanım değerinin değil değişim değerinin ve bu anlamda da sermayenin kentleri haline dönüşmekte, çalışan kesimler açısından ise kent mekanı giderek gündelik yaşamı idame ettirebilmenin bile güçleştiği bir nitelik kazanmaktadır.

Bu tür bir bağlam içinde, soldaki partilerin ödedikleri maliyet yerel yönetimleri giderek sağ partilere kaptırmaları olmuştur. Sermayenin mantığının giderek artan bir biçimde kent mekanına köktüğü bir ortamda, sosyal demokratlar çalışan sınıflara yönelik projeler üretmek yerine, ki bunun ipuçları 1970'li yılların belediyeçilik uygulamalarında mevcuttur, sermayenin mantığını belli bir demokratikleşme söylemi etrafında içselleştirmeye yönelmişlerdir. Sonuç ise ya bu mantığı çok daha iyi savunabilecek konumdaki ANAP gibi sağ partilere, ya da bu mantığı içselleştirmekle birlikte, çalışan kesimlere sosyal demokratlardan daha iyi seslenen Refah Partisine yerel yönetimleri kontrol edebilmenin yollarının açılmasıdır. Bu çerçevede kent yönetimlerini hangi parti kontrol ederse etsin, kent mekanının sermayenin karşı konulmayan bir hegemonyası varlığını sürdürmektedir. ***Bu tür bir hegemonyanın varlığının en çarpıcı göstergesi yerel siyasetin etrafında örgütlendiği temel çelişkinin sermayenin kenti vurgun ve rant mekanı olarak gören anlayışının yarattığı talan ve sömürü olmaktan çıkıp, laiklik-islamcılık temelli bir çelişki haline gelmesidir. Kent bu tür kimliklerin ifade mekanı olarak algılanıp, mücadelenin odağı bu yöne kaydırılırken, sermaye, hiç bir ciddi karşı çıkışla karşılaşmadan, kentleri kendi mantığı çerçevesinde şekillendirmeye devam ediyor.

IV. Sonuç

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve demokratikleşme karşı çıkılmaz biçimde siyasal söylemimizde ağırlık kazanmış temalardır. Bu tür bir vurgu yukarıda da gösterdiğimiz gibi sağdan sola tüm siyasal yapılanmalarda mevcuttur. Solda ortaya çıkan bu eğilim büyük ölçüde siyasetin devlet-sivil toplum karşıtlığı çerçevesinde algılanışıyla ilişkilidir. Yerel yönetimler ta-

1980 sonrasındaki dönemde hem dünya da hem de Türkiye'de yerel yönetim pratikleri devletin yeniden yapılandırılması projeleri çerçevesinde radikal bir dönüşüme uğrarken, bu değişime eşlik eden, ideolojik ve siyasal temeli de oluşturan söylemler de önemli bir dönüşüme uğramıştır.

rihsel olarak özellikle de 1970'li yılların deneyimi çerçevesinde devletin olmaktan çok bastırılan sivil toplumun doğrudan ya da dolaylı bir parçası olarak algılandılar. Oysa 1980'li yılların değişen dinamikleri içinde kentlerin ve dolayısıyla da yerel yönetimlerin önemli hale gelmesi bu ampirisist anlayışa önemli darbeler vurdu. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve sermaye birikim sürecinde daha merkezi konumlar kazanmaları, yerel ölçekteki ilişkilerinde, bazen ulusal düzeyi aratırcasına, hem ekonomik hem de siyasal düzeyde eşitsizliklerle, baskılarla ve anti-demokratik uygulamalarla dolu olduğunu gösterdi. Kısaca yerelleşmek her zaman demokratikleşmek anlamına gelmiyordu. Bu durum karşısında ortaya çıkan yeni eğilim giderek yerel yönetimleri dışlayarak yerel sivil toplumu vurgulama yönündedir ve bu strateji de yerel yönetimleri a priori olumlayan anlayış kadar sorunludur.

Yukarıda, siyasetle ekonomi ya da devletle sivil toplum arasındaki analitik ayrımları birer ontolojik farklılığa dönüştürüp bu yanlış ikililikler etrafında siyasal stratejiler belirlemenin yerel yönetimlere karşı takınılan tutumlarda da önemli yanılsamaları birlikte getirdiğini gösterdik. Devleti bir süreç olarak, ki daha genel bir sürecin parçası olarak, kavramak yerine bir kurum olarak görüp yerel yönetimleri de onun zayıf halkası, ve de sivil topluma en yakın parçası olarak kavrayıp, ele geçirme kaygılarına düşülen 1970'li yıllardan, yerel yönetimlerin kendisinin güçlü bir aygıtı dönüştü ve bu anlamda da ya ele geçirilemez ya da artık gücünün kabullenilip işbirliğine girilmesi gereken bir yapılanma olarak görüldüğü 1990'lı yıllara gelmemiz bir kez daha yerel yönetimleri, ve daha genel olarak devleti kuramsallaştırma konusunda ki yetersizliğimize işaret ediyor.

Biz bu çalışmada alternatif bir bakış açısının altını çizmeye çalıştık. Kanımızca, yerel yönetimler bir mekansal ölçek içinde ortaya çıkan ve devlet olarak kavradığımız sosyal ilişkilerden başka bir şey değildirler. Ancak araççı görüşün tersine, yerel yönetimleri sermayenin ya da merkezi devletin elindeki bir fiziksel ve sabit bir kurum olarak algılanmamalıdır. Yerel yönetimleri belli bir mekansal ölçekte örgütlenmiş bir sosyal ilişkiler ve bu anlamda da bir süreç olarak kavramak daha üretken görünmektedir. Bu temelde toplumsal ilişkilerin, örneğin sermaye birikim süreçlerinin eşitsiz gelişmesine koşut olarak kendi içinde farklılaşmış, çelişkiler içeren bir ilişkiler yumağıdır. Bir başka anlatımla yerel devlet devlet olarak adlandırdığımız sosyal ilişkinin mekanda yaratılan eşitsiz gelişmeyle başa çıkabilme çabası olarak algılanmalıdır. Ancak yerel yönetimler basitçe sermayenin yarattı

eşitsizliklere devletin otomatik bir yanıt olmaktan çok, bu eşitsizliklerinde yarattı daha geniş bir siyasal mücadelerin sonucudur.

Bu nedenle yerel yönetimler ne mekanın eşitsiz gelişimine büyük ölçüde damgasını vuran sermayenin mantığını soyut bir düzlemde analiz ederek ne de tarihsiz bir sivil toplum devlet kutuplaşması çerçevesinde anlaşılabilir. Yapılması gereken bu içsel ilişkinin tarihsel evrimine ampirik olarak açık uçlu bir süreç olarak bakmaktır. Biz bu çalışmada yerel yönetimlerin ulus devletin örgütlendiği bir dönemde aldığı form ve fonksiyonlardan, emeğin yeniden üretimine ilişkin olarak çelişkilerin merkezi haline gelmesine, 1980 ve 1990'lı yıllarda ise sermaye birikim süreçlerindeki merkezileşen konumlarına dikkat çekerek bu yönde bir çabada bulunduk.

Kaynakça

- Acaroglu, İ. and Atauz, A. (1982): 'Belediyeler, Yerel Yönetim Anlayışı ve 12 Eylül 1980'den Sonra Getirilen Değişkenler Üzerine'. E. Türkcan (der.) (1982): *Yeni Bir Belediyeciliğe Doğru*. Ankara: Türk Idareciler Derneği, İçinde
- Aksoy, Ş. (1998) 'Water Supply and Sewage Management: Antalya as a Case'. Yayınlanmamış Çalışma
- Ankara Büyük Şehir Belediyesi (1994) *Belediye Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*. Ankara.
- Bayramoglu-Yıldırım, F. (der) (1996) *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*. WALD Yayınları: İstanbul
- Belge, M. (1979) 'Sosyalist Topluma Geçişte Örgütlenme Nüvesi Olarak Belediyelerin Önemi', *Mimarlık*, 79/2
- Cockburn, C. (1977) *The Local State*. Pluto: Londra
- Dahl, R. (1961) *Who Governs?* Yale University Press
- Dalokay, V. (1973): *Dalokay ile Elele Akgünlerin Başkentine: Ankara'nın Sorunları ve Bazı Öneriler*. Teksir
- Danielson, M. N. and Keleş, R. (1985): *The Politics of Rapid Urbanisation: Government and Growth in Modern Turkey*. New York: Holmes and Meir
- Faroghi, S. (1984): *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia*. Cambridge: CUP.
- Faroghi, S. (1992): 'In Search of Ottoman History'. Berkay H. and Faroghi S. (derleyenler). *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*. London: Frank Cass and Company Ltd, İçinde
- Finkel, A. (1990): 'Municipal Politics and the State in Contemporary Turkey'. A. Finkel ve N. Sirman (der) (1990) *Turkish Society, Turkish State* Londra: Routledge, İçinde.
- Giddens, A. (1985): *The Nation-state and Violence*. Cambridge: Polity
- Güler, Birgül A. (1992) *Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. TODAİE Yayınları: Ankara

Gülöksüz, Y. ve Tekeli, İ. (1976) Belediye Sorunları, Amme İdaresi Dergisi, C. 9, n. 2

Harvey, D. (1991): 'From Managerialism to Enterpreneurialism: The Transformation of Urban Governance in Late Capitalism'. Geogr. Annal. (B), vol. 1, pp. 3-17

Heper, M. (1989) (ed): Local Government in Turkey: Governing Great Istanbul. Londra: Routledge

Keleş, Ruşen. (1998) Yerinden Yönetim ve Siyaset. Genişletilmiş 3. Basım. Cem Yayınları: İstanbul

Keleş, R. (1988): Management of Urban Growth in Turkey. Ankara: Turkish Soc. Science Assoc.

Keleş, R. (1993): Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar (1975-1992). İstanbul: UİLA

Keyder, Ç. (1979) 'Demokrasi, İdeoloji ve Örgütlenme'. Mimarlık 79/2

Köksal S. ve Kara, N. (1990) '1980 Sonrasında Yerel Siyasetin Örgütlenmesi' Toplum ve Bilim. N. 48-49

Merrington, J. (1978) 'Towns and Country in the Transition to Capitalism'. P. Sweezy (der.) The Transition >From Feudalism to Capitalism. Verso: Londra, içinde

Ortaylı, İ. (1978): 'İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi', İ. Tekeli and İ. Ortaylı (1978): Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi. Ankara: Ayrıldız, içinde

Pahl, R. (1977): 'Managers, Technica: Experts and the State'. M. Harloe (ed) (1977): Captive Cities. Chichester: John Wiley içinde.

Saunders, P. (1979) Urban Politics: A Sociological Interpretation. Hutchinson: Londra

Şengül, H.T. (1998) Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi. ODTÜ, Ekonomik Araştırmalar Merkezi Working Paper no. 98/13

Tekeli, İ. (1975) 'Belediyeler ve Merkezi İdare Çelişkisi'. Mimarlık

Tekeli, İ. (1992): Belediyecilik Yazıları. İstanbul: İU-LA

Tekeli, İ. (1982) 'Democracy and Local Administrations and Development of Municipalities in Turkey', Turkish Public Administration Annual, V. 9-10

Tekeli, İ. (1996) 'Türkiye'de Çoğulculuk Arayışları ve Kent Yönetimi Üzerine', F. Bayramoğlu-Yıldırım (der.) (1996) içinde.

Yıldırım, S. (1979) 'Kent, Kentsel Olay, Kentsel Sorunlar, Kentsel Sosyal Hareketler ve Yerel Yönetimler Üzerine Notlar'. Mimarlık, 79/2

Yalman, G. (1998) 'Kemalizm: Özgün Bir Paradigma mı, Hegemonya Stratejisi mi? Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış' Uluslararası Kongresine Sunulan Bildiri, Aralık 98, ODTÜ, Ankara

Zubaida, S. (1993): Islam, the People and the State. Londra: I. B. Tauris

Dipnotlar

¹ Söylem ve maddi pratikler arasındaki ilişkiyi mekanik ve dışsal bir ilişki olarak kavramadığımızı hemen belirtelim. Makalenin izleyen bölümlerinde de göstereceğimizi gibi, yaşanan deneyimi bir yandan kendisine ilişkin bir söylemi yaratırken aynı zamanda bu söylemler tarafından da yönlendirilmektedir. Bu nedenle, yaşanan maddi pratiklerle söylem arasındaki ilişkiyi dışsal bir ilişki olmaktan çok analitik bir ayrım olarak görmek gerektiğini düşünüyoruz.

² Bu değerlendirmeye geçmeden önce dikkat çekmek istediğimiz bir başka boyut ise yerel yönetim derken daha çok belediyelere referans verdiğimiz ve merkezi yönetimin taşra teşkilatına dönüşmüş diğer yerel yönetim birimlerini dışarıda tuttuğumuzdur.

³ Muhallif ama hegemonik söylem kavramı farklı ancak ilişkili bir bağlamda Galip Yalman tarafından kullanılmıştır. Bakınız Yalman (1998)

⁴ Dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta ise Batı'da kentlerin özerkliğinin abartıldığı gerçeğidir. Burada kentlerin özerk olduğu düşüncesinin bir eleştirisi için bkz. Merrington (1978) ve Faroqi (1992).

⁵ 1973 seçimleri bu yönelimin topyekun suyüzüne çıkmasını temsil ediyorsa da, değişimin ip uçları daha öncede bulunabilir. Seçmen davranışları açısından 1960'lı yılların ortasında Haşim İşcan'ın belediye başkanı seçilmesi dönüşümün ilk habercilerindendir.

⁶ Kuskusuz bu tür bir başkaldırı merkezi yönetimle yerel yönetimler arasındaki çelişkileri derinleştirdi. Belediye başkanlarının merkezi yönetimce görevden alınması uygulamalarıyla Ankara Belediye başkanı Vedat Dalokay örneğinde olduğu gibi karşılaşmaya başlandı.

⁷ Bu durum en azından 1970'li yılların ortalarına, ekonomik krizin devletin mali krizine dönüşmesine kadar sürdü. 1970'li yıllar başta İngiltere olmak üzere bir dizi batı Avrupa ülkesinde de merkezi yönetim-yerel yönetim çelişkisine sahne oldu.

⁸ Askeri müdahale döneminin yerel yönetimlere ilişkin görevden alma ve benzer uygulamaları için bkz. Acaroğlu ve Ataz (1982).

⁹ Dış kredi kullanma konusunda belediyelerin gidecek daha istekli hale geldiği görülmektedir. 1986 yılına belediyelerin dış kredi kullandıkları proje sayısı 2 iken, bu sayı 1993 yılında 69 ve 1997 yılında da 102'dir (KİGEM 1998).

¹⁰ Dış borç konusunda öncülüğü, 1970'li yılların deneyiminde de öncü olan Ankara Anakent Belediyesi yapmıştır. Ankara Belediyesi şu anda uluslararası piyasalarda en çok borcu olan belediye iken, İstanbul Anakent Belediyesi ikinci sıradadır. Sosyal demokratlar iktidarda oldukları dönemlerde bu pratiklerin dışında kalmak bir yana merkezi yönetimi aşabilmek için dış borç bulmayı bir strateji olarak kullanmışlardır. Önceki dönemin sosyal demokrat belediye başkanı Murat Karayalçın dış borsalara yönelik olarak tahvil çıkarıp satmayı önemli bir yaratıcılık olarak nitelemektedir (Ank. Büy. Şeh. Bel. 1994).

Yerelin Ulusaşırı Anlamı

Birgül Ayman Güler *

Y"erel yönetimler demokrasinin beşiğidir"; demokrasi, uzun yıllar bu beşte uyutulmuştur. Son yirmi yıldan bu yana, yerel yönetimlerin demokrasiyi uyutma işlevi ikinci plana düşmüştür. Yeni sağın küreselleşme sürecini ilerletme araçlarından biri olarak yerelleştirme politikası, yerel yönetimleri hızlı bir şekilde, toplumsal gelişmenin başlıca direnç noktalarından birine dönüştürmektedir. Günümüzde yerel yönetimler, anti-demokratik yapı ve süreçlerin kurucu unsurları olma kimliği ile öne çıkmaktadır.

Yerel yönetimlerin anti-demokratik bir yapılanmanın kurucu unsurlarına dönüşme süreci, 1980'den bu yana Dünya Bankası yönetiminde tüm az gelişmiş ülkelerde uygulamaya giren "yapısal uyarılama reformları" ile başlamıştır. Demokratikleşme adına uygulamaya konulan özelleştirme, serbestleştirme, ticarileştirme ve yerelleştirme politikaları, hep birlikte ulus-devleti ve merkezileşmiş kamu yönetimini geriletmek üzere kullanılmışlardır. Kamu kesimince boşaltılan alanlar, "sivil toplum örgütleri" ya da "katılımcı yönetim birimleri" aracılığıyla çeşitli sermaye grupları ve toprak sahiplerince doldurulmaya başlanmıştır. Üstelik bu yer değiştirme, yeni yönetici unsurlara yarı ya da tam kamu gücü verilerek yapılmaktadır.

Kırsal Alanlar

Katılımcılık ile yerel yöneticiliği eşsiz bir şekilde bir arada sunan bir örnek, tarımsal sulama sektöründe yaşanmaktadır. Dünya Bankası öncülüğünde¹ yalnızca Türkiye'de değil, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Meksika gibi ülkelerde de uygulanan bu örneğin adı "Katılımcı Sulama Yönetimi"dir. Model, yönetimin şimdiye kadar yetkili olan kamu kurum ve kuruluşlarından alınarak bunun dışındaki kuruluşlara, genel olarak su kullanıcılarının oluşturdukları birliklere aktarılması ilkesi üzerine oturtulmuştur. Türkiye'de 1993 yılında uygulamaya giren model, belli bir sula-

ma alanında yer alan köy muhtarlıkları, belediyeler ve su kullanıcılarının kurdukları Sulama Birlikleri'nde vücut bulmuştur. Alışılmış yerel yönetim birliği yapısına sahip olan bu birliklerde yerel yönetim seçilmişleri ile doğrudan birlik meclisi için seçilenler bir arada çalışmaktadırlar. Yetkileri, alanlarındaki topraklara su veren kanalların yönetimidir. Tarlasına su isteyen köylü artık Devlet Su İşleri'ne değil Birliğe başvurmakta, kullanım ücretini Birlik toplamakta, kanal bakım-onarımını kendisi gerçekleştirmektedir. Ne var ki, "devletten topluma yetki devri", asgari toplumsal eşitliğin sağlandığı bir zeminde yapılmamıştır. Bu basit gerçek nedeniyle Birlik yönetimi için büyük toprak sahiplerinin zora uzanan yarışları; küçük toprak sahibinin su verme kamu gücünü elinde tutan büyük toprak sahibinin iktisadi cebir uygulamalarına karşı korumasız kalışı; aşiret yapılarının kamu otoritesine kavuşmaları ile çözülmek bir yana daha da katılaştırılması gibi "beklenmeyen" sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Birlik meclisi seçimleri, en az ulusal seçimler kadar ilginçtir.

Günümüzde, yerel yönetim birimleri aracılığıyla doğrudan toprak sahibine devredilen kamu gücü, Cumhuriyet tarihi boyunca tasfiyesine çalışılan feodal ilişkilerin kahrntılarını katılaştırmaktadır. Ancak bundan sonrası daha ilginç olacaktır. Bu yapı, tarımsal sulama alanını ticarileştirme ve piyasa mekanizmasının kârlı hareket alanlarından birisi olmaya hazırlama amaçlı bir "geçiş yapısı"dır. Gelecek yıllarda Sulama Birlikleri'nin yerlerini ulusaşırı şirketlerin taraf olduğu yerli-yabancı konsorsiyumlar alacak, tarımsal sulama bu konsorsiyumların eline geçecektir. Yerel yönetimler, kamusal gücün tasfiyesinde aktarma kayışı işlevi görmektedir. Bu işlev, küreselleşme sürecinin başlıca güvencelerinden Dünya Bankası'nca geliştirilmektedir; yerel, ulusal çerçevesini aşmış ulusaşırı stratejilerin unsuru haline gelmiştir.

Kentsel Alanlar

Katılımcılık ve yerel yönetimler, kentsel alanlarda da benzer işlevler yüklenmişlerdir. Belediyeler, ye-

* Doç. Dr., TODAİE Öğretim Üyesi. Yazı, Şehir Plancıları Odası tarafından düzenlenen Kentsel Politikalar 6-8 Kasım 1998 Toplanışında sunulan bildiri metni esas alınarak hazırlanmıştır.

rel altyapı yatırımları aracılığıyla ulusal çevrenin dışına taşmıştır. Bunun bir boyutu finansman sisteminde, bir boyutu yatırımların gerçekleşme sürecinde saklıdır.

Finansman.

Uzun yıllar boyunca belediye yatırımları, %100 oranında kamu kaynaklı krediler ile gerçekleştirilmiştir. Bir başka deyişle yerel yatırımların finansmanında tanımlayıcı özellik, kamu kredisi tekelinin varlığı olmuştur. 1986 yılından itibaren bu özellik ortadan kalkmıştır.² 1986-1995 yılları arasında kullanılan krediler içinde kamu kredilerinin oranı %13'e düşmüştür. Kamu kredilerinden boşalan alana ise yerli ticari banka kredileri ile dış krediler yerleşmiştir. Ancak alanı asıl dolduran dış krediler olmuştur. Belirtilen dönemde yerli ticari kredilerin oranı %20 iken, dış kredilerin oranı %67 olarak gerçekleşmiştir.

Kredi sisteminde %70'lik bir alanı kapsayan dış kredilerin önemli bir özelliği, ağırlıklı olarak uluslararası para piyasalarından (ticari bankalardan) gelmiş olmasıdır. Türkiye genelinde dış kredilerin %16'lık bir kısmı bu kaynaktan gelirken, yerel yönetim dış kredilerinde bu kaynağın payı %45 olmuştur. Yerel yönetimlerin kullandıkları kredilerin %28'i devletlerden, %8'i uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır.

Devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan krediler, genel olarak orta-uzun vadeli ve görece uygun faiz oranlıdır. Ticari bankalardan sağlananların genel özelliği ise bunun aksine kısa-orta vadeli olmaları ve değişken ve yüksek faiz oranları sergilemeleridir. Ancak, devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan gelen kredilerin hesap açısından uygunluğu, yüklenicileri işlev açısından bakıldığında gölge altında kalmaktadır. Devletlerden alınan resmi krediler iki unsura yol açma işlevi yüklenmektedir. Birincisi, çoğu durumda yatırımların tümünü karşılamak yerine "başlatıcı" olarak ortaya çıkmakta, böylece özel sermaye için güvenilir düzenlilikte kredi talebi yaratılmasını sağlamaktadır. İkincisi, proje çerçevesinde yapılacak alımların kendi ülkelerinden ithalini güvence altına almakta; ayrıca projelerin hazırlanması, denetlenmesi ve yapımında kendi ülkelerinin şirketlerini ya da o ülke ile yoğun ilişkili ulusaşırı şirketleri ayrıcalıklı kılmaktadırlar. Ancak krediler bu kadar ile yetinmemekte, ek bazı zorunluluklar getirmektedir. Bunlardan birisi projenin ihaleye çıkılarak gerçekleştirilmesi, ikincisi hizmet tarifelerinin belli süreler ile gözden geçirilmesi koşullarıdır. Bir başka deyişle resmi krediler, işin yerli kamu kurumlarca üstlenilmesini baştan önlemekte

ve kredi veren kuruluşlar hazine garantisi almış olmalarına karşın yerel hizmet tarifelerinin belirlenmesinde doğrudan karar sahibi olmaktadır. Örneğin, Almanya ile Kasım 1992'de imzalanan bir mali anlaşmaya göre KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau) kaynaklarından TCDD'nin alacağı malzemeler, Ankara Su Dağıtım Projesi IV. Aşaması, Orhanlı Bacagazı Arıtma Tesisi Projesi, ASKİ Biogaz Projesi için kredi açılacaktır.³ Burada yer alan Biogaz Enerji Santrali Projesi kredisine işlerlik kazandırmak üzere, Haziran 1996'da "ikraz ve proje anlaşması" imzalanmıştır.⁴ Taraflar Hazine Müsteşarlığı (borçlu) ile birlikte Ankara ASKİ (proje uygulayıcı kuruluş) ve KfW'dur. Anlaşmaya göre, ikrazdan karşılanacak satın almaların "Federal Almanya Cumhuriyeti'nde yerleşik, ticari faaliyetlerinin önemli bir bölümünü bu ülkede icra eden ve proje kapsamında temin edecekleri mal ve hizmetleri esas itibarıyla Almanya menşeli olan firmalar"dan yapılması (md.1.2.) koşullardan birisidir. Yine anlaşmaya göre ASKİ, "projenin hazırlanması ve inşaatının denetlenmesi işini bağımsız, bu konuda yeterli Alman müşavir mühendislerine ve projenin uygulanması işini de bu konuda yeterli firmalara" vermek koşulunu kabul etmektedir. Öte yandan anlaşma, kredinin her kuruluşu için "ihale koşulu"na bağlanmış, krediyi kullanana, işi kendi personeli ile yapma şansı tanımamıştır. Hizmet tarifelerinin gözden geçirilmesi talebi, ASKİ'nin kabul ettiği koşullardan (md.8.1/g) bir diğeri olmuştur. ASKİ "her altı ayda bir su ve kanalizasyon tarifelerini gözden geçirecek ve -gerekliyse- artıracaktır."^{5 6}

Uluslararası kuruluşlardan alınan kredilerde Dünya Bankası'nın özel bir yeri vardır. Devletlerden alınan resmi krediler gibi, Dünya Bankası kredileri de özel sermaye kredilerine uygun kanallar açmak üzere hareket etmektedir. Ancak Dünya Bankası'nın farkı, kredilendirmeyi "yapısal uyarılama stratejisi" çerçevesinde yönetim modelleri geliştirmek üzere yapmasıdır. Çukurova Kentsel Gelişme Projesi, Antalya ve Bursa Su-Kanal Projeleri Kredisi, Trabzon-Rize Kıyı Hattı Katı Atık Projesi vb. konularda verilen krediler, teknik anlamı ile proje kredileri olmaktan uzaktır. Yerel krediler, yerel kamu hizmetlerini ticarileştirerek piyasa malı haline getirmek ve yönetimi özel sektör unsurlarına devretmek üzere harekete geçirilmektedir.

Yatırım ve İşletme.

Kaynağı ister devletler, ister uluslararası kuruluşlar, isterse para piyasaları olsun, kredilerin tümü (1) işin yapımında ihaleciliği, (2) ihalecilikte uluslararası ihale koşulunu, (3) proje konusu hizmetin fiyatlandı-

rilmasını, (4) tamamlanan yatırım işletmesinin özel şirketlere devredilmesini öngören kurallarla birlikte gelmektedir. Mali sermaye, yatırımcı-yapımcı-işletmecilerle birlikte hareket etmektedir. Bunun sonucu, yatırım ve işletme alanlarının ulusaşırı şirketlere açılması olmaktadır.

Özellikle 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen yerel yatırımlarda işlere talip olan şirketlere kısa bir göz atmak yeterlidir.⁷ Diyarbakır içmesuyu projesi Fransız DEGREMONT, Dalaman Arıtma Tesisi ve Kanalizasyonu PREUSAG NOELL WASSERTECHNIK+ECE İnşaat konsorsiyumu, Kayseri içmesuyu DORSCH CONSULT+ALTER Mühendislik konsorsiyumu, Eskişehir içmesuyu METİŞ + BALFOUR BEATY + PURAC konsorsiyumu, Adana içmesuyu GWK Consult+DAR + Tekeli konsorsiyumu, Antalya içmesuyu LYONNAISE des EAUX-ENKA konsorsiyumu.... tarafından üstlenilmiştir. Piyasada su ve kanal sektörünün ulusaşırı devleri tek başlarına ya da yerli ortaklıklarla kayda değer büyüklükte işler üstlenmiş bulunmaktadır.

Ulusashırı şirketler, yalnızca etüd, danışmanlık ve yapım faaliyetleri ile sınırlı kalmamaktadır. Su, kanalizasyon, atıksu arıtma, katı atık ve ulaştırma alanlarında işletmecilik boyutu ile yakından ilgilenmektedirler. Türkiye'de ilk kez Antalya'da uygulamaya giren imtiyaz işlemine LYONNAISE des EAUX (Fr) + ENKA, NORTH WEST WATER Int (İng)+İdil, SAUR (Fr)+ALKE, THAMES WATER (İng) + Doğu konsorsiyumları talip olmuştur.⁸

Aynı model, Bursa'da uygulamaya geçirilmeye çalışılmaktadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin BUSKİ Genel Müdürlüğü; (1)içmesuyu ve kanal şebekelerinin, depo, pompa istasyonlarının işletilmesi, bakımı, onarımı; (2)içmesuyu ve atıksu arıtma tesislerinin işletilmesi, bakımı, onarımı; (3) bedellerinin faturalanması, tahsilatı, abone işlerinin yürütülmesi; (4) varlık kayıtlarının oluşturulması için yardımcı olunması işlerini ihaleye çıkarmıştır. Belediye, ihaleye girecek firmaların en az iki ülkede, en az bir yıl süre ile ve nüfusu 500.000'den çok, abonesi en az 100.000 olan şehirlerde deneyim sahibi, son üç yıl içinde ortalama 25 milyon\$ ciro ve 7,5 milyon\$ hazır nakit gücüne sahip olmaları koşullarını aramaktadır.⁹ Koşullardan da anlaşılacağı gibi, bu işe yerli şirketler değil

ulusaşırı şirketler talip olabilecektir. Yerli şirketler kendilerine bunların ortakları olarak yer açacaklardır. Nitekim Bursa'da "İşletme Hizmetlerinin Özel Sektöre Devri Projesi" ihalesine LYONNAISE des EAUX + ENKA, THAMES WATER + GAMA, WELSH WATER + GİNTAŞ, GENERALE des EAUX + TEKSER, RWE Aqua + ALKE, RAAB United Utilities+METİŞ, BIWATER + WEST of SCOTLAND WATER UTILITIES + UBM gibi ulusaşırı şirketler ile büyük yerli inşaat firmalarının oluşturduğu konsorsiyumlar girmiştir. İşin çapı bir hayli büyüktür; ihale üç kez ertelenmiş, sürecin şaibeli ilerlediğini ilan eden basın toplantıları rekabetin boyutlarını ortaya sermiştir.

Küreselleşme, ulusaşırı sermayeye yeni kârly yatırım alanları açma hareketidir.

En yakın tarihli örnek, Dünya Bankası kredisi ile Çeşme ve Alaçatı belediyelerinde yaşanmaktadır.¹⁰ Dünya Bankası 13 milyon

dolar karşılığında, bu iki belediyenin su hizmetlerinin özel sektöre devredilmesini sağlamış bulunmaktadır. İki belediye "Çeşme-Alaçatı Koruma, Altyapı Tesisleri Yapma ve İşletme Birliği", kısa adıyla ÇAL-BİR'i kurmuşlardır. ÇAL-BİR, yörenin su işletmeciliği için ihale sürecini başlatmıştır. Yapılan anlaşma, kamu hizmet alanını doğrudan ulusaşırı sermayeye açmayı güvence altına alan hükümler taşımaktadır. Bu hükümler gereğince önyeterlik başvurusu yapabilen şirketler şunlar olmuştur: (1) Almaya ve Türkiye konsorsiyumu BERLINER WASSER + RWE Aqua + ALKE İnşaat, (2) Alman şirketi GELSENWASSER, (3) Fransa ve Türkiye Konsorsiyumu GENERALE DES EAUX + ESSU AŞ + TEKSER AŞ, (4) İngiltere ve Türkiye konsorsiyumu SERCO-IAL + PARK Holding, (4) Hollanda ve Türkiye konsorsiyumu WATERBEDRIJF GELDERLAND + BARMEK AŞ. İşin sahibi ÇAL-BİR, bu şirketlerin önyeterlik değerlendirmesini de bir yabancı şirkete yaptırmaktadır. Değerlendirme, İngiltere kökenli BABBIE Group adlı şirket tarafından üstlenilmiştir.

Etüd, yapım, işletme aşamalarının her birinde yerel yönetimler, yerel hizmetleri ticarileştirme ve özelleştirme sürecinde hızla yol almaktadırlar. 1997 yılında 28 belediye 80 yeni projeyi, 1998 yılında 17 belediye 30 yeni projeyi hemen tamamı dış kredili olarak uygulama aşamasına getirmiştir. Bunların 15'i büyükşehir belediyeleridir; rakamlara bakılarak, ilerleyen sürecin ülke genelini kapsamadığı düşünülmemelidir. Geliştirilen model, yerel yönetim birlikleri

ya da hizmet birlikleri aracılığıyla küçük yerleşmeleri de kapsamaya başlamıştır. Trabzon-Rize hatında 23 yerleşmeyi kapsayan katı atık birliği, İçel sahil bandı belediyelerini kapsayan çevre projesi, Güney Antalya turizm birliği, modelin büyük belediyeler ile sınırlı kalmayacağını somut göstergeleridir.

Değerlendirme

Küreselleşme, ulusaşırı sermayeye yeni kârlı yatırım alanları açma hareketidir. Yerel altyapı hizmetleri, çoğunlukla doğal tekel niteliği taşıması nedeniyle yüksek kârlılık sunan alanlar arasında yer almaktadır. Ulusaşırı sermaye, bu alanlarda hizmet sözleşmesi, işletme sözleşmesi, kiralama, yap-işlet-devret, imtiyaz ve hizmetin tümüyle kamu kesimi dışına çıkarılması gibi yöntemlerle etkinlik göstermektedir. Bu alanın yönetiminde yerel kamu tekelinin kınlanması için strateji ve taktikler belirlenmekte, Dünya Bankası "Su ve Kanalizasyonda Özel Sektör Katılımı İçin Rehber" setleri hazırlamaktadır.¹¹

Dünya Bankası, katılımcı yönetim modellerini, hem kırsal hem kentsel alanlarda öncelikle ulusaşırı / transnasyonal şirketlerin kamusal karar süreçlerinde yer alabilmesi amacıyla geliştirmekte, projelendirmekte ve uygulamaya koymaktadır. Önümüzdeki yıllarda kentsel politikalar, yerel altyapıda başlıca yapıc haline gelen ulusaşırı şirketlerin ulusaşırı iş stratejilerinden doğrudan etkilenen ("çok aktörlü") bir ortamda yapılacaktır. Mevcut merkezi ve yerel kamu örgütlenmesi, bu yeni unsurun karar sürecinde yer almasına olanak vermemektedir. "Governance" ya da yönetim olarak adlandırılan yönetim modeli, bu engeli aşmak ve söz konusu yeni unsura kamusal karar sürecinde yer açmak işlevi yüklenmiş görünmektedir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi anlamında yerelleşme, modelde bir geçiş aşaması olarak yer almaktadır.

Ulusaşırı sermayenin istemleri, yerel yönetim kademelenmesi ile birlikte hukuk ve maliye sisteminin değişmesini gündeme getirmiştir. Günümüzde bu alanda yapılacak her türlü değişiklik, küresel sermaye dinamiği gözönünde tutularak değerlendirilmelidir. TBMM Genel Kurul gündemine kadar gelmiş olan "Mahalli İdareler Reform Yasa Tasarısı" yerel yönetim kademelenmesi, hukuk ve maliye sisteminde değişiklikler öngörmektedir. Tasarının geleneksel tartışma kalıpları aşılarak ve küresel sermaye değişkeni tartışmaların merkezine oturtularak derinlemesine incelenmesi önem taşımaktadır.

Dipnotlar

¹ Dünya Bankası'nın Ekonomik Kalkınma Enstitüsü (EDI) Çevre ve Doğal Kaynaklar Bölümü (EDIEN) içinde kurulan sekreteryaya, "International Network on Participatory Irrigation Management" (INPIM) adını taşımakta, modelin uygulamalarını yayımladığı bülten ile duyurmaktadır. Birim 1995 Mayıs ayında kurulmuştur.

² Ayrıntılı bilgi için: "Yerel Yönetimler ve Dış Borçlanma", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 6/2, Nisan 1997, s.20-30; "Küreselleşme ve Yerelleşme", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 6/3; Temmuz 1997, s.62-77.

³ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Mali İşbirliğine Dair Anlaşma", RG: 17.1.1993, 21468, s.2-3.

⁴ "Ankara Biyogaz enerji Santrali İkraz ve Proje Anlaşması", RG: 24 Ağustos 1996, 22737, s.1-9.

⁵ Aynı yapı şu anlaşmada da vardır: "Ankara Merkezi Atıksu Arıtma Tesisi Projesi İkraz ve Proje Anlaşmasına Ek", RG: 30 Haziran 1997, 23035, s.16-25.

⁶ İşleyiş örneği verilebilecek tek ülke Almanya'dır. Japonya 1993 İstanbul İçmesuyu Büyük Melen Projesi, 1996 İstanbul Su Temini Projesi için Japon Denizaşırı Ekonomik İşbirliği Fonu kredileri anlaşmaları; Fransa Mersin III Su Arıtma Tesisi, Alanya Atıksu Arıtma Tesisi, Balıkesir Su Arıtma Tesisi, Çamur Yakma Tesisi (İstanbul) ve Divriği-İskenderun Demiryolu Hattının Elektrifikasyon İşlerinin Tamamlanması için beş ayrı projeye harcanmak üzere Mali Protokol, RG: 14 Şubat 1994, 21849, s.1-4.

⁷ Daha geniş bir döküm: GENEL-İŞ ve KİGEM, *Yerel Yönetimler, Yerelleştirme Özelleştirme ve Yabancılaştırma*, Ankara Aralık 1998.

⁸ İhale 10 yıllık süre için ve 17.090 TL/m³ su, 2248 TL/m³ atıksu bedeli önerisi ile birinci grupta kalmıştır. *Ekonomik Basın Ajansı Raporu*, no: 1254-1259

⁹ *Ekonomik Basın Ajansı Raporu*, no: 1296.

¹⁰ "Milletlerarası Anlaşma", Bakanlar Kurulu Karar Sayısı: 98/11480, *Resmî Gazete*: 26 Ağustos 1998, 23445 Mükerrer.

¹¹ The World Bank, *Toolkits for Private Sector Participation in Water and Sanitation*, 1997.

İslamcı Perspektiften Kürt Milliyetçiliği *

Ümit Cizre Sakallıoğlu **

Bu inceleme, yazılı basın yoluyla İslamcı düşüncenin yeniden kurgulanmasında ve yaygınlaştırılmasında etkin bir rol oynayan ve Kürt meselesine İslamcı bir perspektiften bakarak sistematik bir biçimde sorunsallaştıran 12' yazarın söylemleri üzerine kurulu. Kapsadığı dönem 1990-1996 yılları arası. Yazının arka planında, bir araştırma sorunsalı olarak modern ulus-devlet ideolojisi ve din ilişkisi var. Çünkü, bu yazarların temelde cevap aradığı soru şuna indirgenebilir: Türk ve Kürt toplumları aynı dine inanarak yüzlerce yıldır birlikte yaşaya gelmişlerdir. Tarihsel olarak, din, Kürt topluluğunda etnik ve kabilesel bağların önünde yer almış ve Kürtler dindar bir "kavim" olarak tanımlanmıştır. Bu tarihsel gerçeklere rağmen, bugün etnik farklılığa dayanan bir Kürt kimliği ve milliyetçiliği söylemleri ağırlık kazanmışsa, İslam niçin bu söylemler kadar etkili olamamaktadır? Bir diğer ifadeyle, İslam, Kürt kimliğinin neresinde yer almaktadır? Strateji açısından bakıldığında, İslam, bu kimliğin altını çizerek destek mi vermektedir/vermelidir, yoksa, etnik vurguya cevap vermeyip onun üstüne geçen "aşkın" bir kimlik unsuru mudur/mu olmalıdır? İslamcı anlayış itibarıyla Kürt meselesinin özü ve çözümü ne olmalıdır?

Önce bir saptama: bu yazıda İslamcı aydınlar yerine İslamcı yazarların seçilmesinin nedeni, incelenen dönemde, modern koşulların zorlayarak sordurduğu güncel ve dinamik sorulara cevap bulma ve İslami bilinç ve duyarlılığı yükseltme görevini, aydınlardan çok İslamcı yazarların üstlenmiş olmasıdır. Yazarların siyasal yaşama daha çok angaje olmaları, bir mücadelenin içinde yer alan "ikon"lar olamamalarından değil, İslamın kamusal alanda artan anlamından ve cazi-

besinden kaynaklanmaktadır. Kamusal alana İslami nosyonların enjekte edilmesi süreci ile içinde yaşanan modern sorunlara İslami cevaplar aranması süreci içiçe geçmektedir.

Yazarların artan önemine katkıda bulunan dinamik, Eickelman ve Piscatori'nin ifadesiyle "İslami bilincin nesnelleştirilmesi"² sürecidir: soğuk savaş sonrası dönemde, bilgi çağının ve yazılı kapitalizmin sağladığı ivme ile İslami olanla İslami olmayanın arasındaki sınırların belirlenmesi ihtiyacı giderek yükselmiştir³. Ancak, farklı dönemlerde farklı "modernlik" anlayışlarının farklı soruları sordurduğunu ve buna bağlı olarak farklı cevaplar arayışı içine girildiğini saptamak gerekir. Bu noktada, asıl belirleyici olanın toplumsal gerçeklik olduğunu not etmeli ve bu gerçekliği belirleyici bir dizi etmen arasında Türkiye'nin 1990'lı yıllarda göreceli olarak dışa açılması, sol ülkeye global "yeni" fikirlerin giriş yapmasının, sol ideolojinin alabildiğine gerilemesinin ve mevcut siyasal aktörlerin başta Kürt meselesi olmak üzere Türkiye'nin temel sorunlarını yeni bir dille konuşmasının geldiğini kabul etmeliyiz.

Farklı İslami çevrelere ve yorumlara bağlı olmaları nedeniyle, yazarların tek, ve her konuda uzlaşan bir söyleme sahip olmadıklarını kaydetmek gerekmektedir. Üstelik, bir bölümünün etnik kökeni de Kürt. Varılan noktada, Kürt meselesinin İslamcı düşünce ve çözümleme kalıplarını ve dilini zorladığı gerçeğinden hareketle, Kürt kökenli İslamcı yazarların söylemleri yoluyla, etnik kökeninin İslamcı perspektife müdahale gücünün sorgulanması amaçlanacak.

İslamcı yazarların, Kürt meselesini anlamak, açıklamak ve etkilemek amacıyla sorunsallaştırdıkları

* Bu incelemenin daha geniş versiyonu, "Kurdish Nationalism from an Islamist Perspective: The Discourses of Turkish Writers" başlığı ile *Journal of Muslim Minority Affairs* dergisinde (Vol.18, No.1, April 1998) yayımlanmıştır. Yazının temel çerçevesi 10-12 Aralık 1998 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "Bilanço 1923-1998: T.C'nin 75. Yılına Toplu Bakış" Uluslararası Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç.Dr. Bilkent Üniversitesi.

konuları 4 başlık altında incelemek mümkün: modernleşme ve Türk/Kürt milliyetçiliği bağlantısı; Resmi Türk milliyetçiliğinin İslamcı duruşun Kürt meselesini algılama sürecine müdahalesi; "Kürt kimliği" sorunlarına İslamcı bakış açısı; ve kapatılan Refah Partisinin Kürt meselesine ilişkin politikalarının eleştirisi.

Modernleşme, İslami Ricat ve Kürt Milliyetçiliği

Yazarlar arasında, Osmanlı-Türk modernleşmesinin Kürt milliyetçiliğine etkileri konusunda iki karşıt görüşün belirdiği söylenebilir: bir görüşe göre, bir yüzyıllık bir modernleşme süreci, laikleşme denen ve tüm Ortadoğu halklarını birarada tutan din temelli ortak moral değerleri tahrip eden bir süreci içermesi nedeniyle, Türk ve Kürt halkının bir arada yaşama içgüdüsünü ortadan kaldırmıştır.⁴ Güneydoğu halkı bilinç altında laikleşmeye doğru yol almayı sürdürmektedir. Dolayısıyla bölgede bir zamanlar çok güçlü olan İslami duyarlılık, sorunun İslami kardeşlik ve sevgi ve şefkat yoluyla çözülmesine elverişli bir zemin sağlamamaktadır. Sorunun nihai çözümü için globalleşmenin ulus-üstü bütünleşmeleri teşvik eden potansiyelinden yararlanmak ve Ortadoğu bölgesinde, Kürtler, Araplar ve Türkler arasında İslami kardeşlik esasını hayata geçirmek gerekir. Hedef, etnik ve kabile bağlarını aşan, çoğulculuk içinde birlik ilkesini yani İslamcı bir kozmopolitanizm anlayışını yaşatmak zorunda olan bir Ortadoğu bütünleşmesi ve onun sosyo-politik örgütlenme biçimi olarak ümmettir.

Karşıt söyleme göre "Kürtler, bugün, Ortadoğuda en az batılılaşan halktır."⁵ Bu halk, dini değer ve kurumları, Türkiye'nin Batı bölgelerine kıyasla daha canlı ve taze bir biçimde koruyagelmıştır⁶ Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Kürt ayaklanmaları, "Irki taassuptan değil dini hassasiyetten"⁷ kaynaklanmaktadır: bu tepki ve direnişlerin gerisinde, Osmanlının, cemaatlerin kimliğine, geleneklere ve din kökenli bir adalet kavramına saygılı "devlet" anlayışından sapmalar yatmaktadır. Medreseler ve nakşibendiliğin Halidiye koluna bağlı tekkeler 1800'lerden bu yana bölgedeki yaşamı yönlendirmiştir.⁸ Sosyoekonomik modernleşme

ve bürokratikleşme, dini liderleri büyük ölçüde sisteme entegre etmekle birlikte bu dini yapı hala ağırlığını korumaktadır. 1995 genel seçiminde İslami eğilimli Refah partisinin bölgede ikinci büyük parti olarak topladığı oy desteği de bölgedeki dini doku ve yaşam biçiminin bir kanıtıdır.

Bu görüşe göre, bölgedeki dini duyarlılığı ve İslami bir çözüm olasılığını devre dışı bırakarak Kürt toplumunu batı dünyasına entegre edebilmek amacıyla uluslararası bir senaryo işlenmekte ve milliyetçilik ön plana çıkarılmaktadır.⁹ Kuzey Irakta kurulan Kürt otoritesi, oradaki Kürt halkını Türkiye Cumhuriyeti'nin vesayeti altında tutarak, eninde sonunda Türkiye'deki Kürtlerin de kimliklerinin tanınmasını sağlayacak bir çözüm önermektedir. Halbuki Kürt milliyetçiliğine ket vuracak en etkin yöntem, ulus-devlet ideolojisine yine ulus-devlet ideolojisiyle değil, Kürt toplumunu İslamileştirmeye hız kazandırarak ve İslami kardeşlik ve ümmet yoluyla cevap vermektedir.

Özetlenecek olursa, birinci perspektife göre Kürt milliyetçiliği modernleşmenin, ikincisine göre ise modernleşmemenin ve dış kaynaklı teşviklerin ürünüdür. Bu iki söylem, aslında Osmanlı-Türk modernleşmesinin özünü, niteliğini ve etkilerini sorunsallaştırmaktan çok, bölgeye sızıp sızmadığı konusunu tartışmaktadır. Modernleşme sürecinin her yerde olduğu gibi Türkiye'de de aynı dinamiklerle ve yalnızca dinsel moral düzlemde işlerlik kazandığı varsayılmaktadır. Buna göre modernleşmenin yükselişi İslam temelli moral-manevi değerler olarak özetlenebilecek adalet, merhamet, kardeşlik, yardımlaşma ve birbirine kenetlenme değerlerini çökerten, İslamın toplulukları entegre edici rolünü zedeleyen ve din kardeşlerini, adeta hiçbir nesnel neden olmaksızın birbirine düşüren bir etki yaratmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, Türk modernleşmesinin özgün nitelikleri; modern ulus-devlet ideolojisinin geçirdiği tarihsel aşamalar ve bunun Kürt meselesi üzerindeki etkileri; bu projede Kürt toplumunun antimodern bir topluluk olarak değerlendirilmesinin anlamı; yani Türk modernleşmesinin içerdiği siyasal / iktidar yapılanması ve hedeflerinin önemi gözardı edilmekte.¹⁰

Müslümanların Bilinçaltı Milliyetçiliği

Yazarların tümü, İslami kesimlerin, Kürt meselesine resmi söylemi aşmadan baktığı görüşünü paylaşmaktadır. Buna göre Türkiye'nin İslamcıları, meseleyi İslamcı perspektiften irdeleyecek aydın sayısının da sınırlı oluşunun etkisiyle¹¹, ya suskun, kayıtsız ve tepkisiz kalmakta ya da resmi görüşle paralellik gösteren hızlı bir tepkici tavır içine girmektedir. Türkiye müslümanlarının, İslami zemine oturmayan bir kavram olarak milliyetçiliği reddetme yerine, Kürt meselesine resmi Türk milliyetçiliği perspektifinden bakmaları, devlete ilişkin tarihsel tavır alışlarıyla ilgilidir: müslümanların devlet dostu tavırları, Osmanlı-İslam geleneğinin Devlet-i Ali ve Devlet-i ebed Müddet¹² anlayışının çağrıştırdığı devlete itaat, sadakat ve kutsama nosyonları ile açıklanabilir.

Kemalist ulus-devlet ideolojisi, Müslümanların bilinçaltına sızıp asli bir anlayışa dönüşürken, psişik düzlemde varolan bu tür bir devlet anlayışını tamamlamaktadır. Böylece, Türkiye'nin Müslümanları, Cumhuriyetin inkılapçı kadrolarının Misak-ı Milli sınırları içerisinde laik, batılı ve modern bir ulus-devleti kurma ve benimsetme başarısına katkıda bulunmaktadır. Resmi milliyetçiliğin, müslümanların bilinçaltında devlete atfettiği merkezi önemi pekiştiren bir başka unsur, devletin son 200 yıldır, Hristiyan güçler tarafından sürekli olarak parçalanma tehdidi ile karşı karşıya kalmış olmasıdır¹³. Sünniliğin, bir iktidar mezhebi olması nedeniyle, devleti ve kurulu düzeni koruma alışkanlığı da Türkiye İslamcılarının "milliyetçi refleksi"¹⁴ diye nitelendirilen tavrını kolaylaştıran bir etmendir. Nihayet, soğuk savaş yıllarında Türkiye'nin İslamcı kadroları, muhafazakar sağ kanat içinde yer almış sayılarak devletle komunizm karşıtlığı temelinde ittifak kurmuşlardır. Bu kadroların ortak niteliği milliyetçilik, mukaddesatçılık, Misak-ı Milliyeçilik, antikomünizm, NATO yanlılığı ve ABD dostluğudur. Milliyetçi refleksin en çarpıcı örneği olarak, Refah Partisinin 1991 genel seçimlerinden önce MHP ile kurduğu seçim ittifakı gösterilmektedir.

Kimlik Sorunu ve İslamcı Söylem

İslamcı yazarların Kürt meselesi konusunda en fazla zorlandıkları noktalardan birisi, meselenin, bu-

***Kürt milliyetçiliğine ket vuracak
en etkin yöntem, ulus-devlet
ideolojisine yine ulus-devlet
ideolojisiyle değil, Kürt toplumunu
İslamileştirmeye hız kazandırarak ve
İslami kardeşlik ve ümmet yoluyla
cevap vermektedir.***

gün geldiği aşamada etnik bir Kürt kimliği temelinde ifade edilmesidir. Resmi milliyetçiliğin islamcı muhayyileyi istilasına sorunu da, özellikle Kürt kimliği konusunda önem kazanmaktadır. "Irki" esasa dayalı bir milliyetçi söylemin öngördüğü ulus-devlet modelinin ve kendi geleceğini tayin hakkının

meşru sayılmaması konusunda birleşen yazarlar, Kürt kimliğini de genel olarak bu nedenle vurgulamaktan kaçınmaktadırlar. Yazarlar, Türklerin ve Kürtlerin içinde yaşadığı sistemi yeniden yapılandırmak ve onları ortak bir müslüman kimliği etrafında birleştirmek konusunda fikir birliği içindedirler¹⁵; etnik kimlik talepleri ancak başka etnik oluşumlar karşısında anlam kazanan ilişkisel kategoriler olduklarından, ancak içinde "öteki" kimlikleri barındırmayan bir Ortadoğu ümmet modeli ile aşılabılır: "eğer Küveyt diye bir devlet varsa ve o devletin var olma hakkı ne kadar ciddi bir haksa, elbette ki Kürtlerin de o kadar hakkı var diye düşünülebilir. Ama ben Küveytin varlığına da karşıyım, Filistin devletinin bugünkü şartlarda, yani Batının bize empoze ettiği şekilde bir devlet olmasına da karşıyım. Herşeyi yeniden temellendirmeliyiz."¹⁶

Ümmet kavramının, bizzatı içerdiği belirsizlik bir veri olarak kabul edildiğinde bile, kavrama yüklenen anlam açısından İslamcı yazarlar arasında önemli bir bölünme gözlemlenmektedir. Bir grup yazar, İslami birliği sağlama amacı uğruna tekil bir siyasal yapıda farklılıkları asimile eden, Kürt ve diğer etnik kimlikleri elimine eden bir ümmet anlayışına sıcak bakmaktadırlar. Diğer bir başka grup yazar ise, ümmet kavramına sol liberal söylemin bütün çoğulcu unsurlarını --insan hakları, hukuk devleti, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, kültürel haklar gibi-- yüklemektedirler.¹⁷ Etnik kökeni Kürt olan İslamcı yazarların bu çerçevede içinde düşündüğünü, Kürt kimliğine siyasal alan içerisinde bir yer açmaya çalıştıklarının gözlemlenmesi mümkün. Savunulan tezler arasında, meselenin kökeninde yalnızca bölgesel ve ekonomik geri kalmışlığı değil Kürt kimliğinin yattığı, bu boyutu ile meselenin bir "Kürt" meselesi olduğu¹⁸ ve Kürt kimliğinin anayasal ve yasal güvenceye kavuşturulması gerektiği¹⁹ yer almakta. Ulus-devletin jakoben modernleşmeciliği yerine toplumun kendi tercihlerinin belirleyici olması ve İslamın topluma empoze edilmemesi gerektiği düşün-

cesi de bu grubun "liberal" tavrının bir diğer örneğini oluşturmakta²⁰.

Refah Partisinin Kürt Politikasının Eleştirisi

İslamcı yazarların uzlaşmaya vardığı bir diğer konu, Refah Partisinin bilincinin derinliklerinde Türk milliyetçiliğinin yattığı ve partinin resmi ideolojinin kuşatması altında olduğudur. Milli Nizam Partisinin kurulduğu 1969 yılından bu yana, Kürtler bu harekete her kesimden daha fazla katkı sağlamış olmasına rağmen, partinin düşünce ve pratiğinde Kürt halkına ihanet ettiği, Kürt meselesine ilişkin bir insiyatif geliştiremediği düşünülmektedir. Refah Partisinin Kürt sözcüğünü kullanmayı bile "fıkıh" meselesi sayması, Kürt bölgelerinde Kürt halkına "Fatih'in Torunları" hitabını seçmesi hep bu bilinçaltının yansımaları olarak görülmektedir²¹. Refah Partisinin 1991 genel seçimlerinde Milliyetçi Çalışma Partisi ile girdiği ittifak bu zihniyetin doruk noktası olarak görülmekte. Bu ittifakin gerçek amacının, müslümanları devre dışı bırakarak, Kürt meselesinin çözümünü başka güçlere ihale etmek olduğu düşünülmekte.

Ancak, Refah Partisine yöneltilen bu eleştiriler, beraberinde bazı bölünme ve çelişkileri de getirmiştir. Bu durum, özellikle Refahiyol koalisyon hükümeti sırasında açılan ekonomik paket sırasında yaşanmıştır: bir bölüm yazar iktisadi modernleşme ve gelir dağılımı, istihdam, yaşam güvenliği ve boşaltılan köylere geri dönüş konularında alınacak iyileştirici önlemlerin bölgedeki umutsuzluk, bıkınlık ve yorgunluğa son vererek İslami doğrultuda bir hareketlenmeye yol açacağı ileri sürülmüştür. Bir diğer grup ise Refah Partisinin temel hedefinin İslami doğrultuda adalet ve özgürlük kavramlarını yaşama geçirmek olması gerektiğini, yani bir Kürt İsviçresi yaratmak zorunda ve durumunda olmadığını, partinin bir öncelik hatası yaptığını ileri sürmüştür.

Çekiç Güç konusu bambaşka bir tartışma ve bölünmeye yol açmıştır. Bu gücün sona erdirilmesinden yana olanlar, Refah Partisinin bu doğrultuda bir karar alarak, geleneksel Türk Dış Politikasının Batıya itaat alışkanlığını ve ABD'ye bağımlılığını aşabileceğini ve bu yolla partinin kimliğini kristalize edebileceğini düşünmüşlerdir²². Tersı görüşte olanlar ise, Çekiç Gü-

cün K. Irak'ta yaşayan halkın can güvenliğini ve K. Irak'ın sınır bütünlüğünü sağlayan tek dayanak olduğunu ve dış politikada realist düşünce ve davranışın esas olduğunu savunmuşlardır.²³

Sonuç

İslamın bir kimlik eksenı ve muhalefet odağı olarak tarih boyunca Kürtlerin topluluk bilincine ve kimliğine destek verdiği ve İslam ve milliyetçilik ilişkisinin modernleşme ile sona ermediği önkabulünden yola çıkıldığında, İslamcı yazarlara ilişkin yapılabilecek en son değerlendirmeyi, sosyolog Sami Zubeida'ya başvurarak, en başta almak mümkün: İslam-kimlik ilişkisinin "hiçbir orijinal çözüme götürme ihtimali yok. İslamın, kimlik sorununu İslami birlik adına elimine etmeye çalışması daha büyük bir olasılık"²⁴. Bu-

na ek olarak, yazarların İslama, kimlik sorununa, modernleşme ve ulus-devlet ideolojisine ve bu kavramların tarihsel ilişkilerine bakış açısına çok makro düzeyde iki temel sorgulama yöneltmek mümkün.

Bir kere, İslamı başlıca araç kavram olarak alıp Kürt meselesini anlamaya ve etkilemeye çalışmanın

kuramsal kalkış noktalarından birisi bölgedeki İslami düşünce ve pratiğin tüm zamanlarda geçerli sabit bir "öz" içerdiğinin kabulüdür. Dahası, bu kalıcı özün modern merkeziyetçi devletin politikalarına sürekli olarak kültürel "direnç" gösterdiği ima edilmektedir. Bu belirleme ya da kabuller, İslamcı yazarların, İslami kimliğe bakış açısının oryantalistlerle benzeşmeler içerdiğini de ortaya koymakta. Yazarlara göre, İslami kimlik çok katmanlı aidiyetler içermekten çok, değişmez- kalıcı tek bir özden oluşmaktadır. Kürt meselesini, etnik ve kabilesel bağların önünde ve üstünde yer aldığı düşünülen dondurulmuş bir İslami kimlik aracılığı ile anlamaya çalışma çabası, Kürt hareketinin Cumhuriyet tarihi boyunca farklı eksenler etrafında ifade edilegelmiş olması keyfiyetini açıklayamamaktadır. Modernleşme, Cumhuriyetin çeşitli dönemlerinde farklı ivmelerle ve dengesiz/çşıtsız/eksik nitelikte de olsa, bölgeye nüfuz ederek dinin Kürt varlığının tek eksenı olma niteliğini yitirmesine, farklı bir boyutta algılanmasına neden olmuştur. İslam, aşiret, tarikat, vatandaşlık ve hemşehrilik gibi çeşitli kimlik katmanları ile kuşatılmış bir toplumda, bu katmanlardan

yalnızca birisini oluşturmaya başlamış ve Kürt hareketinin direnişçi karakteri önce sosyalist, daha sonra da laik milliyetçi platform ve söylemlerle bütünleşmiştir.

Yazarlar, İslam ve modern ulus-devlet ideolojisi- ni birbirini tamamen dışlar bir biçimde kavrama yolunu seçerek, Kürt meselesinin modernleştirici devletle "çatışan" boyutunu tek bir değişkenle, İslamla açıklamaktalar. İslamcı yazarların, --aralarındaki farklılıklara rağmen- Kürt sorununa modernleşme merkezli bu yaklaşımı ve çözüm önerileri, her biri birer araştırma sorunsalı olabilecek, bir dizi soru ve açmazı beraberinde getirmekte. Her şeyden önce yazarlar, dinin modernleşme/laikleşmenin "taarruzu" karşısında "ricat" ettiğini ileri süren klasik modernleşme tezlerini benimseyerek din ve milliyetçilik ilişkisinde, dinin ulus-devlet ideolojisinin tek dil, tek kimlik ve tek kültür projesine hizmet edebilme yeteneğini görmezlikten gelmektedirler. Bu yetenek, dinin, seküler bir düzenin siyasal iktidarına destek olan "sivil" niteliğiyle, bir diğer ifade ile, siyasetin belirleyici rolü ile ilgilidir. Özel olarak Kemalizm-İslam ilişkisi de, basit bir "taarruz" ve "ricat" ilişkisinden çok, aralarında iktidar rekabeti olan iki merkezin birbirini sürekli olarak izleyen, kaale alan, zaman zaman dışlasa bile aslında denklemlerine sokan girift ilişkisidir. Bu yazarlar Ali Bulaç, Abdurrahman Dilipak, Abdullah Güney, Ömer Vehbi Hatipoğlu, Sabah Kara, Fehmi Kuru, Mehmet Metiner, Mehmet Pamak, Ahmet Taşgetiren, Altan Tan, Osman Tunç ve Müfit Yüksel'den oluşmaktadır.

Dipnotlar

¹ Bu yazarlar Ali Bulaç, Abdurrahman Dilipak, Abdullah Güney, Ömer Vehbi Hatipoğlu, Sabah Kara, Fehmi Kuru, Mehmet Metiner, Mehmet Pamak, Ahmet Taşgetiren, Altan Tan, Osman Tunç ve Müfit Yüksel'den oluşmaktadır.

² Dale F. Eickelman ve James Piscatori, *Muslim Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1996), s. 37.

³ a.g.e., s. 43.

⁴ Ali Bulaç, *Kürt Soruşturması* (Ankara: Sor Yayıncılık, 1992), s. 109; Ömer Vehbi Hatipoğlu, a.g.e., s. 398.

⁵ Altan Tan, *Kürt Soruşturması*, a.g.e., s. 118; Müfit Yüksel, a.g.e., s. 389.

⁶ Müfit Yüksel, *Kürdistanda Değişim Süreci* (Ankara: Sor Yayıncılık, 1993), s. 389.

⁷ Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kürt Soruşturması*, s. 194.

⁸ Bkz. Martin van Bruinessen, Agha, Shaikh and State: *The Social and Political Structure of Kurdistan* (Zed Books: London, New Jersey, 1992).

⁹ Tan, *Kürt Soruşturması*, s. 119.

¹⁰ Bkz. Ümit Cizre Sakallıoğlu, "Historicizing the Present and Problematizing the Future of the Kurdish Problem: A Critique of the TOBB Report on the Eastern Question", *New Perspectives on Turkey* 14 (Spring 1996).

¹¹ Hatipoğlu, *Bir Başka Açından Kürt Sorunu* (Ankara: Mesaj Yayınları, 1992), p.163.

¹² Abdullah Güney, *Kürt Soruşturması*, s. 42; Bulaç, "İslami Bir Perspektiften Kürt Sorunu", *Kitap Dergisi* (Mart-Nisan 1992), s. 31.

¹³ Bulaç, "Müslümanların Kürt Sorununa Bakışları (2)" *Yeni Şafak*, 14 Mart 1996.

¹⁴ Ahmet Taş getiren, "Bir Dokun Bin Ah İşit", *Yeni Şafak*, 6 Şubat 1996.

¹⁵ Bulaç, Metin Sever, ed., *Kürt Sorunu-Aydınlarımız Ne Düşünüyor?* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992), s. 99; Altan Tan, *Kürt Soruşturması*, s. 132.; Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Bir Başka Açından Kürt Sorunu*, s. 30.

¹⁶ Abdurrahman Dilipak, *Kürt Sorunu-Aydınlarımız Ne Düşünüyor?*, s. 115.

¹⁷ Bulaç, *Kürt Sorunu-Aydınlarımız Ne Düşünüyor?*, s. 102; Dilipak, a.g.e., s. 84.

¹⁸ Mehmet Metiner, "Refahın Güneydoğuya İlişkin Duyarlılığı", *Milli Gazete*, 27 Ağustos 1996.

¹⁹ Tan, *Kürt Sorunu Nasıl Çözülür*, s. 73; Osman Tunç, a.g.e., s. 144.

²⁰ Tan, a.g.e., s. 77.

²¹ Bulaç, *Kürt Soruşturması*, s. 96.

²² Temsili iki yazı için bkz. Ahmet Taşgetiren, "Çekiç Güç 5. Ordu Olsun", *Yeni Şafak*, 22 Mart 1996; Abdurrahman Dilipak, "Erbakan Doktrini", *Akit*, 25 Temmuz 1996.

²³ Bulaç, "Çekiç Güce Neden İhtiyaç Var?" *Yeni Şafak*, 30 Temmuz 1996.

²⁴ Sami Zubeida, "Turkish Islam-National Identity", *MERIP* 2 (Nisan-Haziran 1996), s. 8.

Kitap Tanıtımı:

**Üniversitenin Misyonu: J. Ortega Y Gasset;
Çev. Neyyire Gül Işık, Yapı Kredi Yay., 1998**

Üniversitenin Misyonu

Atıf Evren *

Kitap Tanıtımı:Matematik Üzerine Diyaloglar;Alfred Renyi; Dost Yayınevi
"Benimle diğer insanlar arasındaki fark şu:Ben gerçekte bilmediğim şeyi bildiğimi hayal etmiyorum." -SOKRATES

1970'de ölen ünlü Macar matematikçisi Alfred Renyi'nin "Matematik Üzerine Diyaloglar" adlı çalışması Şubat ayı içerisinde İskender Taşdelen tarafından Türkçeye çevrildi.

Üç diyalogdan oluşan çalışmanın birinci diyalogu Sokrates ile Hippokrates arasında geçiyor ve

Matematik'in nesnesi, yöntemi gibi sorulara meslekten olmayan matematik meraklıları için yanıtlar arıyor. Sokrates ile Hippokrates arasında geçtiği kurgulanan bu diyalog ilk kez 1962 yılında Macarca yayınlandıktan sonra 1963'de Fransızca'ya çevrilmiş. Renyi neden böyle temel sorulara yanıt aradığını şöyle açıklıyor.: " İlk diyalogun ana konusu olarak "Matematik gerçekte nedir?" sorusunu seçtim. ...çünkü, temel ve yüksek öğretim kurumlarındaki matematik öğretimi bu soruya açık, doğru ve bugüne uygun bir cevap vermekten hala uzaktır." (s89)

İkinci ve üçüncü diyalogların yazılış öyküsünü de yazarın kendisinden dinleyelim: "İlk diyalogda matematiğin gerçeklikle ilgisini sadece genel bir felsefi görüş biçiminde verdiğimden, ikincisinde matematik uygulamalarının daha detaylı bir şekilde tartışılmasını merkeze aldım.

Arkhimedes'i böyle bir diyalogun baş karakteri yapmak mantıklıydı, çünkü onun adı, eski çağlarda bile doğrudan bu tür uygulamaları anırtıyordu. Ancak ikinci diyalogun tarihsel çerçevesi , bu tartışmalı

konuda söylemek istediklerimin hepsini söylememe izin vermedi.

Böylece, üçüncü bir diyalog yazma gereğini duydum. Burada baş karakter, doğa yasalarının keşfinde matematiksel metodun büyük bir önemi olduğunu ilk kez fark eden ve bu inancını büyük bir güçle yayan, modern çağın ilk düşünürü Galilei idi. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü diyaloglar hem birbirlerini hem de ilk diyalogu tamamlamaktadırlar." (s90)

Son olarak bu çalışmada tarihsel olguların ele alınışında belirli bir anakronizmden (tarih dışılık) uzak durulduğunu da belirtmek gerekiyor.

Matematiğin Nesnesi

Birinci diyalog Hippokrates'in kendini yetersiz hissedip, tutarlı bilgiye ulaşabilmek için Sokrates'i arayıp bulması ile başlıyor. Matematiğin inceleme nesnesi, matematik bilginin kesinliği gibi konuların bu ikili tarafından tartışma konusu edilmesi ile devam ediyor.

Hekimlik sanatı hastalık ve sağlıkla, astronomi yıldızlar ve hareketleriyle ilgiliyken, matematiğin nesnesi sayılar ve geometrik formlardır. Bunlar matematikçilerin bilinci dışında bir gerçeklik taşımazlar.Örneğin asal sayılar matematikçiler olmasaydı varolmayacaklardı.(s12-13)

Matematik Bilginin Kesinliği

Öte yandan matematik bize bilimin diğer dallarından daha güvenilir ve sağlam bilgiler vermektedir. "Bir dikdörtgenin köşegenlerinin birbirine eşit olduğundan emin olabiliriz; çünkü bu sonuç, matematikçilerin verdiği dikdörtgen tanımından çıkmaktadır." (s19)

Bu durum da bizi matematiğin kendine özgü konumunu tartışmaya götürmektedir.

* İ.Ü. İktisat Fakültesi Araştırma Görevlisi

Matematiğin fizik, kimya biyoloji, tarih, ekonomi vb. bilim dallarının aksine bir nesnesi yoktur.

"Bizim yarattığımız kavramlar, kendi doğaları gereği bizim tarafımızdan tamamen bilinebilirler.

Ayrıca, onlar hakkındaki doğruları tümüyle ortaya çıkarabiliriz, çünkü onlar bizim zihnimiz dışında hiçbir gerçeklik taşımazlar."(s19) Yine bu durumun kendisi de matematiğin /ya da matematiksel çalışmanın sınırlarına/sınırlılıklarına ilişkin bir diğer farklılık olsa gerek.

Bilimsel Bilginin Yaklaşıklığı

"Gerçek dünyada var olan nesneler, bizim onlara dair tasarımlarımızla özdeş değildirler, çünkü tasarımlarımız daima eksik ve yaklaşıktır. Sonuç olarak, bizim gerçek varlıklar hakkındaki bilgimiz, hiçbir zaman tam ve kesin olamaz."(s19-20)

Bu şekilde elde edilmiş olan bilgi eksik de olsa değerlidir. Çünkü yararlı olabilir.

Matematik Kavramların Oluşumu

"Matematiğin soyut kavramlarının ne şekilde oluştuğunu hatırlayalım...Bir çocuk saymayı öğrenirken, öncelikle çakılları ve küçük dalları sayar. Ancak iki çakıl ile üç çakılın bir arada beş çakıl ettiğini öğrendikten sonra ve bunu küçük dal parçalarıyla veya paralarla denedikten sonra, iki artı üçün beş ettiğini öğrenir...İnsanoğlu matematiğin tüm temel kavramlarını buna benzer bir yolla geliştirmiştir.Bu kavramlar, gerçek dünyanın bilgisinden süzülüp billurlaştır."(s26)

Matematiğin dünyası, gerçek dünyanın zihnimizdeki yansısından başka birşey değildir."(s27)

Matematikçilerin Başarı Kaynağı ve Sokrates'in Bilgeliği

Matematikçilerin başarılarının kaynağı onların yöntemleri, tam doğruluk için çabalamaları, kullandıkları her kavramı tam olarak tanımlama ve tutarsızlığa düşmekten kaçınma alışkanlığını taşımalarında yatmaktadır.(s30) Sokra-

tes'in bütün çabası da bu standartları felsefe, politika gibi alanlara taşımak olmuştur. Sonuçta da pek çok düşman kazanmıştır. Çünkü "...bilge olduğu düşünülenlerin çoğu, cahil aptallardır. Akıl yürütmeleri sağlam bir temelden yoksundur.

Çünkü bu insanlar-matematikçilerin tersine- tanımlanmamış ve ancak yarı yarıya anlaşılmış kavramlar kullanırlar."(s30)

Matematiğin Uygulamaları

İkinci diyalog Arkhimedes ve Syrakusa Kralı Hieron arasında geçmektedir.

Tartışmanın gerçekleştiği zaman ise Syrakusa'nın Romalılarca kuşatıldığı döneme denk düşmekte-

dir.Böyle bir durumun gerçekliği yansıtmadığı Renyi tarafından da vurgulanarak -çünkü Kral

Hieron bu olaydan üç sene önce ölmüştür!-diya-
loğun kurgusal olduğu belirtilir.

Herkes matematiğin uygulama alanlarını merak etmektedir. Oysa Arkhimedes'e göre 'uygulamalı matematik' diye bilinen matematikten ayrı bir dal olmaz. Bir kişinin iyi bir matematikçi olabilmesi için düş dünyasında yaşaması gerekir. Romalılar iyi matematikçi olamazlar çünkü fazlasıyla pratik zekalı insanlardır.

Bunun yanı sıra matematiğin uygulamalarından sözedilen çoğu alanda gereksinimi duyulan teorem ortada yoktur. Öncelikle teoremin kendisinin bulunup ispatlanması gerekir. (s40)

Matematik ve Yöntem

Bundan başka, yöntemin kendisinin de çalışmanın sonuçlarından daha önemli olduğunu belirtmek gerekir: "Metodun kendisinin, onun yardımıyla ulaştığım tek tek sonuçlardan daha önemli olduğunu düşünüyorum. Size bir gün kaldıraçlardan bahsederken söylediğim şeyi hatırlıyor musunuz? 'Bana bir dayanak noktası gösterin, Dünyayı yerinden oynatayım.'

Elbette ki, evrende böyle sabit bir nokta yoktur. Ancak matematikte, dayanmak için böyle sabit noktalara sahibiz:Aksiyomlar ve mantık."(s45)

Matematiğin Ödüllendirdikleri

"Matematiğin ödüllendirdikleri onunla sadece sunabileceği ödüller için ilgilenenler değil, salt matematiğin kendisinden ötürü ilgilenenlerdir...Aynı şekilde matematik de sırlarını, ona saf sevgiyle, kendi güzelliği için yaklaşanlara açar... 'Bunun bana ne faydası olacak?' diyen pek fazla ilerleyemez."(s47)

Doğa Kitabının Dili Üzerine Bir Diyalog

Üçüncü diyalog Galilei ile onu konuklayan Bayan Niccolini arasında geçiyor.

Yine bu tartışmaların tarihsel arka planında engizisyon ve baskıcı uygulamaları yer alıyor.

Alfred Renyi, burada da düşüncelerini Galilei'nin ağzından ve kimi zaman ondan destek alarak ortaya koyuyor: "Benim düşünceme göre felsefenin gerçek amacı, doğa yasalarını anlamaktır.... ve bu yasalar sadece matematiğin yardımıyla ifade edilebilir." (s58) "Muhteşem doğa kitabı, ancak onun yazıldığı bilenler tarafından okunabilir ve bu dil de matematiktir." (s68)

Matematik Aksiyomlar ve Doğa Bilimleri

Burada da temel bilimlerde yapılan bir araştırma ile matematik bir araştırmanın farklılıklarının

Galilei'nun ağzından ifade edilişine tanık oluyoruz: "Doğayla ilgili hiçbir iddia hiçbir zaman bir matematik teoreminin ispatlandığı gibi, yani belirli aksiyomlardan bir dizi mantıksal sonuç elde etme yoluyla ispatlanamaz. Doğaya ilişkin hipotezlerin kendileri birer aksiyomdur ve aksiyomlar matematikte de ispatlanamaz. Örneğin kimse çıkıp da geometrinin aksiyomlarını ispatlayamaz. İnsan bunların doğruluğuna ancak, üzerlerine kurulmuş olan geometri, içinde yaşadığımız uzamı doğru tasvir ettiği için inanır. Fiziksel hipotezler, genel olarak formel yolla ispatlanamaz. Yapabileceğimiz tek şey, bu hipotezlerden hareketle gözlemlenebilir, deneysel olarak denetlenebilir sonuçlar çıkarıp, sonra da bunları doğrulamaya çalışmaktır. Fakat hipotezimizden sonuçlar türetme işi matematiksel metotlarla yapılır."(s68)

Matematik Güzeldir!

Matematiğin aslında bir estetik değer taşıdığı konusunda pek çok matematikçi hemfikir.

Bu noktada Galilei de (daha önceden Sokrates'in da savunduğu) benzer bir konumu paylaşıyor: "Matematiğin güzelliğinin ikincil, tamamlayıcı bir nitelik olmadığını, onun en temel özelliklerinden biri olduğunu düşünüyorum...Eski Yunanlılar bunu gayet iyi bilirlerdi...Doğunun barbar tiranlarının saraylarında sanat ve bilimler sadece birer lüks olarak görüldü. Fakat eski Yunan'da sanat ve bilim yaşamın asli bir parçası haline geldi. Farklı yollarla da olsa ikisi de insanın kendini ve dünyayı bilmesine yardımcı oluyordu." (s71)

Matematik Gereklidir!

Toplumu oluşturan bireylerin harcadığı kolektif zihinsel/düşünsel çabanın az ya da çok olmasının, genel olarak uygarlaşma düzeyi üzerinde rolü olduğu kabul edilecek olursa matematiğe burada bir misyon biçmek de hiç şüphesiz kolaylaşacaktır. Yine Galileo'ya ve dolayısıyla Renyi'ye başvuralım: "Sıkı bir zihinsel çaba olmaksızın insan matematikte fazla ilerleyemez. Fakat saf bilginin zevkine varan, matematiğin güzelliklerini gören herkes bu esaslı çabayı gönüllü olarak gösterir. Matematik öğretmenin asıl amacı öğrenciyi bu zevkle tanıştırmak ve böylece onu, matematik için vazgeçilmez olan disiplinli ve mantıklı düşünme konusunda eğitmektir. Bu zahmete değer, çünkü matematik aracılığıyla mantıklı düşünme sanatını öğrenen, bunu yaşamın her alanında kullanabilir."(s72)

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun İktisadi Cephesi"

Ömer Lütfi Barkan *

1- Memleketteki arazi mülkiyeti bünyesini değiştirerek zirai kalkınmayı hızlandırma imkanları.

Hükümet tasarısının gerekçesinde, Türkiye zirai ekonomisinin bugünkü geri hali, bilhassa arazi mülkiyeti bünyemizin ve bu bünyenin bir neticesi gibi gözüken ortaçağ artığı geri bir işletme rejiminin elverişsizliğiyle izah edilmekte ve bugünkü elverişsiz zirai bünye ve işletme rejimi değiştirilecek olursa, mes'ut bir iktisadî gelişmenin temin edilmiş olacağı ümidi beslenmektedir.

Bu görüş tarzında hakikatin büyük bir hissesi bulunduğ ve bu işe buradan başlamak lâzımgeldiği muhakkaktır. Gerçekten, bir memleketin arazi mülkiyeti nizamı o memleketin sosyal ve politik vaziyeti üzerinde olduğu kadar ekonomik ve teknik zirai inkişafı üzerinde de büyük bir tesir icra eder. *Mülkiyet bünyesinin bozukluğu ve uyumsuzluğu yüzünden meydana gelecek iktisadî gerilemeler ve sosyal davâlar*, o memleketin siyasî bakımdan da yıkılmasının en büyük âmili olarak tarihte daima göze çarpar. Aynı surette, toprak mülkiyeti bünyesi kadar, toprağı işletme rejimlerinin de bir memleketin sosyal ve ekonomik vaziyetinin tayinindeki hissesi büyüktür.

Arazinin ona temellük edenler tarafından işletilmesi esasına dayanan işletme rejimlerinde teknik terakkilerle toprağın ıslâhı gayretlerinin daha fazla olması beklenebilir. Bu bakımdan, haklı olarak diyebilir ki, "Türkiye ziraatinin hızla geliştirilmesi, memleket topraklarının gerçekten benimsenip imar edilmesine bağlıdır. Bu sebepten "toprağı işliyenlerin ona sahip olması, toprağı sahip olanların da topraklarını işlemesi prensibi üzerinde Türkiye yürümek zorundadır."

Bu suretle yapılmak istenilen iş, bir toprak dağıtma knunu çıkararak, *memleketin bugünkü toprak mülkiyeti nizamını değiştirmek suretiyle zirai ekonominin yapıcı ve yaratıcı kuvvetlerini harekete geçirmek ve köylünün çalışma ritmini ve randımanını arttırmaktır*. Bu sebeple, tetkik ettiğimiz Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, "Türk çiftçisinin serpilip gelişmesini köstekleyen bütün zincirleri kıran", "ekonomik gelişmesinin kördüğümünü çözecek" ve ona "teknik ilerleme hızı" verecek olan bir kanun olarak tasarlanmış ve takdim edilmiştir. Şu halde, burada, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun memleketin arazi mülkiyeti ve işletilmesi sisteminde yapmak istediği değişiklikleri elde edebilmek için *lüzumlu esasları ihtiva edip etmediği ve bu hedefin elde edilmesinin Türkiye'de zirai bir kalkınma için kafi gelip gelmeyeceği* meselesini tetkik etmek lâzımgelir. Fakat, bu meselelerin tetkikine geçmeden evvel, bugün Türkiye'de mevcut olan ve kanunun kaldırılmasını bilhassa kendisine hedef tuttuğu zirai işletme tiplerinin hangileri olduğunu kısaca gözden geçirmek icap eder.

2- Türkiye'de ortakçılığın aldığı bazı şekiller.

Ekseri ziraat memleketlerinde toprakların işletilmesi hususunda iş kuvvetiyle sermayenin iştiraki şeklinde ortaya çıkan ve şartlar altında faydalı olmaktan da halî bulunmayan *ortakçılık* veya *kiracılık* münasebetleri, Türkiye'de bugünkü iktisadî ve içtimai ülkelerimiz için çok geri ve karışık şekiller arz etmektedir.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde çeşitli numunelerine ratslanan ve hemen hepsi vaktiyle Mecellenin olduğu gibi bugün de Borçlar Kanunumuzun hükümlerinden ziyade mahallî örf ve âdetlere göre ve şifahî bir şekilde aktedilen ortakçılık mukavelelerinde şu esaslar dikkat nazarımıza çarpmaktadır:

Evi, çift hayvanı, tohumu ile birlikte kafi sermaye ve iş kuvvetine sahip olup yalnız işliyecek toprağı bu-

* Profesör Ömer Lütfi Barkan'ın "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri" adlı etüdününün alınmıştır. (İktisat Fakültesi Mecmuası, 6.cilt, 1-2.sayı, sahife: 54-145), İstanbul, 1946

lunmayan çiftçilerin toprak sahipleriyle yaptıkları ortakçılık mukaveleleri, ekseriya mahsûlün onda biri veya tarlaya ekilen tohumun muadili bir miktar hububatıdır. Bu miktar, bire yedi yahut sekiz mahsûl veren bir toprak üzerinde mühim bir hisse teşkil ederse de, o kadar ağır ve tehlikeli bir yük sayılamaz. Bu tip toprak mukaveleleri yanında, çok daha karışık ve içtimâî ve iktisadî bakımlardan ortakçıyı toprak sahibine tâbi bir vaziyete sokan şekiller mevcuttur. Bunlar arasında, toprak sahibinin temin edeceği evde oturan, vereceği tohumu onun tarlalarına eken ve "maraba" yahut "miribe" tabir edilen ortakçılar mevcuttur ki, bunlardan bir kısmının elinde bazan sadece bir çift öküz bulunmaktadır. Bu vaziyette, vergiler mal sahibine ait olmak üzere, mahsul, içinden tohum çıkarılmaksızın, yarı yarıya paylaşılır. Bazı yerlerde marabanın çift hayvanı da yoktur. İşlediği toprak gibi oturduğu ev, kullandığı her türlü istihsal âletleri ve masraflar arazi sahibine aittir. Bu vaziyette maraba mahsûlün yalnız üçte birini almaktadır.

Umumiyetle bir veya iki maraba ile topraklarını işleten ufak toprak sahipleri tipi vaziyete hakim gözükmeyle beraber, bazan bütün bir köy ve hatta birçok köyler halkının toprak sahibinin marabası halinde bulunduğu da vâkidir. Bu şekilde hususî şahıslara ait topraklar üzerinde tesis edilen çiftlik-köylerin bazan büyük ve fennî zirâî işletmeler şeklini aldığı, çiftçilerin toprak sahibinin pulluk, anbar vesair fennî tesisleriyle her türlü makinenunlarla tanzime muhtaçtır. Diğer taraftan toprakların âdeti amelesi vaziyetinde olan çiftçiler, aileleriyle birlikte köyler teşkil edecek çiftlik toprakları üzerinde yerleşmişlerdir ve ücretleri mahsulden bir hisse şeklinde verilmektedir.

Maraba şeklindeki bu tip ortakçılar, babadan oğula geçen irsî ve daimî bir kiracı vaziyetindedirler. Bu marabaların her çeşidi, örf ve âdetlere uygun bir şekilde taahhütlerini yerine getirdikleri müddetçe, bazan nesiller boyunca toprak sahibinin evinde ve toprakları üzerinde kalırlar. Fakat çalışmayarak toprakların terk edilmesi veya hırsızlık veyahut rezalet gibi bir vak'anın zuhuru veya sadece toprak sahibinin keyif ve arzusuna göre, *hukukî hiçbir sıfatları olmayan bu ortakçılar, oturdukları evden ve köyden koçulabilirler.* Bu vaziyette, bugün Türkiye'de on binlerce ortakçının durumlarını nizamlayan kanunî hükümlerin mevcut olmayışı ve toprak sahiplerinin büyük bir toprak zengini veya ağası olarak haiz oldukları mahallî nüfuz ve otoriteye dayanarak veyahut sadece bir fuzulî işgal davası açarak bu gibi çiftçileri dışarı atabilmesi, memlekette büyük bir huzursuzluk ve emniyetsizlik havası yaratmaktadır. Ayrıca toprak sahiplerinin ellerindeki

salâhiyetlere dayanarak ortakçıları üzerinde şahsî hizmet ve angarya gibi eski derebeylik haklarına benzer haklar tesis ve iddia ederek, her türlü devlet otoritesinden ve medenî hayat merkezlerinden uzak münzevî memleket köşelerinde, onları kendi tâbileri vaziyetine sokmaları mümkündür ki, bu hal neticede onların insafsız bir şekilde istismarına varmaktadır.

Bilhassa köylerde işlerinin başında oturup da marabaları ile birlikte yaşayan toprak sahiplerinin birçok hallerde onları himaye etmesi veya onlara hayırlı ve müessir yardımlarda bulunması, kıtlık senelerinde para ve yiyecek vermesi mümkündür. Fakat, bu *yardımların ekseriya çok ağır şartlarla* yapılmakta olması, bu suretle borçlandırılan köylünün bolluk senelere ait fazla gelirini de toprak sahibine yatırmış olması dolayısıyla bir gün iktisadî istiklâl kavuşabilmesi güç olmaktadır.

Sermaye kıtlığının, kuraklık veya tabîî âfetlerin zoru ile yahut sadece düğün ve kumar masrafları için köylünün bazan ağadan veya *mürabahacı şehir tüccar ve esnafından ne kadar ağır ve tehlikeli şartlarla para tedarik ettiğini* ve umumiyetle köylünün hangi şartlar altında elindeki toprağı kaybederek ortakçı vaziyetine düşmüş olduğunu, bugün artık kaybolmaya başlayan, aşağıdaki borçlanma mukavelesi göstermektedir:

Muayyen bir miktar borç para alan bir köylü, tarlalarından kıymeti o miktar paraya tekabül ettiği tahmin edilen bir parçayı, para verene rehin olarak verir. Bu vaziyetle, halk arasında denildiği gibi, para faizsizdir. Fakat, tarla da borç ödeninceye kadar parayı verenin elinde kalmakta ve onun hesabına işletilmektedir. Tabîî, bu tarla, umumiyetle yine eski sahibi tarafından, fakat bu defa ortakçılıkla işletilmekte olan ve bu yoldan paranın faizi yüksek bir hadde varmaktadır. Bu suretle, para verilemediği müddetçe tarla parayı verenin elinde kalacak ve hatta bu suretle borçlanan bir köylü bir daha kurtulamamak üzere parayı verenin ortakçısı ve hatta marabası haline girecektir.

Bu şekilde ortakçılıkla işletilen toprakların lâzımgeldiği şekilde kıymetlendirilmeyeceği tabiidir. Hakikaten ortakçı, toprak gelirinin mütâd ve zarurî olanın haricinde sarfedilen fazla gayretlerle mütenasip bir şekilde artırmıyacağını ve hatta bilakis, toprak sahibinin hiçbir gayret sarfetmeden daima mahsule muayyen nisbetlerde iştirak şeklinde faydalanması yüzünden, fazla gayretlerinin verimsiz kalacağını düşünerek toprağın tabîî verim kabiliyetini en az bir sây ile kıymetlendirmeye çalışacaktır. Ayrıca bir de, arazi sahiplerinin köyde toprağının başında oturmayıp toprağın

getirdiği rantı şehirlerde sarfetmesi ve toprağın fazla gelirlenmesini, onu ıslâh için toprağa dönmemesi, köylerin büsbütün fakirleşmesini mucip olmaktadır.

İşte kanun, her bakımdan zararlı olduğu meydana gelen bu geri ortakçılık usûllerini tasfiye etmek suretiyle, köylünün toprağına ve mahsulüne karşı alâsını temin etmek ve ferdi teşebbüs ve alâkayı arttırarak toprakların daha verimli bir şekilde işletilmesini mümkün kılmak istemektedir.

3- 17. madde ortakçılığı ortadan kaldıracak mı?

Fakat Çiftçi Topraklandırma Kanunu, bu hususta acaba ne dereceye kadar müessir bir şekilde müdahale edebilecekti? Evvela şurasını kaydetmek lâzımgelir ki, bu kanunda toprağı işletenlerin ona sahip olması ve toprağına sahip olanların da onu doğrudan doğruya işletmesi prensibi açıkça va'zedilmiş değildir. Kanununda, sırasıyla 5000 ve 2000 dönümden yukarı olan kısımlar kamulaştırılacağı zaman, geriye kalan kısımların nasıl işletilebileceğine dair sarih bir hüküm bulunmadığı gibi, o kadar fena gözle görülen bu ortakçılık usûllerini ortadan kaldırmak için bilhassa konmuş gözükten 17. madde bile böyle bir prensip va'zetmiş değildir. Ve bu yüzden kanunun hedefine erişip erişilemeyeceği belli değildir. Çünkü, her ne kadar bu hususta elimizde sarih istatistikler yoksa da, Türkiye'de ortakçılarla işletilen toprakların büyük bir kısmının bu madde ile de dokunulamıyacak olan ve bir çiftçi işletmesi haddinin üç mislinden küçük bulunan topraklar olması muhtemeldir. Bu suretle, kanunun kasaba ve şehirlerde oturup köylerde tedarik ettikleri tarlaları ortakçılıkla işleten ve fakat ellerindeki toprak miktarı umumiyetle bir çiftçi işletmesi için zarurî olan miktar arazinin üç mislinden fazla olmayan toprak sahipleri için hiç bir kayıt koymaması, büyük bir kısım topraklar üzerinde ortakçılık münasebetlerinin eskiden olduğu gibi devam etmesine sebep olacaktır. Bu vaziyette, kamulaştırma haddi olarak bir çiftçi işletmesinin üç misli kabul edilmek suretiyle, prensip olarak dokunulmayan ortakçılık münasebetleri başı boş bırakılamaz, onlar her bakımdan yeni kanunlarla tanzime muhtaçtır. Diğer taraftan Topraklandırma Kanunu bir defa tatbik edilip ziraî bünye yeni bir şekle sokulduktan sonra, muahhar olarak vukubulacak her türlü inkışaflarla, yeniden bir kısım toprak sahibi köylülerin topraklarını kaybedip ortakçı vaziyetine düşmelerinin önüne nasıl geçilecektir? Kanunda bu hususlarla alâkalı lüzumlu tedbirlerin alınmış olmadığı göze çarpmaktadır.

Diğer taraftan, memleketimizde ortakçılığın bu pek zararlı ve tehlikeli şekilleri, sadece topraksızlık veya toprak mülklerinin müsait olmıyan bir şekilde dağılışı neticesi meydana gelmiş değildir. Bu şekil toprak münasebetleriyle, ziraî ekonomimizin seviyesinin pek düşük oluşu, pazarlara bağlanmaması ve istihsal ve piyasa şartlarının kötülüğü ile kuraklık ve kıtlık gibi tabiat şartlarından sık sık büyük zararlar görecektir vaziyette bulunuşu ve nihayet bu gibi geri iktisadî şartlar arasında hâlâ yaşama imkânı bulan ağalık ve beylik gibi derebeyliği artığı içtimâî kuvvetlerin sıkı alâkaları vardır. Bu sebeple, memleketimizde de çeşitli ortakçılık münasebetlerini ortadan kaldırmak için, yalnız toprak mülkiyeti bünyesini zorla değiştirerek toprakları yeni bir dağıtma tabî tutacak ve hatta bir defaya mahsus olmak üzere tesis sermayesi dağıtacak kanunlar kâfi gelmeyecektir. Yalnız arzu edilmeyen neticeleri değil, o neticelere vücut veren iktisadî, malî ve teknik bütün muhit şartlarını ortadan kaldıracak tedbirleri almak lâzımgelir. Bu bakımdan, kanunların müessir bir şekilde ve faydalı olarak tatbik edilebilmek kabiliyetini haiz olup olamayacağı, bu hususta alınmış gerekli diğer tedbirlerin tam olmasıyla müte-nasip olacaktır.

4- Düzenli büyük işletmelerin parçalanması tehlikesi

Görülüyor ki, Türkiye'de köy iktisadiyatının bugünkü verim ve teknik seviyesini yükseltebilmek için, işe ziraî bünyenin ıslahıyla başlamak ve bunun için de bir toprak dağıtma kanunu çıkarmak lâzımgelirse de, *sırf toprak mülkiyeti nizamını değiştirmek suretiyle iktisadî kalkınmayı temin etmek hususunda büyük ümitlere kapılmamak lazımdır.* Bu hususta ziraî ekonomimizin bütün bünye hususiyetlerini ve şartlarını, Devletçilik anlayış ve teşkilatımızı ve çiftçiye ait kanunlarımızı da birlikte değiştirmek zarureti vardır. Halbuki, elde mevcut kanunda bu hususların nasıl halledileceği zikredilmemiştir. Bu bakımdan kanunun diğer bir seri kanunlarla tamamlanması beklenir.

Diğer taraftan, ortakçılığın geri şekilleri ile topraksızlığın ortadan kaldırılarak küçük ve müstakil çiftçi işletmeleri tipinin Türkiye'de kuvvetlendirilmesi davası, sosyal ve politik bakımlardan her ne kadar münakaşa kabul etmez bir açıklığa sahip olursa olsun, iktisadî verimi bakımından üzerinde durulmağa değer bir mesele teşkil etmektedir.

Sırf küçük çiftçilerden müteşekkil bir Türkiye, kanaatimizce, bugün bu topraklar üzerinde yaşayanlar için temenni ettiğimiz refah ve zenginliği temin ede-

miyecektir. Küçük çiftçi işletmeleri, ne kadar teşkilatlandırılırsa teşkilatlandırılсын, büyük sermaye, mütehasstis kadro ve makinelerle, rasyonel bir şekilde çalışan, piyasa ve istihsal şartlarına hâkim bulunan büyük işletmelerin verimini temin edemez. Bu sebeple, küçük çiftçiler arasında yapılması mümkün her türlü teşkilatlandırmaların dayanağını ve çekitdeğini teşkil edecek şekilde, büyük devlet çiftçiliklerine ve köylünün hizmetine açık laboratuvarları, tamirhane ve imalâthaneleri, devletin civar köylerdeki arazi, iskân ve kolonizasyon politikalarının âmir ve memurlarından müteşekkil kadroları, sıhhi, kültürel merkez ve teşkilatları ve okullarıyla büyük ziraat merkezlere ihtiyaç vardır. Ancak bu gibi her türlü teşkilat ve tesisata sahip merkezlere dayanılarak ki, civar köylerin toprak ve ziraat durumunu müessir bir şekilde kontrol etmek ve desteklemek mümkün olacaktır. Aksi takdirde, ziraat kalkınma davamızın en kötü şekilleriyle kırtasiyeciliğin, büro ve memur zihniyetinin kurbanı olması ve Türkiye köy iktisadiyatının en organik münasebetlerinin bozulması ihtimali kuvvetlidir. Teşkilî zaruretinden bahsettiğimiz bu büyük Devlet çiftlikleri halindeki ziraat merkezlere, bugünkü Köy Enstitülerinin ruh ve teşkilatı model olmalıdır. Halbuki elimizdeki kanun, bu gibi çiftliklerin kurulmasını sağlamak şöyle dursun, çiftçiyi topraklandırma gayesiyle elde mevcut Devlet kombinalarına ait toprakların da tevziini düşündürmektedir.

Bundan başka, Türkiye'de bilhassa bolluk ve büyük bir ziraat kalkınma yaratmak maksadiyle yapıldığı ileri sürülen bir kanunda hususî şahıslara ait düzenli işletmelerin, bilhassa iki bin dönüm haddi içinde, kamulaştırılmaları fikrimizce kat'iyen doğru olmayacaktır. Boş bırakılan veya ortakçılıkla işletilen toprakları kamulaştırmak için Devletin hiçbir kayıt kabul etmemesi bile doğru olabilir. Fakat, emek, sermaye ve bilgi ile düzenli bir şekilde doğrudan doğruya sahipleri tarafından işletilen topraklara Devlet, ancak amelenin hayat şartlarını kontrol veya yeni usuller kabul ettirmek için müdahale etmelidir. Halbuki, kanunun 17. Maddesi, bu hususta haklı olarak, büyük endişeler uyandıracak mahiyettedir. Gerçekten bahis mevzuu olan maddede, "Bu madde hükümünün uygulanmasında 15 ve 16. maddelerin hükmü işlemez." Kararına varıldıktan başka, ortakçı ve kiracılarla birlikte tarım işçilerine de bulundukları yerlerde arazi verilmesine kalkışılması, ne şekilde tatbik edileceği ve ne netice vereceği pek iyi anlaşılamıyan bu madde ile, kanunun hakikî çehresinin değişmesine sebep olunmuştur. Bu suretle, ne kadar düzenli olursa olsun memleketteki orta büyüklükteki ziraat işletmelerin dağılmağa

mahkûm edilmiş olması tehlikesi vardır. Çünkü her ne kadar mütekâmil tipte düzenli ve makine ile çalışan olursa olsun, muayyen bir büyüklüğü tecavüz eden her çiftliğin toprak sahibinin iş kuvvetiyle idare edilmeyip yardımcı amele kullanmağa mecbur bulunacağı aşîkârdır. Mevsimlik seyyar amele haricinde bulunan bu işçilerin aileleriyle birlikte çiftlik dahilinde yerleşmiş olmaları da mümkün ve hatta arzuya lâyıktır. Bu gibi işçilerin, hükümetin yardımıyla işlettikleri topraklar üzerinde kendi hesaplarına daima sahip oluşları, mevcut işletmelerin dağılmasına ve yenilerin teşekkül edememesine sebep olacaktır. Bugünkü malî, teknik ve ideolojik şartlarla teşkilat ve hazırlık noksanlığı içinde ise, Devletin, ziraat kalkınmayı temin hususunda hususî şahıslara ait bu gibi düzenli ziraat işletmelerinin hizmetinden müstağni kalamıyacağı açık bir hakikattir.

Topraklandırma Kanununun tatbiki esnasında iktisadî bakımdan zararlı olması ihtimali dahilinde bulunan sarsıntılardan biri de, bu kanunun her türlü hazırlıkların ikmal edilerek her tarafta birden tatbikata geçecek vaziyette olmayışıdır. Bunun böyle yapılması da, bugünkü şartlar altında, pek hayırlı olacaktır. Fakat tatbikat işinin plânları malûm olmadığından ne zamana kadar sürebileceği belli değildir. Hükümetin, kanunu icap eden hazırlıklarını bitirdikten sonra, bu işi bölge bölge ele alarak tatbik etmeğe mecbur kalışı, aradan geçecek zaman süresinin uzunluğuyla mütenasip olarak, bazı maddelerdeki vuzuhsuzluğun ehemmiyetini büsbütün arttıracak ve birçok yerlerde lüzumsuz olarak endişe ve tereddütlerin uzun müddet devam etmesine ve orta arazi sahiplerinin huzur ve emniyet içinde çalışmasına mâni olacaktır. Hükümetin bir taraftan kurulmuş düzenli işletmeleri korur ve hatta ortakçılığı bile 2000 dönümün altındaki topraklar için muhafaza eder gibi gözüdürken, 17.madde ile düzenli işletme kaydını tanımlayarak üzerinde sâkin ameleli de topraklandırmağa kalkması, bu hususta çok zararlı olabilir. Bu bakımdan, iş başında bulunan arazi sahipleriyle amele ve diğer alâkadarlar arasında, şimdiden büyük ihtilafların ve kanlı kavgaların zuhur etmesi yüzünden mevcut nizamın daha fazla karışması ve zehirlenmesi ihtimali vardır. Yeni nizam teessüs edinceye kadar her şeyin askıda ve müphemiyette kalması doğru olmayacaktır.

Küreselleşme, 3. Dünya ve İktisat Politikaları

Anwar Shaikh - John Weeks *

S. Savran- Anwar Shaikh Amerika'da, New York School for National Research'de öğretim üyesi. Kendisinin Marksist iktisat konusunda çok geniş araştırmaları, yayınları var. Ölümünden az önce Ernest Mandel kendisini dünyanın en iyi Marksist iktisatçısı ilan etmişti. Türkçede yayınlanan "Dünya Kapitalizmi ve Bunalım" derlemesinde Marksist bunalım teorilerinin tarihi üzerine çok ilginç bir araştırması yayımlandı. A.Shaikh'in E.Ahmet Tonak'la birlikte yayımladığı "Measuring Wealth of Nations - Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi" adlı kitabı Marksist değer teorisinin ampirik kategorilere uygulanması konusunda çok etkin bir örnek olarak kabul ediliyor.

John Weeks de Amerikalı bir iktisatçı. Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde ders verdikten ve bir süre Dünya Bankası'nda çalıştıktan sonra, şu anda Londra Üniversitesi'ne bağlı "School of Oriental and African Studies - Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu"nda akademik çalışmalarını sürdürüyor. J.Weeks'in Türkçede yayınlanmış bir makalesi olmamakla beraber, "Marksist Düşünce Sözlüğü"nde çok sayıda makalesi var.

J. Weeks- Beni tanıtırken hakkımda iyi şeyler söylendiğine inanmak istiyorum. Beni davet ettiğiniz için çok teşekkür ederim; bu benim için büyük bir şeref ve ben buna layık olmaya çalışacağım.

Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin büyüme performanslarını Latin Amerika ülkelerinin büyüme

performanslarıyla karşılaştıracam ve bu karşılaştırmadan ekonomi politik açısından bazı sonuçlar çıkaracağım. Doğu ve Güneydoğu Asya'dan ele alacağım ülkeler Kore, Tayvan, Tayland, Malezya ve Endonezya olacak. Hong-Kong ve Singapur'u kent devletleri oldukları ve dolayısıyla karşılaştırmamayacakları için dahil etmeyeceğim. Latin Amerika'ya gelince, burada İspanyolca konuşan on yedi ülkeyi işin içine katacağım. İstisnalar Küba ve Brezilya olacak.

Burada tartışacağımız politik olarak önemli sorun nedir? Yüzeysel olarak bakıldığında, ampirik olarak şu söylenebilir: Bir dizi ülke, dünya çapında gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasında en yüksek düzeyde büyüme hızları deneyini yaşadılar. Asya ülkelerinin bu gelişmesi genellikle neoliberal küreselleşme tezinin doğrulanması, haklı gösterilmesi için kullanılır.

Bu tezin beş ana noktası vardır. Birinci nokta;

Asya ülkeleri neoliberal politikalar uygulamamışlardır. Bu ülkelerin en başarılı olanları, altında büyüme sürecine başladıkları aşamada liberal politikaları en az uygulayan ülkelerdi.

dünya ekonomisi esas olarak büyük bir bütünleşmenin yaşandığı yeni bir evreye girmiştir. İki, yeni dünya ekonomik düzeninde, ülkelerin ayakta durabilmesi için tek geçerli yol neoliberal politikaları uygulamaktır. Üçüncüsü; eğer bu politikaları uygulamazsanız, uluslararası piyasalar, özel olarak da uluslararası sermaye piya-

saları sizi cezalandıracaktır. Dördüncüsü, sözü edilen politikalar uygulanırsa, sonuç hızlı büyüme olacaktır. Beşinci tez de, Asya ülkelerinin bu neoliberal politikaların başarısının olumlu örneği olduğu, dolayısıyla bu tezleri kanıtladığı yolundadır.

Latin Amerika ülkeleri ise altmışlı ve yetmişli yıllarda bu neoliberal politikaları uygulamadıkları için

* İFMC lokalinde 22 Eylül 1997 tarihinde yapılan ve Sungur Savran tarafından çevrilen söyleşinin metnidir.

hızlı büyüme oranlarına kavuşamamışlardır; bunlar da olumsuz kanıt olarak gösterilir.

Bu söylenenler iki nedenle yanlıştır. Birincisi; sözü edilen Asya ülkeleri neoliberal politikalar uygulamamışlardır. Bu ülkelerin en başarılı olanları, aslında büyüme sürecine başladıkları aşamada liberal politikaları en az uygulayan ülkelerdi. İkincisi de Latin Amerika'nın bir bütün olarak, derinlemesine ithal ikamesi politikaları uyguladığı doğru değildir.

Bu tezler bir başka açıdan da yanlıştır ve ben esas olarak bunu tartışmak istiyorum. İki grup ülke arasındaki büyüme hızı, Dünya Bankası ve benzeri kuruluşların iddia ettiği kadar farklı değildir. Öncelikle bu iki grup ülkenin büyüme hızlarını 1960-1994 döneminde karşılaştıralım. Bu otuz beş yılı beşer yıllık yedi döneme ayırıyorum. Her grubun kendi içinde büyüme hızının ortalamasını, daha sonra da grup içindeki ülkelerin büyüme hızları arasındaki varyasyonları ele alıyorum. Sonra da istatistikî yöntem sorusu soruyorum: Büyüme hızları arasındaki farklar istatistik bakımından önemli midir, anlamlı mıdır?

Yedi alt dönemden sadece ikisinde büyüme hızlarındaki farklılık istatistik açıdan bir anlam taşımaktadır. Her alt dönemde Asya ülkeleri için büyüme hızı Latin Amerika'dan daha yüksektir, ama sadece iki dönemde bu yükseklik istatistik bakımından anlamlıdır. Bu iki alt dönem 1980-84 ve 1990-94 alt dönemleridir.

Göreceğimiz ki, bu dönemler iki bölge arasında borç servisi bakımından en önemli farklılığın var olduğu dönemlerdir; yani iki bölge arasındaki büyüme hızlarını açıklayan en önemli makro ekonomik değişken, bölgeler arasındaki borç servisi farkıdır. Şunu da hatırlatayım ki, tartışacağım değişkenlerin çoğunluğu açısından, Asya ülkelerinin ortalaması daha yüksektir. Ama iki grubun ortalamaları arasındaki fark, istatistik bakımından anlamlı olabilir veya olmayabilir.

Size bunun önemini anlatabilmek için somut bir örnek vereyim. Farzedin ki, salonun bir tarafındaki insanların ortalama yaşını hesaplıyoruz, bir de diğer tarafındaki insanların ortalama yaşını hesaplıyoruz. Diyelim ki bir tarafta yaş ortalaması 39, diğer tarafta 37 çıktı. Doğru bir şekilde ölçtüğümüze göre diyebiliriz ki, salonun bir tarafındaki insanlar daha yaşlıdır. Etrafınıza bir bakın, yaşlı insanların salonun bir tarafında ve genç insanların da diğer tarafında oturduğu sonucunu çıkarabilir miyiz? Bunu yapamayız, çünkü bu istatistik bir ölçümden çıkarılan geçersiz bir çıkarımadır. Bu tarafta da bazı genç insanlar vardır, diğer taraf-

ta da; bu tarafta bazı yaşlı insanlar vardır, diğer tarafta da.

Benim Asya ve Latin Amerika ülkeleri hakkında söylemek istediğim tam da bu. Her iki bölgede de hızlı büyüyen ülkeler de vardı, yavaş büyüyen ülkeler de. Asya bölgesinde hızlı büyüyen ülkelerin genel hakimiyeti sadece iki alt dönemde görülüyordu.

Asya ülkelerinin daha hızlı büyüdüğü, çünkü ihracatlarının daha hızlı büyüdüğü iddia edilir. Oysa hiçbir alt dönemde ihracat ile büyüme hızı arasındaki fark istatistik bakımından anlamlı değildir. Genellikle şu da iddia edilir: Asya ülkelerinin ekonomileri, ihracat ve ithalatın ulusal gelir içindeki payının daha yüksek olması bakımından, daha açıktır denir. Bunlar daha açık, daha liberal ekonomiler oldukları için daha hızlı büyümektedirler. Bu bakımdan da iki grup arasında hiçbir dönemde anlamlı bir fark yoktur.

Bir iddia da şudur: Asya ülkelerindeki tasarruf ve yatırım oranları Latin Amerika ülkelerindekinden daha yüksektir ve bu yüzden daha büyük ekonomilerdir. Tasarruf ve yatırım oranları Asya ülkelerinde daha yüksektir, çünkü onlar sağlıklı makro ekonomik politikalar izlediler. Buna karşı Latin Amerika ülkeleri sağlıklı politikalar izlediler. 1960'larda ve 70'lerde iki grup ülke arasındaki tasarruf ve yatırım oranları arasındaki farklar o kadar küçüktü ki, burada sadece ölçümde hata payı görülebilir. 1980-90'lı yıllarda ise tasarruf ve yatırım oranları Asya ülkelerinde çok daha yüksektir. Latin Amerika ülkeleri üzerindeki borç servisi yükü o kadar ağırdı ki, yatırım oranlarını ulusal gelirin %10'u ile %15'i arasına gerilettiler.

Sözünü edeceğim son iki faktör, bütçe açıkları ve borç servisidir. Sık sık şu iddia edilir: Asya ülkelerinin bütçe açıkları düşüktür, çünkü sağlıklı mali politikalar sürdürmüşlerdir. Buna karşılık Latin Amerika ülkeleri sarhoş denizciler gibi devamlı para harcar ve bütçelerinde büyük açıklar oluştururlar. Aslında, gerçekte her iki bölgede de bütçe açıkları az çok aynı miktardaydı.

Aynı zamanda ve bununla bağlantılı olarak Doğu Asya ülkeleri daha hızlı büyüdüler, çünkü devletin ekonomideki yeri daha küçüktü ve dolayısıyla özel sektör için hareket edebilecek daha büyük bir alan sözkonusuydu denir. Artık tekrar haline gelmeye başladı ama, iki bölge arasında bu bakımdan aslında anlamlı hiçbir fark yoktur. Anlamlı olan tek fark vardır, o da borç servisindedir. Latin Amerika'da yüksek borç servisi sorunu 1980'li yılların başında başlamış ve 94'e kadar her üç dönemde de geçerli olmuştur.

İki bölgede büyüme hızlarını etkileyen üç faktörü ortaya çıkarmak için bir istatistik araştırma yaptım. Yatırımların düzeyi, ihracat ve borç servisi... Ve şu sonuca ulaşıyorum: bu üç faktör arasında Latin Amerika'da büyümeyi düşüren en önemli faktör borç servisidir. Dünya Bankası "Latin Amerika ülkeleri Asya ülkelerine daha çok benzese idi, daha hızlı kalkırdı." diyor. Latin Amerika ülkelerinin Doğu Asya ülkelerine benzeme bakımından en büyük avantajı daha düşük borçlanma olurdu.

Şimdi sonuca geliyorum. Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin deneyiminden çıkarılabilecek dersler var mıdır? Tabii vardır, Dünya Bankası'nın "Doğu Asya Mucizeleri" başlıklı kitabını okursanız yanlış dersler çıkarırsınız. Mesela size Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin bütçe açıklarının düşük olduğunu söyleyecektir, ama aslında öyle değildir. Sözümlü ettiğim diğer değişkenler için de aynı şey geçerlidir.

Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin deneyimlerinden çıkarılabilecek ders, bu ülkelerde devletin ekonomiye derinlemesine müdahale ederek imalat sanayiini geliştirmek için çaba gösterdiği'dir. G.Kore'de olduğu gibi bankaları milileştirmişlerdir, Tayvan ve Kore'de olduğu gibi derinlemesine ithal ikamesi uygulamışlardır, Singapur'da olduğu gibi kamu yüksek düzeyde yatırım yapmıştır. Hemen hemen hepsinde olduğu gibi döviz kuru konusunda son derece müdahaleci bir politika izlemişlerdir.

Dünya Bankası'nın "Doğu Asya Mucizeleri" başlıklı kitabını okursanız göreceksiniz ki, Dünya bankasının yazarları aslında bütün bunların olduğunu teslim ediyorlar. Ama Dünya Bankası iki argüman ileri sürüyor. Birinci argüman, bu politikaların önemli olmadığı ya da Doğu Asya ülkelerinde önem taşımış olsalar bile, alternatif olarak başka ülkelerde bunların uygulanamayacağıdır. Başka ülkeler tarafından uygulanamazlar; çünkü, birincisi bu ülkelerin yeterli idari kapasiteleri yoktur. Afrika ülkeleri gibi çok yoksul ülkelerde problem, yeteri kadar vasıflı insan olmamasıdır. Devlet sektöründe çalışan yeteri kadar vasıflı insan olmadığını söylemektedir Dünya Bankası. İkinci neden ise yolsuzlukla ilgilidir. Türkiye gibi daha yüksek gelir düzeyinde olan ülkeler söz konusu olduğunda da, "Yolsuzluk, bu ülkelerde Doğu Asya ülkelerinde ol-

duğundan çok daha fazladır, oralarda yolsuzluk çok düşüktü." denir. Anladığıma göre Türkiye'de gerçekten yolsuzluk var. Ama en çok yolsuzluğa başvuran devlet görevlileriniz bile, Endonezya ve Tayvan'daki devlet görevlilerinin yolsuzluk düzeyine ulaşmak için sabah akşam çalışmak zorunda kalırlardı.

Bu ülkelerin başarısının sırrı, aslında kendi kendini ileriye götüren bir döngüyü yaratabilmiş olmalarıdır. Başka ülkelere daha yüksek büyüme ve daha yüksek düzeyde yolsuzluk. Şu sonucu çıkarabiliriz: Yolsuzluk, hiçbir ülkenin sağlıklı ekonomi politikaları yürütmesine engel değildir.

Dünya Bankası'nın ileri sürdüğü ikinci argüman şudur: Bu politikalar Asya ülkelerinde başarılı olmuş olsa bile, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuralları bu politikaların uygulanmasına artık izin vermez. Bu argüman da iki nedenle ikna edici değildir. WTO kuralları çerçevesinde neler yapabileceğiniz, büyük ölçüde WTO içinde ne ölçüde pazarlık edebildiğinize ve aynı zamanda yaptığınızı gizlemekte ne kadar usta olduğunuza bağlıdır. Daha ciddi bir nokta da şudur: Dünyada bugün WTO üyesi olmakla birlikte son derece müdahaleci politikalar sürdürmekte olan büyük ülkeler vardır. Bunun iki örneği Japonya ve G. Kore'dir. Çin de WTO'ya, dış ticaret rejiminde Türkiye'nin herhangi bir aşamada hayalinden bile geçiremeyeceği

derecede müdahaleci politikalarla girmeye hazırlanmaktadır.

Özet olarak Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin büyüme performansına yeni liberal politikaların katkıda bulunduğu dair ikna edici herhangi bir kanıt bulunamaz. İkincisi, bu ülkelerin başarısı açısından müdahaleci politikaların etkili olduğuna dair birçok kanıt gösterilebilir; ama müdahalenin türleri ve derecesi ülkeden ülkeye değişmiştir. Bir tek Doğu Asya modelinden söz edilemez.

Neoliberal politikalarla alternatif olabilecek bir di-zi ekonomi politikaları vardır. Belirli ülkeler bunu yakın geçmişte uygulamışlardır ve bugün de uygulamaktadırlar.

Shaikh- Beni yeniden davet ettiğiniz için çok teşekkür ederim. Çünkü ben burada ikinci defa konuşuyorum, Türkiye'ye ikinci defa davet edildim.

Türkiye başka birçok ülke gibi dünya pazarıyla bütünleşme süreciyle karşı karşıyadır. Şu anda varolan sorun Gümrük Birliği'dir. Potansiyel olarak da Avrupa Birliği'nin bir üyesi olmak Türkiye'nin önünde duran bir sorundur. Bu tür sorunlar uluslararası rekabeti ve dünya piyasasının nasıl işlediği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu sorunun merkezinde ise, uluslararası ticaretin ve reel döviz kurlarının ulusları nasıl birbirine bağladığı sorunu yatar.

Eğer ekonomi öğrendiyseniz veya öğrencilerinize ekonomi bilimini dayatmak, empoze etmek zorunda kaldıysanız, o zaman ortodoks iktisat düşüncesinin temel ilkelerinin çok basit olduğunu gayet iyi bilirsiniz. Ortodoks iktisat bize, serbest ticaretin farklı ülkeleri aynı derecede rekabet gücüne sahip bir duruma getireceğini söyler. Bunu sağlayan temel mekanizmanın da, reel döviz kurlarının her ülkenin ticaret dengesini sıfıra eşitleyecek; yani açık veya fazlaları ortadan kaldıracak şekilde değişmesi olduğudur. Temel mekanizma budur. Bir ülke serbest ticaretin işlemesine izin verirse, bir aşamada ihracat ve ithalatının birbirine eşit olduğu bir düzeyde dengeye gelecektir. Burada hiçbir istihdam kaybı olmayacaktır ve uluslararası ticaretten de belirli bir kazanç elde edilecektir. Dolayısıyla serbest ticaret harika bir şeydir. Zayıf güçlü ile eşit konuma getirir, işçi sınıfına, emekçilere hiçbir tehdit oluşturmaz, her ülkenin daha geniş bir mal ve hizmet yelpazesinden yararlanmasını sağlar. Bu teorinin tek sorunu hiçbir zaman tarihsel olgularla uyumlamasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeyi iki temel döneme, iki temel "episod" a ayırabiliriz. Birinci dönem 1945'ten 1973'e kadar sürer; buna Bretton Woods Dönemi diyoruz. Bu dönemde döviz kurları hükümetler tarafından kontrol ediliyordu. Hükümetler iç ve dış ekonomik gelişmelere müdahale ediyorlardı. Müdahaleci bir dönem söz konusuydu. Ama bu dönem boyunca uluslararası ticarete açıkça, gözle görülebilen ve süreklilik taşıyan birtakım dengesizlikler söz konusuydu. Bazı ülkeler bu uzun dönem boyunca ticaret fazlası verdiler ve sermaye ihraç ettiler; bazı ülkeler ise ticaret açığı verdiler ve sermaye ithal ettiler.

Doğal olarak, yirmi yıldan fazla süren bu dengesizlikler ortodoks iktisatçıları kaygılandırmaya başladı. Çünkü böyle bir durum, teorilerinin temel önermeleriyle çelişiyordu. Sonuçta şöyle bir düşünce gelişti: Döviz kurları serbest bırakılırsa, hükümetlerin müdahalesi engellenirse ve sermaye akımları serbest kalırsa bu sorunlar ortadan kalkacaktır. Böyle bir dönem 1973'te başladı ve günümüzde de devam etmektedir.

Sorunlar ortadan kalktı mı? Cevabı açık bunun; hayır, hatta sorunlar daha da derinleşmiş bulunuyor. Kısıtlanmamış yani serbest ticaret ve sermaye akımları ve dalgalanan döviz kurları teorii ile pratik arasındaki uçurumu daha da fazla açmıştır.

Temel uluslararası ticaret teorisinin ampirik bakımdan başarısızlığa uğraması iki farklı tepkiyle karşılandı. Bu tepkilerde biri, kısa dönem modelleri olarak bilinen gelişmeye yol açtı. Bu modellerden hareketle, kısa dönemde dengesizliklerin ortaya çıkma nedenleri araştırılıyordu. Bu teorilere "Ödemeler Dengesinin Parasal Teorisi" veya "Portfolyo Dengesi" adı verilir. Bu modellerin savunucuları bile modellerinin ampirik verilerle uyummadığını kabul etmektedirler. Dolayısıyla bu dengesizliklere

ilişkin, ikinci bir tepki rekabetin eksikliğini, yetersizliğini yani tekelciliği ve rekabetin önündeki engelleri vurgulamak olmuştur. Bu yaklaşım, mesela solda son derece popüler bir alternatif olarak görülmektedir. Sol, rekabetin önündeki bu engelleri daha çok devlet müdahalesinin gerekçesi olarak kullanmak istemiştir. Bu yaklaşım, Amerika'da liberal diye anılan, Avrupa'da neoliberal olarak bildiğimiz akımdan farklı olarak Keynezyen akım içinde çok popülerdir. Muhafazakârların bu bakış açısına verebilecekleri çok sağlam bir cevap vardır: Eğer ticaretin ve rekabetin önünde engeller veya bu konularda belirli yetersizlikler varsa, bu engelleri ortadan kaldıralım ki, kapitalizm kendi mantığına göre işleyebilsin, derler.

Ortodoks ekonomik teorinin gerçek dünyayı açıklamadaki başarısızlığı, hiçbir biçimde bu teorinin üni-

versitelerde ve ekonomi politikalarının belirlenmesinde hakim konumda olmasına engel olmamıştır. Sonuç olarak ortada muazzam bir paradoks vardır. MIT'in ünlü öğretim üyesi R. Dornbusch gibi birisi, bir yandan ekonomi teorisinin bu alanda işe yaradığını söyleyebilmekte, ama bir yandan da , tam da bu temellerde birçok ülkenin döviz kuru konusunda danışmanlığını yapabilmektedir. Bence temel sorun, varolan ortodoks teoriyi gerçek dünyayı açıklaması için kısmî bir değişikliğe uğratmak ve düzeltmek değildir; toptan reddetmek ve yeni bir açıklama getirebilmektir.

Bu alternatif yaklaşımı sergileyebilmek için de, sizi iktisat tarihi içinde Adam Smith'e ve Marks'a doğru bir gezintiye çıkarmak istiyorum. Teorik olarak bu çok tuhaf bir ittifak tabii; Adam Smith ile K. Marks el ele. Ama eğer her iki düşünürün de rekabetin acımasız doğasını vurgulamış olduğunu düşünürseniz ittifak o kadar da tuhaf görünmez. Her ikisi de, rekabetin esas sonucunun güçlüyü ödüllendirmek ve zayıf olanı cezalandırmak olduğunu vurgularlar. Sizin güçlü ya da zayıf olup olmadığınızı belirleyen nedir peki? En temelde, güçlüyü veya zayıflığı belirleyen maliyetlerinizdir. Maliyetlerinizi ne kadar düşürürseniz, rekabette o kadar güçlü olursunuz.

Tek bir ülke içinde rekabete bu tür bir yaklaşım bütün ekonomistler tarafından kabul edilen bir şeydir ve dolayısıyla ekonomik teori, şimdi sözünü edeceğim önermeyi kabul edecektir.

Diyelim bir ülkenin kuzey bölgesinin üretim maliyetleri düşük ve diyelim güney bölgesinin üretim maliyetleri yüksektir. Bu demektir ki, kuzeyin üreticileri kendi ürünlerini hem kuzeyde hem güneyde satabileceklerdir. Yani, başka bir şekilde söylersek; kuzeyin üreticileri mal ihracatçısı olacaklardır. Bu aynı zamanda, güneyin üreticileri a ncak kendi bölgelerinde sınırlı miktarda mal satabilecekler, güneyin insanları kuzeyden mal satın alacaklar ve dolayısıyla güney ithalatçı olacaktır demektir. Eğer bir toplumsal müdahale olmazsa ya da bölgeler kendiliklerinden teknolojilerini ya da maliyetlerini değiştirerek bir girişimde bulunmazlarsa eşitsizlik devam edecektir.

***Ortodoks ekonomik teorisinin
gerçek dünyayı açıklamadaki
başarısızlığı, hiçbir biçimde bu
teorinin üniversitelerde ve ekonomi
politikalarının belirlenmesinde
hakim konumda olmasına engel
olmamıştır.***

Ortaya hiçbir değişim çıkmazsa olacak olan şudur: Güneyin insanları iş bulabilmek için kuzeye göç etmek zorunda kalacaklardır. Bunlar aslında çok tanıdık, gayet iyi bilinen önermelerdir. Ama ortodoks iktisatçılar bu önermelerin uluslar arasındaki ticaret için geçerli olmadığını iddia etmektedirler. Çünkü bunlara göre bir mekanizmayla reel döviz kurlarındaki değişim iki ülkenin maliyetlerini eşitleyerek, eşit derecede rekabet gücüne sahip olmalarını sağlayacaktır.

Ben çalışmalarında bir tek ülke içindeki rekabet konusundaki teorik önermeleri, çeşitli ülkeler arasındaki rekabet konusuna doğru genişlettim. Bu da bana iki temel avantaj sağlıyor. Birincisi; ortodoks ekonomik teorisinin açıklayamadığı reel döviz kurlarındaki ampirik değişimleri açıklayabiliyorum. İkincisi; bu yaklaşım serbest ticaretin neden düzenli, eşit bir gelişmeye değil, sürekli olarak varlığını sürdüren eşitsiz bir gelişmeye yol açtığını da ortaya koymaktadır.

Gerçekte rekabet gücü olmayan bir ülke ekonomisini serbest ticarete açarsa iki sonuç doğacaktır. Birincisi; sürekli olarak dış ticaret açığı verecektir. İkincisi; bunun sonucu olarak da ya ithalatı sınırlayarak ya da ihracatı sübvansiyonla destekleyerek müdahale etmek zorunda kalacaktır. Veya faiz oranını yükselterek dışarıdan borç alacaktır ve böylece dış ticaret açığını finanse edebilecektir. Bunun anlamı da dış borcun yükselmesidir. Üstelik sübvansiyonlar da reel döviz kurunun düzenlenmesini etkilemeyecektir. Çünkü devalüasyon, ülke içinde enflasyonu teşvik edecek ve böylece amaçlanan tersine bir sonuç doğuracaktır.

Size burada anlattıklarım, çalışmalarında formel bir biçimde çok daha gelişkin önermeler olarak ortaya konmaktadır. Şimdiye kadar üzerinde çalıştığım birkaç ülkenin reel döviz kurlarının ampirik gelişmesini açıklayabilen birtakım sonuçlara ulaşmış bulunuyorum. Size, bu açıklamanın basit bir araç gibi ele alınmadığını, fakat döviz kurlarının ampirik gelişmesinin gerçek bir açıklamasını sağlayabildiğini göstermek için çok kısa olarak bu sonuçları sunmak istiyorum.

Böyle bir yaklaşımın sonuçları sanıyorum Türkiye'nin deneyiminden dolayı size tanıdık gelecektir.

Bunların birincisi şudur: Serbest ticarete açılış rekabet gücü olmayan bir ülkeye zarar verecektir.

Bunun anlamı, dış ticaret açıklarının ya dışarıdan borç almakla ya da işçi dövizleriyle kapatılması gerektiğidir. İkincisi; devalüasyon ancak gerçek işçi ücretlerini düşürürse etki yapabilecektir, aksi taktirde etki yapmayacaktır. Üçüncüsü serbest ticarete Japonya, G. Kore ve Asya Kaplanlarının yaptığı gibi, ancak yeterli hazırlığı yaptıktan sonra girmenin doğru olduğudur.

Biliyoruz ki, sanayinin rekabet gücüne kavuşması ve serbest ticarete açılması bakımından devlet müdahalesi bu ülkelerde kritik bir faktör olmuştur. Devletin bu müdahalesi, sadece sanayiye destek olmak değildir, aynı zamanda bu işi doğru dürüst yapmayan kapitalistlerin de disiplin altına alınması unsurunu içerir. Ve nihayet bu yaklaşım bize, yapısal uyum politikalarının gerçek içeriğini belirgin ve kesin bir biçimde saptama olanağını verir.

Yapısal uyum politikaları, dünya pazarını geliştirmiş ülkelere açmak için kullanılır; aynı zamanda da bu ülkelere rakip ülkelerin gelişmesini engellemek için geliştirilmiştir. Yani bu politikalar, az gelişmiş ülkeleri dünya ekonomisi içinde çok daha kesin biçimde belirlenmiş tâbi bir konuma yerleştirmek için tasarlanmış politikalarlardır. Eğer Japonya, G. Kore ve diğer Asya Kaplanları bu planın bir parçası haline gelmediyse, bunun nedeni, bu ülkelerin bu tavsiyeleri dinlememiş olmasındır.

Başlangıç noktama geri dönerek söyleyeyim ki, bütün bu söylenenlerin Türkiye için bazı sonuçları vardır; ama bu sonuçları sizin kolaylıkla çıkarabileceğinize eminim.

Soru- A. Shaikh konuşmasının sonunda iki şey özellikle vurgu yaptı. Bir tanesi Dünya Bankası'nın ortaya koymuş olduğu ve yıllarca savunduğu gibi Doğu Asya ülkelerinin büyümelerinin liberal politikaların bir sonucu olarak gerçekleşmediği; ikinci vurgusu da bu politikaların dışında başka bir kalkınma yolu olduğu, bunun da devlet müdahalesi olduğunu özellikle vurguladı. Gerçekten Dünya Bankası bizim gibi ülkelere, Türkiye'ye de yıllarca G. Kore'yi özellikle piyasa ekonomisinin bir mucizesi olarak sundu. Artık devlet müdahalesinin varlığını Dünya Bankası da kabul etti. Ama şu soru bence hâlâ açıkta kalıyor: Devlet müda-

halesi her ülkede aynı sonucu vermiyor. Dolayısıyla sadece devlet müdahalesini vurgulayıp geçmek soruyu açıkta bırakıyor. Bu müdahalenin etkinliğini belirleyen koşullar nelerdir? Sınıf yapısı, toprak sahipleri sınıfının toprak reformuyla büyük ölçüde elimine edilmiş olması, finans yapısının, bankacılık sisteminin tamamen devletleştirilmesiyle devlete bire bir bağımlı olması, askeri diktatörlük rejiminin özellikle işçi sınıfını baskı altına alması. Sınıf yapısı-devlet yapısı ilişkilerini özellikle anlamadan, az gelişmiş ülkelere anlamlı dersler çıkartılamayacağını düşünüyorum.

Sanayinin rekabet gücüne kavuşması ve serbest ticarete açılması bakımından devlet müdahalesi bu ülkelerde kritik bir faktör olmuştur.

A. Shaikh- Bir ülkenin başka bir ülkeden çıkarabileceği dersler son derece sınırlıdır. İki ülke aynı politikayı izleyebilir, ama biri sonuçta batarken, öteki son derece başarılı olabilir. Açıkta ki, sadece devlet müdahalesi yeterli değildir. Öte yandan bir ülkeden -örneğin G. Kore'den- belirli bir soru sormadan önce anlamlı dersler çıkaramazsınız. Soru şu mudur; Türkiye nasıl çok hızlı büyüyebilir? Yoksa şu mudur; Türkiye nasıl büyümelidir ki, yoksulluğu ortadan kaldırsın? Ya da Türkiye, ekonomisini Avrupa Birliği ile bütünleşebilecek bir yönde nasıl dönüştürebilir? Nedir soru?

Elbette aynı fikirdeyim; bir ülkede izlenen politikanın etkinliği sınıf yapısına, başka ülkelerle ilişkilerin tarihine, toprak reformuna ve başka faktörlere bağlıdır. G. Kore söz konusu olduğunda, sanayi politikaları bu ülkede sermayenin yüksek derecede yoğunlaşması dolayısıyla kolaylaşmıştı. Öte yandan toprak reformunu da mümkün kılan; ülkenin Japonya tarafından işgal edilmiş olması ve toprak sahiplerinin ya Japon ya da Japon işbirlikçisi olmasından ileri geliyordu. Bir bakıma bütün bu ayrıntılar gerçek soruyu bilmedikçe bizim işimize yaramazlar. Ancak bu soruyu sorduktan sonra Kore'den veya Malezya'dan dersler çıkarabiliriz.

E. Ahmet Tonak- Her iki konuşmacıya da şunu sormak istiyorum: "Küreselleşme" diye bir tartışma devam ediyor, böyle birşey var mıdır, varsa nedir?

A. Shaikh- Bu bana tek boynuzlu at efsanesini hatırlatıyor. Tek boynuzlu atı size tasvir edebilirim, resmini de yapabilirim, ama gördüğümü hiç hatırlamıyorum. Küreselleşme bir bakıma bu tek boynuzlu ata

benziyor. İnsanlar devamlı bunun hakkında konuşuyorlar, tasvir ediyorlar, ama gerçekte böyle bir şey var mı, hiç de açık değil.

Son 20-30 yıl içinde gerçekten büyük bir değişim oldu. Bu değişim, emekle karşılaştırıldığında sermayenin gücünün son derece artmış olması. Küreselleşme teriminin kullanılması, bir bakıma bu güçler dengesindeki değişimin olumlu ve kalıcı olduğunu göstermek içindir. Ben bu değişimin kalıcı olduğunu düşünmüyorum. Ne sermaye, ne de işçi sınıfı için uzun dönemde olumlu olduğunu da düşünmüyorum. En baştan şunu söyleyeyim ki, kapitalizm, başlangıçtan itibaren uluslararası bir bütün olarak işlemiştir. Ama tarihsel olarak bu uluslararasılaşmanın biçimi farklı evrelerden geçmiştir. Dolayısıyla küreselleşme terimini, bu terimle sermayenin uluslararasılaşmasının yeni bir evresine girdiğimizi düşünmüyorsak kullanmamalıyız. Bu da şu soruyu doğuruyor: Sermayenin uluslararasılaşmasının bu evresine özgü olan nedir?

Bu noktaya geri döneceğim, ama size başka bir şey daha hatırlatmak istiyorum; sermayenin uluslararasılaşmasının genişlemesinin ve daralmasının, birikimin kendisinin genişlemesi ve daralmasıyla yakın bir ilişkisi vardır. Tipik olarak şunu görüyoruz: Birikim bir depresyondan sonra toparlanmaya yöneldiği zaman eski düzen çökmüştür ve dolayısıyla yeni bir uluslararası düzenin yaratılması gerekli hale gelmiştir. Bu yeni uluslararası düzen, dünyanın, hakim konumdaki sermayeler arasında yeniden bölüşümü anlamına gelir. 1890'lı yıllardan itibaren ve büyük depresyon olarak anılan uzun krizin ardından, bugün emperyalizm dönemi olarak andığımız bir uluslararasılaşma dalgası görüyoruz. 1930'lu yılların büyük depresyonundan sonra yeniden entemalizasyon görüyoruz ama, bu sadece sermayenin akışkanlığı aracılığıyla olmuyor, bu kez aynı zamanda orduların akışkanlığıyla sağlanıyor. Çünkü sermaye, bütün dünyanın kendisinin hakkı olduğunu düşündür ve Marks'ın dediği gibi, eşit haklar çarpıştığı zaman belirleyici olan, karar verecek olan güçtür.

Benim kanıma göre, şimdi yine, en azından sermaye açısından bir büyük depresyondan toparlanma dönemine girmiş bulunuyoruz. Yeni bir dünya düzenini eskisinden farklı bloklar temelinde inşa etmek söz konusudur. Bütün büyük bloklar daha hızlı sermaye

ve meta akımları olması ve aynı zamanda da işgücünün akışkanlığı bakımından çok daha ciddi kısıtlamalar üzerinde anlaşmışlardır. Ama buradaki sorun; sermayenin akışkanlığının, emek ya da işgücü ve daha zayıf sermayeler açısından büyük sorunlar yaratmasıdır. Sermayenin bu akışkanlığının yarattığı çelişkiler, bir geri çekilmeye ve sermayenin akışkanlığını engelleyecek birtakım dinamiklerin harekete geçmesine yol açacaktır. Dolayısıyla bu evreyi, nihai bir mükemmeliyete doğru sürekli olarak yükselen bir gelişme olarak değil, belirli bir yüksekliğe çıktıktan sonra düşecek olan bir gelişme olarak görmeliyiz. Bu yeni düzenin hangi yükseklikte olacağı, aslında uluslararası sınıf mücadelesine bağlı değil midir? Çünkü, sonuç olarak, her şey işçilerin neye direnebileceklerine ve neyi kabul etmek zorunda kalacaklarına bağlıdır. Nihayet, aynı zamanda bu ulus-devletler arasındaki uluslararası bir mücadelenin de ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Çünkü, bu yeni dünya düzeninin ulus-devletleri ortadan kaldırdığı doğru değildir.

***Bu yeni uluslararası düzen,
dünyanın, hakim konumdaki
sermayeler arasında yeniden
bölüşümü anlamına gelir.***

AB'nin kendisi, metaların serbest akımı bile ulus-devletlerin varlığının yarattığı çelişkinin bir ifadesidir. AB'nin nihai olarak başarıya ulaşacağı hiçbir şekilde güvence altında değildir, hatta AB'nin inşası bu çelişkinin, bu çatışmanın ürünü olarak çö-

kebilir de. Dolayısıyla ben, ekonomik, politik incelemelerin her zaman politika ile ekonominin bir arada ele alınarak yapılması gerektiğini düşünüyorum. Böylece şunu görüyoruz: Her ne kadar sermaye dünya çapında güçlü ise de, hiç de sermayenin, burjuvazinin kendisini gördüğü kadar güçlü değildir, hatta bizim gördüğümüz kadar bile güçlü değildir.

Soru- Bu kadar büyük ve açık bir gerçeği, Kore'nin liberal politikaların değil devletçi politikaların örneği olduğunu, nasıl bu kadar tahrif edebiliyorlar! İkinci soru da G. Kore'nin aldığı yardımlar. Hibe şeklinde 1975'e kadar Amerika'dan 60-70 milyar dolar yardım almıştır. Amerikan dış yardım bütçesinin bazen yarısını, bazen dörtte üçünü G.Kore alıyordu. Üçüncü sorun da, Asya kaplanlarında bir bunalım var, şimdi yalnız Malezya diye geçiyor. Acaba bunun alanı daraldı mı? Bir soru daha; Latin Amerika dış borcu bir şekilde alıyordu, Güneydoğu Asya başka bir şekilde aldı. Bu borçlar bir anda borç verenler tarafından veyahut sermaye tarafından çekildi.

J. Weeks- Güneydoğu Asya ve Doğu Asya ülkelerinin soğuk savaş sırasındaki coğrafi konumları yabancı dış yardımlar konusunda çok belirleyici olmuştur. Bu coğrafi konum sayesinde bu ülkeler bol miktarda yabancı dış yardımdan yararlandılar. Bunların yanısıra yine bu coğrafi konum sayesinde, özellikle ABD piyasasında başta tekstil ürünleri olmak üzere bir dizi ihraç malları için tercihli bir konum elde ettiler. Dolayısıyla bu ülkelerin tarihinin üzerinde dikkatle durmakta gerçekten yarar vardır.

Son mali istikrarsızlığa gelince, bu gerçekten esas olarak Malezya ve Tayland'ı etkiledi. Döviz kuru istikrarsızlığının gerçekten önemli olduğunu, çünkü bundan çıkarılabilecek önemli bir ders olduğunu düşünüyorum. Bu iki ülke bugüne kadar neoliberraller tarafından, sağlam iktisat politikaları izledikleri gerekçesiyle övülmüşlerdir. Bir konuda esnek döviz kuru rejimi uygulayan bir ülke, kendi ulusal parasından bir kaçışla karşılaşır. Eninde sonunda sorun, A. Shaikh'in işaret ettiği gibi, nominal döviz kurlarıyla ilgili, sistemik bir istikrarsızlıktır. Tek tek ulusal devletlerin uygulamış oldukları iktisat politikaları ile ilgili bir sorun değil.

Devlet müdahalesi konusunda konuşmacının benimle aynı fikirde olması beni de sevindirdi. Doğrusu ben, hâlâ birçok insanın, ülkelerin başarısının, sözümona piyasa dostu iktisat politikaları sayesinde olduğuna inanmalarına ben de şaşıyorum.

Sabit döviz kuru ve Türkiye'nin döviz rezervi konularındaki sorulara, bilgim olmadığı için cevap veremeyeceğim. Ama bu soruların ardında yatan sorunlara ilişkin bazı şeyler söylemeyi deneyeceğim. Birincisi, Türkiye'nin sabit döviz kuru politikası izlemesi öneriliyorsa sorun şudur: Gerçekten öyle bir şey yapabilir mi Türkiye? Eğer Türkiye dünya piyasasından çekilmeye karar verirse bunu yapabilir; ama dünya pazarında kalacaksa yapamaz. Çünkü Türkiye'nin tarihsel deneyimi göstermektedir ki, dış ticaret açıkları yapısal bir sorundur ve bu soruna rağmen sabit döviz kuru politikası izlemek söz konusu olursa rezervleri hızla azalacaktır. Türk lirasını başka bir dövizle bağlamak da aslında aynı sorunu yaratır. Bu sorunun ortaya çıkmasının tek koşulu, Türkiye'nin dış ticaret açığı soru-

**Güneydoğu Asya ve Doğu Asya
ülkelerinin soğuk savaş sırasındaki
coğrafi konumları yabancı dış
yardımlar konusunda çok
belirleyici olmuştur.**

nunda olumlu bir gelişme olmasıdır.

Politikalar teori üzerinde yükselir. Eğer ortodoks teori zemininde oluşturulan politikaların Türkiye'nin dış ticaret açığını ortadan kaldıracığına inanıyorsanız, o zaman bu politikalar doğru olabilir. Ama ben ortodoks teorilerin tem-

melden yanlış olduğuna inandığım için, bu temelden hareketle oluşturulan politikaların işe yaramayacağını düşünüyorum.

Kendimize şu soruyu da sormalıyız: Bu başarısızlığın bedelini kim ödüyor? Eskiden bir astroloğun tahminleri doğru çıkmadığı zaman başının kesildiği söylenir. Gayet iyi biliniyor ki, aslında ekonomi politikası önerenler, öngörülerinde astrologlardan çok daha az başarılıdılar. Eski günlerin uygulamasını geri getirirsek, ekonomi teorisinin bir bilim dalı olarak çok daha hızlı gelişeceğini öngörebiliriz.

Soru - Sermayenin uluslararası karakteriyle, ulus-devlet yapısı arasında bir çelişki yaşanıyor. Sermaye ne bizim düşündüğümüz kadar, ne de kendilerinin düşündükleri kadar güçlü değil. Ben bu çelişkinin esas olarak nereden geldiğini merak ediyorum: Sermayenin uluslararası düzeyde genişlemesi kendisine yarar sağlıyor, fakat aynı zamanda ulusları ulus olarak bir devlet halinde tutmak da bir başka fayda getirecek. Dolayısıyla, bu ikisi arasındaki çelişki mi, yoksa ulus-devletlerden gelen bir direnme mi belirleyici olacak?

A.Shaikh - Sermayenin uluslararasılaşması ile ulus-devletler arasındaki çelişkinin, sermayenin uluslararasılaşmasının sonuçlarından kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü bir rekabet biçimi olarak ticaret, karşılıklı kazanç elde etmek anlamına gelmez; bazılarının kazanması, bazılarının ise kaybetmesi anlamına gelir.

Bu da demektir ki, kaybedenler, bu kaybetme sonucunda ortaya çıkacak olan ulusal tepkiyle yüz yüze gelirler. Bu durumda devlet, politik tepkinin somutlaştığı alan haline gelir ve aynı zamanda da bu tepkiye ilişkin çözümlerin geliştirilebileceği araç olarak ortaya çıkar. Eğer sermayenin uluslararasılaşması devletin müdahalesine izin vermezse, sonuç, bu ülkenin sermayenin uluslararasılaşması çerçevesinden çıkmasıyla sonuçlanabilir.

Bu esas olarak, uluslararası ticaret ve rekabetin nasıl işlediğine ilişkin teorik temelde çözülebilecek bir sorundur. Eğer ortodoks düşünceye inanacak olsaydım, o zaman ekonomik birliğin birtakım geçiş sorunlarından sonra bir ekonomik bütün olarak başarılı sonuçlara ulaşabileceğine inanırdım; ama benim teorik temellerim çok farklı.

AB gibi birbirine göreceli olarak benzeyen ekonomilerin birleşmesinde bile çok ciddi çelişkilerin ve sorunların ortaya çıkacağına inanıyorum. Bu sorunların bir aşamada, bazı ülkelerin AB'yi terk etmesine veya AB'nin bir bütün olarak çökmesine yol açacak kadar boyutlanabileceğini de söylemek lâzım. O zaman da, ulus-devletin yükselişi ile yeniden karşı karşıya kalacağımız demektir.

J. Weeks- Herkes kazanamıyorsa; kimse kaybedeni istemez. Burada Türkiye ve AB için çıkarılacak bir ders vardır. AB ile ticaret anlaşması, Türkiye'nin sorunları için bir çözüm değildi, değildir de. AB ile bütünleşme eğer gerçekleşirse, bir çözüm olmayacak. Benim söylediklerimden çıkarılabilecek ilk sonuç şu-

dur: Siz önce başarılı olmak zorundasınız. Ekonominiz bir kez başarılı olunca AB sizi ister. Bir bankaya gidip ev satın almak için kredi almak istediğinizde, bankacıya malî durumunuzun ne kadar perişan olduğunu, ne kadar borca batmış olduğunuzu söylemezsiniz. En iyi elbiselerinizi giyer, güvenli bir edayla konuşursunuz.

Doğu Asya ülkelerinden çıkarılması gereken ders şudur: İktisadî başarı bir ulusal projedir. Söz konusu olan gerici bir hükümet olabilir, ilerici bir hükümet olabilir; eğer bir iktisadî başarı varsa, bu; hükümetin ister gerici, ister ilerici olsun amaca uygun bir politikayı yeterince yoğunlaşarak izlemesine bağlıdır.

Bunun en iyi örneği Meksika'dır. Meksika'nın NAFTA ile bütünleşmesi felaketli bir çöküşle, Meksika'nın bu yüzyıl içinde başına gelen hiçbir şeyle karşılaştıramayacak kadar büyük bir çöküşle sonuçlanmıştır. Aynı zamanda Meksika'yı son elli yıldır yöneten hükümet de çökmüştür. Dolayısıyla politikacılar biraz bizim söylediklerimize dikkat etseler iyi olacaktır.

LÜTFEN NOT EDİNİZİ..

CEMİYETİMİZİN ÜYELERİYLE ARASINDAKİ KÖPRÜYÜ DAHA SAĞLAM KURABİLMESİ İÇİN ÇEVRENİZDEKİ ÜYE VE MEZUNLARIMIZLA İLGİLİ HER TÜR HABERİ VE ADRES DEĞİŞİKLİKLERİNİZİ LÜTFEN BİZE İLETİNİZ.

İKTİSAT DERGİSİ ABONE ÜCRETİNİZİ, ÜYE AİDATLARINIZI VE BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR VEYA SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ (İ.F.M.C.)
Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 TAKSİM / İST.
Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 Faks: (0212) 235 73 43

AKBANK Taksim Şb. Hsp. No: 7102
İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. Hsp. No: 46783

KATKILARINIZLA ZENGİNLEŞECEK DAHA GÜZEL BİR İKTİSAT DERGİSİNDE BULUŞMAK DİLEĞİYLE

Bugün talimat verin, yarın kâra geçin.

Egebank'taki hesabınızda 50 milyon TL bile olsa şubenize vereceğiniz tek telefon talimatıyla Otomatik Repo avantajından yararlanabilirsiniz. Dilerseniz Otomatik Repo hesabınızdan su, elektrik faturalarınızı ve kredi kartı borcunuzu ödeyebilirsiniz. Küçük birikimlere zahmetsizce sürekli kazancın yolu, Otomatik Repo ile Egebank'ta!

Genel Müdürlük: Büyükdere Cad. No 106 Esentepe 80280 İstanbul - Tel: (212) 336 40 00 Faks: (212) 288 73 16
Bireysel Bankacılık: Tel: (212) 288 52 62 Faks: (212) 266 40 30 - E-posta: 1@egebank.com.tr

EGEBANK ①

Müşterilerimizin memnuniyeti bizim için 1. sırada.
Bu sözümüzü adımızın yanındaki ① ile mühürlüyoruz.

SÖZDE BANKACILIK

599 118
Dünya Süp. Dağ.
Tel: 629 08 08
150 000

GÖZDE BANKACILIK

Akbank'tan Şube Dışı Bankacılık: Aktel

Aktel kullanıcıları, 100'e yakın bankacılık işlemini şubeye gitmeden oturdukları yerden **görerek, güvenle, hızla** yapıyor. Üstelik, **hiçbir masraf ödemeden! Bedava!**

Yatırım İşlemleri

- Repo •Hazine Bonosu ve Devlet Tahvil alımı •Hisse Senedi alım satımı •Döviz alım satımı •Yatırım Fonu alım satımı

Bireysel Bankacılık İşlemleri

- Havale •EFT •Kredi kartından avans çekme •Kredi kartı borcu ödeme •Vadeli, vadesiz TL ve döviz hesaplarının bakiyesini görme

Ayda sadece 2 milyon lira kira vererek Aktel'e kolayca sahip olabilirsiniz. Aktel'de işlem yapmak da çok kolay! **Aktel'de komisyon* yok! Masraf yok! Aracı yok! Dertini anlatma, anlaşılıp anlaşılama problemleri yok! Sırlarınızı kimseye paylaşmak zorunda değilsiniz!** Aktel'de anında görüntü ve görerek işlem yapmanın güveni var! Her şey gözünüzün önünde! Ayrıca, Aktel'i çok fonksiyonlu bir telefon olarak da kullanabilirsiniz.

Siz de duyduğunuza değil,
gördüğünüze inanın.
Aktel'le geleceği içeri alın.
Akbank teknolojisinin farkını görün.

AKBANK
Güveninizin Eseri

www.akbank.com.tr

*Sadece hisse senedi işlemlerinde yasal olan binde 2 komisyon tutarı alınır.